

TARTALOM

A SZERKESZTŐSÉG LEVELESLÁDÁJÁBÓL	■ <i>Berényi Mihály, Bősze Péter, Felkai Péter, Láng Miklós</i>	54
-------------------------------------	---	----

TANULMÁNYOK

<i>Domonkosi Ágnes</i>	■ Változó szabályok – bizonytalan szokásrend. Nyelvhasználati szabályszerűségek és bizonytalanságok a megszólítás, a kapcsolattartás és a levelezés területén	56
<i>Grabarits István</i>	■ Adatok a magyar gyógyszernevek kialakulásához	65
<i>Mészáros Ágnes</i>	■ Az egészségbiztosítás pénzügyi ellátásait kifejező szakszókincs eredete	72
<i>Putz Orsolya</i>	■ Az orvosi nyelv története	76
<i>Tóth Emil</i>	■ Vízünk vagy pisilünk, székünk vagy kakálunk?	81
<i>Tóth Emil</i>	■ Az elszakított országrészek, települések nevei – hogyan mondjuk és írjuk helyesen?	83

SZÓCSISZOLÁS

<i>Berényi Mihály</i>	■ Tüdőgyulladásos a megbetegedés?	85
<i>Bősze Péter</i>	■ Fogalmak tisztázása, magyarítása	87
<i>Bősze Péter</i>	■ Kérdezz – Felelek	91
<i>Bősze Péter</i>	■ A daganatgyógyászati idegen szakszavak magyar megfelelőinek egységesítése: vitaanyag	93

SZÖVEGCSISZOLÁS

<i>Bősze Péter</i>	■ Helyesírási-nyelvhelyességi szemeztetések	95
--------------------	---	----

KÖNYVISMERTETÉS

<i>Bősze Péter</i>	■ Gaál Csaba: Anekdoták, adomák, érdekességek, különösen a (seb)orvoslás területéről	98
--------------------	---	----

Berényi Mihály

ÚJDONKÉPZŐDÉS ÉS ÚJRAKÉPZŐDÉS

A hiperbároxigenizáció vagy röviden HBO-terápia jelentését keresve sebészeti folyóiratban bukkantam rá erre a két szempontból is figyelemre méltó mondatra.

A magas oxigén parciális nyomására nő a neoangiogenesis.

Az egyik szempont humoros: eddig nem tudtam, ám mégis van magas oxigén, akkor pedig alacsony és talán középmagas is. Próbálok elképzelni, milyenek lehetnek, de nem elég a fantáziám. Inkább kitalálom a mondat értelmét: *Az oxigén nagy parciális nyomásától fokozódik a neoangiogenesis.* Tehát nem az oxigén magas, hanem a parciális nyomása nagy.

A másik komoly: a *neoangiogenesis*. A magyar megfelelőjével kellene helyettesítenem. Két szó közül választhatok. Értelmező szótárimban egyiket sem találtam meg.

Érújdontépződés. Gondolom, olyan ér képződése, amely megelőzően nem létezett. Elavulóban levő régi szavunk, az *újdonté* 'teljesen új'-at jelent. Ezzel a máshonnan vett megállapítással egyetérttek: *Érújdontépződés nélkül nincs metastasis (áttét).* Akkor pedig esetünkben az érújdontépződés kóros folyamat. A ráksövet érújdontépződés révén jut táplálékhoz.

Érújra képződés. Valami akkor képződhet újra – azon a területen, ahonnan hiányzik –, ha korábban már volt. Általában ilyen a helyreállítás: az elveszített testsövet pótlódása. Olyan folyamat, amelynek örülünk. Lehet, hogy a HBO-kezelésnek ez a lényege? Így már teljesen átírhatjuk az idézett mondatot:

Az oxigén nagy parciális nyomásától fokozódik az érújra képződés.

Az oxigén és a neovascularisatio másik kapcsolatával személetesi szakszövegben találkoztam: *Anoxia vagy hypoxia érújdontépződést okoz.* Milyen könnyű megjegyezni! Kevés oxigén = káros érújdontépződés, sok oxigén = jótékony érújra képződés. Most már csak azt nem tudom, hogy a rákbetegeket az érújdontépződést vagy az érújra képződést gátló készítményekkel kezelik-e? Ki az egyiket, ki a másikat javasolja.

A tisztelt Szerkesztőségnek mi a véleménye?

VÁLASZ

Bősze Péter

TISZTELT PROFESSZOR ÚR!

Az okfejtés magáért beszél. A daganatokban nem beszélhetünk érújra képződésről, hiszen korábban nem volt ér képződés. Javasolom, hogy a daganatokban végbemenő ér képződést *érújdontépződésnek* nevezzük. Régi szó feltámasztásával

nyelvünk lesz gazdagabb. A *neoangiogenesis* példájánál maradva, „szóújrahasználatot” javaslak.

Felkai Péter

KEDVES PROFESSZOR ÚR!

Az a megtiszteltetés ért, hogy a Medicina Könyvkiadó megbízott az *Utazásorvostan tankönyve* című mű megírásával. Ez lenne az első, magyar nyelvű egyetemi tankönyv ezen az új tudományterületen.

Ez nagy felelősség, hiszen a könyv szakszókincstára hosszú távra meghatározza a szakkifejezéseket. Ebben kérem ismételtelen a segítségét. Vannak olyan szavak, amelyeket csak ügyetlenül vagy alig tudtam magyarítani. Ezek a következők:

- *wilderness medicine*: vadonorvoslás
- *jet-lag betegség*
- *holiday tourism*: kedvtelésből utazók
- *endémiás terület*
- *returning traveller*: visszatérő vagy hazatérő utazó
- *repatriáció* (nem egyenértékű a hazaszállítással, a szállítás csak egy része a folyamatnak)
- *fit-for-travel certification*
- *assistance orvos*: utazási segélynyújtó orvos
- *air rage*: légidüh

Tanácsod és segítségéd sokat jelent nekem, mert az idejében érkezett állásfoglalásod nyomán a tavasszal megjelent *Utazásorvostani ismertek gyógyszerészek számára* című szakkönyvemben végig ki tudtuk javítani a régi *utazási orvostan* kifejezést.

Segítségét és támogatásodat előre is köszönöm

VÁLASZ

Bősze Péter

KEDVES PÉTER!

Köszönöm kérdéseidet. Az javaslataim a következők:

- *fit-for-travel*: *utazóképes*
- *fit-for-travel certificate*: *utazóképeségi igazolás*
- *jet-lag*: *időeltolódás*; *jet-lag betegség*: *időeltolódás-betegség*
- *holiday tourism*: (tükörfordításban 'üdülésre utazás'-t jelent, de ezt összevonhatjuk) *üdülésutazás*
- *wilderness medicine*: *vadonorvoslás* vagy *vadonorvostan*; a javasolt kifejezésben a *vadon* szó találó. Az összetett szó második tagja attól függ, hogy a *wilderness medicine* az orvostudománynak már egyik szaka (diszciplína) vagy valamelyik szakának egyik külön ága, vagy sem. Ha igen, az orvostan (*vadonorvostan*) a jobb, ha nem, a *vadonorvoslás* a megfelelőbb.
- *returning traveller*: *visszatérő utazó* vagy csak egyszerűen *visszatérő(k)*

- repatriáció: *hazahozatal*; a fogalom az utazás alatt megbetegedett utas hazahozatalát fejezi ki, amely magába foglalja az azonnali gyógykezelését, előkészítését a hazaszállításra – ennek ügyintézésével együtt –, a tényleges szállítást és az itthoni fogadását, kezelését. Talán a *hazahozatal* szó fejezi ki legmegfelelőbben ezt a fogalmat.
- assistance orvos/orvostan: *utasgyógyász, utasgyógyászat*; az az orvos, aki a betegek hazahozatalában az orvosi teendőket (helyszíni betegellátás, hazaszállítás alatti felügyelet, itthoni kezelés szervezése) elvégzi. Munkájához sajátos szakismeretekre van szüksége. Az *utasgyógyász* fogalmába ez mind belefér. Az assistance orvostan pedig az *utasgyógyászat*.
- endémiás terület: *fertőzött terület* vagy *kórsújtott terület*; az *endémia* jelentése: 'valamilyen betegség tömeges előfordulása behatárolt területen', ám a magyar szakszótárak (pl. a Brencsán-szótár) a meghatározást csak a fertőző betegségekre vonatkoztatják. Ismert azonban például az endémiás kretenizmus (golyva), amely nem fertőző betegség. A meghatározásnak két összetevője van: valamilyen betegség és bizonyos földrajzi terület. Következésképpen egyetlen magyar kifejezéssel nehéz, talán nem is lehet helyettesíteni. A megfelelő magyar forma szövegfüggő:
 1. Az *endémiás terület* kifejezésben az *endémiás* szó a betegségre vonatkozik:
 - » ha fertőző betegségről van szó, mondhatjuk egyszerűen *fertőzött területnek*, ám az adott betegség nevét is használhatjuk, például: *maláriás terület*;
 - » ha nem fertőző betegséget tárgyalunk, akkor általánoságban a *kórsújtott terület* kifejezést használhatjuk, de jobb az adott betegség nevével élnünk, például: *golyvás terület*.
 2. Az *endémiás betegség* kifejezésben az *endémiás* jelző viszont a területet jelöli, azaz valamilyen területi, térségi betegséget; magyarul a *térségbetegség* kifejezést alkalmazhatjuk.
- air rage: *légidüh* (találó kifejezés)

Láng Miklós

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

A Magyar Orvosi Nyelv IX/1. számát köszönettel megkaptam. Külön is megköszönöm, hogy elfogadták a borító belső oldalán levő szöveg „magyarítását” – és már látom is az új szöveget.

Az egészségügyi szaksajtót böngészgetve, ismét találtam néhány olyan megfogalmazást, amely mellett nem tudtam elmenni – szeretném megosztani ezeket az olvasókkal. Némelyik ugyan „lerágott csont”, de mert nem akar eltűnni, talán érdemes ismételtetni. Nem haragszom meg, ha a papírkosárba kerül...

TALLÓZÁS A SZAKSAJTÓBÓL

Nemcsak a napilapok hemzsegnek a javítást igénylő fogalmazásoktól, hanem számos szaksajtó is szolgáltat elrettentő példákat. Örvedetes, hogy a hibák bemutatásában, felsorakoztatásában és javításában hatalmas feladatot vállalt a Magyar Orvosi Nyelv.

Elrettentő példaként közhírré teszek néhány, eléggé át nem gondolt megnyilatkozást az egyik egészségügyi szaklapunkból. Valamennyiről elmondhatjuk, hogy kicsit nagyobb odafigyeléssel elkerülhetők lettek volna a pongyolaságok, a magyartalanságok vagy a fölösleges – agyoncsépett – szavak. Íme.

„...jelezték a külföldi rendezvényeken való részvételüket is, nyilvánvaló módon azért, mert szervezett vagy nem szervezett belföldi információk továbbadására kerülhetett sor a tapasztalatokra vonatkozóan.”

A *sor kerülhet* és a *vonatkozóan* túl gyakran használt, itt is fölösleges kifejezés. Hagyjuk el ezeket átfogalmazásunkban: *...jelezték a külföldi rendezvényeken való részvételüket is, nyilván azért, mert mód nyílt belföldi ismeretek és tapasztalatok – szervezett vagy nem szervezett – átadására.*

„A sokkal drágább, nagyhírű kozmetikai cégek termékeit ehelyett nem lenne célszerű emlegetni, hiszen arra való a reklám, s azokat a tehetősebbek meg is veszik.”

Hogy van ez? A reklámot megveszik? Na nem! Csináljunk rendet ebben a mondatban: *E helyen nem lenne célszerű emlegetni a nagyhírű kozmetikai cégek sokkal drágább termékeit (arra való a reklám), hiszen e cikkeket a tehetősebbek úgymint megveszik.*

„Ez az összefoglaló a gyógyszerek támogatásával kapcsolatos adatokat mutatja be.”

Helyesebben: *Ez az összefoglaló a gyógyszerek támogatásának adatait mutatja be. A kapcsolatos szó itt teljesen fölösleges.*

„Problémák vannak a kábítószer selejtek vonatkozásában.”

Szebben fogalmazva: *Gondot okoznak a kábítószerselejtek. A vonatkozásában* is kedvelt és itt is fölösleges szó; nyugodtan elhagyhatjuk az értelem megváltoztatása nélkül.

„A tény talán nem mindenki előtt közismert.”

A tény talán nem mindenki előtt ismert. Vagy: *A tény talán nem közismert.* Hiszen ami mindenki előtt ismert, az egy szóval: *közismert.*

A fenti példák zöme visszatérő fogalmazási hiba. De úgy tűnik, az ismétlés nem fölösleges.

Domonkosi Ágnes

Változó szabályok – bizonytalan szokásrend

Nyelvhasználati szabályszerűségek és bizonytalanságok a megszólítás, a kapcsolattartás és a levelezés területén

A MEGSZÓLÍTÁSOK SZEREPE ÉS VIZSGÁLATA Társadalmunk nyelvhasználati igényei között kiemelten szerepel az udvarias, vagyis a címzett és a beszélő kedvező arculatát is megőrző kapcsolattartásra való törekvés. Igazolja ezt az az átfogó társadalomnyelvészeti (szociolingvisztikai) felmérésre épülő kutatási eredmény is, amely szerint a szépnek és a választékosnak tartott beszéd jellemzőinek rangsorában az udvariasság került az első helyre (Terestyéni 1990: 37–8)

A különböző személyközi kapcsolatokat jelölő különböző nyelvi formák, megszólítási módok rendszerének megismerése és elsajátítása azonban nyelvi kapcsolattartási nehézségeket okozhat a beszélők számára, egyrészt, mert minden egyes új társadalmi szerep új nyelvi szerepeket, új nyelvi magatartásformákat is megkövetel, másrészt pedig, mert az elmúlt évtizedek változásai átértékelődéseket eredményeztek társadalmunk nyelvi kapcsolattartási szokásrendjében is.

A nyelvi érintkezésformák használata ugyanis minden beszélőközösségben olyan kulturális jelzőrendszernek tekinthető, amely érzékenyen jelzi a társadalom változásait. A megszólításbeli alapformák illeszkednek a társadalmi kapcsolatok sokféleségéhez, rendszerük „az adott társadalom mindenkori belső hierarchiájának és értékrendjének nyelvi vetülete” (Péter 1991: 112). A mozgásban lévő társadalmakban ezért gyakori, szinte természetes jelenségnek számítanak a megszólítási, kapcsolattartási bizonytalanságok (vö. Brown–Gilman 1975: 381).

A mai magyar megszólítási rendszer sajátosságainak, illetve a jelenleg zajló változásoknak a feltérképezésére – a kérdőívkészítés és megszólítás, a megfigyelés, illetve a lejegyzett szövegek elemzésének a módszerét is alkalmazva – a magyarországi beszélőközösségben átfogó kutatást végeztem, amelynek eredményei hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a nyelvhasználati szokásrend tekintetében eligazodhasson a bizonytalan beszélő (Domonkosi 2002).

Vizsgálatom során a levelező/beszélgető társra utaló nyelvi elemek mindegyikét megszólításként értelmeztem, összhangban a kérdéskört tanulmányozó nemzetközi vizsgálatokkal, amelyek az *address form* kifejezést (vö. Brown–Ford

1961; Bates–Benigni 1975; Lambert–Tucker 1976; Braun 1988) a vokatívusz mellett a tegező és a magázó formák közötti választásra is vonatkoztatják.

A felmérés eredményei közül dolgozatomban azokat emelem ki, amelyek a legnagyobb megoszlást mutatják, és ezáltal a leginkább jelzik a nyelvhasználati kételyeket. Napjaink nyelvhasználatában különösen sok nyelvi kételyt okozó helyzetnek tűnik az ismeretlenekkel való kapcsolattartás: az utcán és a szolgáltatások különböző színterein, ebben a tekintetben kitérek az orvos és a beteg közti beszélgetés problémakörére is; másrészt tárgyalom a hivatalos megszólítások szintén átalakulóban lévő területét. Bemutatom az írásbeli kapcsolattartásban, a levelezésben használt formákat és értéküket, a bizonytalanságokat okozó és a változást jelző helyzeteket is.

Megszólítási rendszerünk egyik oldalról a bizalmas megszólítási módok sokaságát, a másik oldalról viszont a távol-ságtartó érintkezés egységességét, a beszédpartners jelölésének, a névszói megszólítások használatának a kerülését mutatja; emellett pedig a névmási és a névszói megszólítások tekintetében is érzékelhető a semleges formák hiánya.

MEGSZÓLÍTÁS AZ ISMERETLENKEL VALÓ KAPCSOLAT- FELVÉTELLEN ÉS KAPCSOLATTARTÁSBAN

Az utca és a szolgáltatások színterei a megszólításhasználat szempontjából viszonylag egységes terepet alkotnak, az egyének ugyanis általában a helyzethez igazodó szerepek révén vesznek részt az itt megvalósuló párbeszéd helyzetekben. Az ember „lehet vevő, járókelő, vendég egy étkezdében vagy fürdőben, kliens, ügyfél, néző stb. Minden ilyen helyzethez meghatározott magatartásnormák tartoznak, melyeket a környezet elvár, és amelyeknek megfelelően kell viselkedni” (Buda Béla 1979: 144). Korunk társadalmában azonban számos olyan közlőhelyzet fordul elő, amelyben segítséget kérve, egy-egy szolgáltatást igénybe véve olyan ismeretlen személyekkel teremtünk kapcsolatot, akikről pusztán külső benyomások és a betöltött szerep alapján alkothatunk képet.

A kutatás során használt kérdőív az utcai nyelvi kapcsolat-teremtést tekintve a fiatalabb, az egykorú és az idősebb nők

és férfiak megszólítását is felmérte, a szolgáltatások szintereit tekintve pedig a hivatalnokok, a bolti eladók, a pincérek, a rendőrök, az orvosok megszólítására is rákérdezett, figyelembe véve az életkor és a nem szerepét is.

TEGEZÉS – MAGÁZÁS – ÖNÖZÉS A legmeghatározóbb változás a nyelvi érintkezésformák terén az elmúlt évtizedekben a kölcsönös tegeződés egyre szélesebb körűvé válása volt. A 18 és 35 év közötti korosztályban a tegező formák minden szinten jóval nagyobb arányban vannak jelen, mint az idősebbek körében. Az azonos életkorú és a fiatalabb beszédpartnerek megszólításában a nemtől függetlenül igen nagy arányban találunk tegeződő formákat: utcán, eligazítást kérve 84%, bolti eladó megszólításában 79,6%, pincér megszólításában 72,3%, sőt 13,8% még a hasonló korú rendőrt is tegezve szólítaná meg, a hivatalokban ez az arány 11,2%, orvosokhoz fordulva pedig kimutathatatlan.

Ezek az arányok az egyes szinterek tekintélyét is jelzik: minél kevésbé fontos egy-egy helyzetben a rang, a tekintély szerepe, és minél fontosabb az egymással való közösségvállalás hangsúlyozása, annál valószínűbb a tegező forma előfordulása.

A tegezés ezekben a helyzetekben a kölcsönösség feltételezésére épül, ám a 18 és 35 év közötti megkérdezettek mindegyike beszámolt olyan helyzetről is, amelyben a beszélők nem igazodtak egymáshoz a megszólítás megválasztásában. A terjedés folyamata ugyanis azt idézi elő, hogy egyes csoportok, főként a fiatal városi népesség számára megváltozik a tegezés stílusértéke, hivatalos helyzetekben is megfelelő formaként értékelhetik. A hasonló életkoron alapuló tegezés legtöbbször a névszói (főnévi, névmási) megszólítási formák szinte teljes hiányával jár együtt. Ez a megszólítási mód párhuzamban van a nem tegező formák használatának alakulásával is, ugyanis a nem bizalmas viszonylatok mindegyikében is egyre jellemzőbbé válik a névszói megszólítások kerülése. A tegezés szerepe ezekben a helyzetekben az azonosság jelölése, tehát az életkor mint társadalmi irányító változó felülkerekedik a hagyományosabb, a korábbi megszólítási rendszerekben erőteljesebben érvényesülő társadalmi tényezőkön: a nemem, a betöltött szerepeken és a távolságtartáson.

A magyar megszólítási rendszer változásainak egyik nyelvi mozgatórugója az, hogy nem alakult ki a nem tegező kapcsolattartásban egy semleges kifejezőmódú, minden viszonylatféleségben használható megszólító névmás: a *maga* és az *ön* használatának is szoros kötöttségei vannak.

Napjaink nyelvhasználatában a nem tegező viszonyon belül az (1) *ön* és a (2) *maga* megszólító névmások, (3) a megszólító elem nélkül használt egyes szám harmadik személyű igealakok, illetve (4) a *tetszik* segédigével alkotott szerkezetek közötti választás lehetősége tükrözi a társadalmi kapcsolatok sokféleségét. Az ezen a területen érzékelhető legfőbb változás a *maga* fokozatos visszaszorulása és ezzel párhuzamosan az *ön* használati körének kiszélesedése.

A nem tegező formák nagymértékű változatossága mutatja azt, hogy minden változat megítélése többféle lehet, mindegyik használatában különböző csoportnormák érvényesülnek. A magázó formák hivatalos viszonylatban elsősorban olyan adatközlőknél fordulnak elő, akik falusi környezetben nőttek föl, de a hivatalos kifejezést igénylő szintereken a fiatalabb falusi adatközlők is kerülik ezt a formát. Az önöző formák gyakorisága a 35 éven aluli korosztályban a legmagasabb.

MEGSZÓLÍTÁSKERÜLÉS – NÉVSZÓI MEGSZÓLÍTÁSOK A nem bizalmas viszonylatokban használt névszói megszólítások nagy részének használati köre és formája is bizonytalan, ezért szinte minden helyzetben érzékelhető a megszólításkerülés jelensége. Az ismeretlenek megszólítására az utcai kapcsolatban az *uram*, az *asszonyom*, a *hölgyem* formákat jelölték meg a legnagyobb arányban az adatközlők, ezen belül a 35 év alattiak körében jelentősen nagyobb a *hölgyem* gyakorisága, mint az idősebb korosztályokban. A válaszadók 19%-a azonban úgy nyilatkozott, hogy egyáltalán nem használja, legalábbis igyekszik elkerülni ezeket a formákat, a 35 év alattiak között pedig már 40% fölül emelkedik ez az arány. Ráadásul ezek a megszólítások az adatok alapján nagyon ritkán állnak a közlést megnyitó szerepben. Ezt a feladatot ismeretlenek között a *legyen szíves*, *elnézést*, *ne haragudjon* formák töltik be, és csak ezeket egészíti ki esetlegesen a beszédpartnásra való utalás.

A szolgáltatások terén a névszói megszólításokat tekintve igen változatos képet találunk. A megszólításkerülés jelensége ezeken a szintereken ugyanúgy jelen van, mint az utcai kapcsolattartásban, ám valamivel alacsonyabb mértékben. A névszói, megnevező megszólítások kerülésének általános jelensége azzal is magyarázható, hogy nincsenek olyan általános értékű megszólító formáink, amelyekben ne éreznénk a beosztás, a rang jelöltségét.

A szolgáltatások egyes szinterein a néven szólítás lehetősége is fennáll: férfiakat megszólítva a *vezetéknev + úr* szokásos ebben a helyzetben (18,2%), a nők hasonló jellegű megszólítására azonban igen kevés adat utalt: *vezetéknev + kisasszony* (0,8%), *vezetéknev + né + asszony* (0,5%). Előfordult azonban a *vezetéknev + né* forma önálló használata is (1,9%), amely még a gyakori *kedves* jelzői bővítménnyel együtt sem oldja meg a nők távolságtartó megszólításának gondjait.

A felhívó, felszólító szerepű megszólítás (például okmányok átvétele során) a megkérdezettek tapasztalatai szerint gyakran a teljes névvel történik, erre a név azonosító szerepe miatt van szükség. A férjezett nők felszólítására azonban a *vezetéknev + né* forma is alkalmas, és ezekben a helyzetekben udvariatlan hatása ellenére szokásos szólítási módnak számít.

ORVOS–BETEG KAPCSOLAT Az orvosok megszólításában a megfelelő névleges formáknak köszönhetően nem jellemző az egyébként általános elkerülő irányzat: a *doktor úr* (80,6%), *doktornő* (77,9%) forma általánosnak tekinthető, a 18 év alattiak körében pedig a *doktor bácsi* (15,6%) és a *doktor néni*

(18,1%). Szerepeltek még a *főorvos úr, főorvos asszony, professzor úr* változatok is, a kérdezősködéskor pedig az *adjunktus úr, adjunktus asszony* formák kerültek elő.

A kérdőívek alapján a betegek megszólításában az általános szerepű megszólításokon: *asszonyom* (12,3%), *hölgyem* (8,2%), *uram* (14,9%), az idősebbekhez forduló, néha pusztán a viszonylagos korkülönbség alapján, közvetett megszólításként alkalmazott *a néni* (3,2%), *a bácsi* (2,9%), illetve a szintén közvetett megszólításként használható, néhány adatközlő által megadott: *a kedves beteg* formán kívül fontos szerepe van a néven szólítás változatainak is (73,8%). Férfiakhoz fordulva gyakori a *vezetéknev + úr* megszólítás, idősebb férfinhoz a *vezetéknev + bácsi* megszólítás. A nők megszólításában ebben a helyzetben a *vezetéknev + né* megszólítás bevett gyakorlatnak számít, az udvariasabbnak tartható változat (*vezetéknev + né + asszony*) alig fordul elő. A nők megszólítása ezért a férfiakénál jóval gyakrabban keresztnéven történik, másik lehetőségként pedig már középkorúakhoz fordulva is szerepel a *vezetéknev + néni* változat. Ezeket a változatokat gyakoriságuk ellenére bántónak, lekezelőnek tartja az adatközlők egy része.

Az egészségügy területén a betegek megszólítására használt elemek gyakran bizalmasnak számító formák (*keresztnév, vezetéknev + néni, bácsi*), amelyeket, még ha a közvetlenség szándékával használják is, könnyen bántóvá, sértővé válhatnak. A szóbeli felmérések alapján az egészségügy területén – főként az ápolók részéről – más, ebben a helyzetben bántónak tartható megszólítások is előfordulnak: *nénike, bácsika, mama, papa, nagymama, nagyika*.

MEGSZÓLÍTÁSOK A HIVATALOS ÉRINTKEZÉSBEN A hivatalos kapcsolattartás nyelvi bizonytalanságainak egyik fő oka, hogy a XX. században, a politikai változások függvényében a hivatalos érintkezés területe ment át a legmeghatározóbb változásokon, és ez az előírások átrendeződését, valamint használatbeli kételyeket okozott.

A XX. század első felének megszólítási rendszere még a bizalmas viszonylatok egy részében is rangot, hivatalt hangsúlyozó megszólítási lehetőségeket kínált. A társadalmi osztályok szerint tagozódó úgynevezett respektusjelzők (*tekintetes, nagyságos, méltóságos, kegyelmes*) használata elsősorban nem a beszélgetők viszonyát, hanem a megszólított attól független társadalmi rangját jelenítette meg, az ekkorra önmagukban értéküket veszített jelentésű *úr* és *asszony* társjelölő megszólító formák bővítvényeként (vö. Guszkova 1981: 73, 83). 1948 után ezek a változatok kiszorultak a használatból, a hivatalos érintkezést leginkább meghatározó megszólítás az *elvtárs/elvtársnő* lett, amely önmagában, *vezetéknevvel* és a foglalkozásra, beosztásra utaló elemekkel is használatos volt. A hivatalos érintkezést egységesíteni szándékozó megszólítási szokás áttételesen ahhoz is hozzájárult, hogy a bizalmasabb megszólítások egyre több nyelvhasználati szintéren kezdtek fokozatosan teret hódítani. Így például a nyolcvanas

évek közepén a munkahelyi érintkezésben ezt a formát már nagyon kis arányban lehetett kimutatni (Angelusz–Tardos 1995: 45). A rendszerváltozás a hivatalos megszólítás kinyilatkoztatott és elvárt szokásainak megszűnését is magával hozta, és ez a helyzet a bizalmasabb formákkal élő viszonylatok megmaradó túlsúlya mellett is megteremtette az új megszólítási szokásrend kialakulásának szükségességét (vö. Balázs 1994: 78).

Az átrendeződés folyamatában az *úr* általános társjelölő szerepű megszólító utótag sok többemű megszólításban egyszerűen átvette az *elvtárs* szerepét (vö. Deme–Grétsy–Wacha 1999: 342). Az így létrejövő *vezetéknev + úr* megszólítási mód megítélése azonban nem egységes a magyar beszélőközösségben. Ezt a formát a korábbi megszólítási rendszereinkben, például a két világháború közötti időszak szokásrendjében csak, fölérendeltek használták alárendeltekkel szemben: egyenrangúak között a pusztán *vezetéknev*, fölfelé pedig különböző címekkel, rangokkal kiegészült formák töltötték be ezt a szerepet.

Ezt a megszólítási módot ezért napjainkban is sokan „leuraszónak” tekintik, ennek ellenére az összegyűlt adatok szerint magasabb rangú személyekhez fordulva, tiszteleti szerepben is terjed a használata. A megszólítási forma megítélésében uralkodó ellentmondásokat jelzi az az országházi szóváltás, amelyben egy képviselő kifogásolta ennek a változatnak a használatát: „Nem először hangzott el ugyanis, hogy... Most Boross úr... Azt hiszem, egy héttel ezelőtt az államtitkár úr per Rapcsák urat említett. Talán helyesebb lenne, ha Boross képviselő úr vagy Rapcsák képviselő úr hangzana el. Szeretném ugyanis arra figyelmeztetni önöket, hogy a magyar nyelvben így: per Boross úr vagy per X úr, ennek pejoratív értelme van. Tiszteljük meg egymást azzal, hogy ebben az esetben ilyen módon próbáljuk egymást megszólítani.” A hozzászólására válaszul a képviselő viszont nem is érzékelte a lehetséges ellentmondásokat: „Ügy érzem, a magyar nyelvben az úr megszólítás semmi esetre sem pejoratív. Egyet el kell ismernem. Engem Kissnek hívnak, önt Kovácsnak. Nekem még nem volt annyira pechem, önnek már valószínűleg peche van ezzel, mert a Kovács úr egy eléggé szerencsés reklám következtében valóban önállóan is értelmet nyert. Én önt Kovács Kálmán képviselő úrnak fogom ezután szólítani.”

Különböző városi és megyei közgyűlések jegyzőkönyveinek tanulmányozása is azt igazolja, hogy terjedőben van ez a megszólítási forma: ezekben a helyzetekben leggyakrabban a szó átadásakor szerepelt ez a változat. Az ellentmondások érzékelése miatt kérdőívben is rákérdeztem ennek a megszólítási lehetőségnek a megítélésére: az adatközlők 48,6%-a bárkivel szemben használható, udvarias megszólítási formának tartja, a megkérdezettek másik fele viszont nem minden helyzetben véli kielégítőnek. A két csoport közel azonos aránya a forma értékének folyamatban lévő átrendeződését jelzi, ezt pedig megerősíti az a tény, hogy a fiatalabb korosztályokban magasabb az elfogadók aránya, a 18 és 35 év közötti csoportban

még a felsőfokú végzettségűek körében is 63,7%. A forma fokozatos terjedésére és általános értékűvé válására hatással lehetnek a különböző idegen nyelvi minták is, ugyanis az angolban és a németben is általános használati körűnek számít a vezetéknevet és társjelölő elemet tartalmazó megszólítási mód (vö. Bánhidai 1973: 19).

A megszólítási forma terjedéséhez a korábbi társadalmi jelentés ismeretének hiányán kívül az is hozzájárul, hogy több olyan elismert, rangot jelentő foglalkozás is van, amelyek esetében nincs megfelelő, a foglalkozásra utaló elem. Ezzel együtt a rangon szólításnak a férfiak esetében viszonylag széles elemkészlete alakult ki, illetve jutott szerephez újra napjainkra: *bíró úr, elnök úr, építész úr, felügyelő úr, frakcióvezető úr, gyógyszerész úr, igazgató úr, jegyző úr, osztályvezető úr, képviselő úr, mérnök úr, főmérnök úr, polgármester úr, polgármester-helyettes úr, szerkesztő úr, tanár úr, titkár úr, ügyvéd úr, ügyész úr, vezérigazgató úr*. Sőt néhány alkalommal ritkább formákat is feljegyeztem: *építésvezető úr, szakértő úr, programvezető úr, tanácsadó úr, témavezető úr, ügyvezető úr*.

Ezek a rangra, beosztásra utaló elemet is tartalmazó megszólítások kapcsolódhatnak a vezetéknevhez is, elsősorban akkor, ha tiszteleti szerepükön túl azonosító feladatuk is van.

A nők hivatalos megszólításának lehetséges változatai további megszólítási gondokat okozhatnak, részben a női névhasználat sajátosságai, részben pedig az *úr* társjelölő utótag általánosan elfogadott női megfelelőjének hiánya miatt. Azokban a helyzetekben, amelyekben van a megszólításra alkalmas, rangot, beosztást jelölő elem (például: *elnök, képviselő, polgármester*) leggyakrabban az *asszony* társjelölő elem áll az *úr* megfelelőjeként. Adatközlőim 93,4%-a udvarias, megtisztelő formának tartja, és a megfigyelések tapasztalatai is azt mutatják, hogy fokozatosan ez a megszólítási mód válik a legelterjedtebbé, akár a megszólított családi állapotától függetlenül is. Az *úr* megfelelőjeként ezekben a helyzetekben az *úrhölgy* és az *úrnő, úrasszony* változatok is elképzelhetők (vö. Balázs 2001: 153–154). Ezek a formák tapasztalataim alapján azonban jóval ritkábbak, és kizárólag az írásos, illetve a nyilvános érintkezésre terjednek ki. A hivatalos levelezésen kívül pusztán országgyűlési hozzászólásban (*Tisztelt Képviselő Úrhölgy!*), illetve ünnepi beszédben, nemzetközi megállapodás aláírása során (*Tisztelt Nagykövet Úrnő!*) találtam adatot ezekre a változatokra.

A bizonytalanságok miatt a kérdőívben ezeknek a formáknak a használati körére, megítélésére is rákérdeztem, és az adatközlők legnagyobb hányada elutasító véleményt fogalmazott meg: az *úrhölgy* megszólítást 65,9%; az *úrnő* változatot pedig 90,1% nem fogadja el a nyelvi kapcsolattartás semleges eszközeként. Az *úrhölgy* magasabb elfogadottsága jelzi, hogy annak elterjedésére, elfogadottá válására van talán nagyobb esély. A forma használati körének jellemzéseként a következő véleményeket kaptam: *modoros, nem használnám; komikusnak érzem, ha valaki így szólítana; előkelősködő képzet*

kelt; nagyon szokatlan, én még soha nem is hallottam; csak nagyon formális helyzetben tudnám elképzelni; túlságosan, feleslegesen udvariaskodó; szerintem ez nem elfogadott megszólítási mód.

A korlátozott használati kör, illetve az *asszony* elemet tartalmazó formák terjedése miatt sem tűnik valószínűnek, hogy ezek a megszólítási módok gyökeret verjenek a mindennapi hivatalos érintkezésben. E megszólítási formák eredeti, a korábbi megszólítási rendszerekben bevett használati köre is meglehetősen szűk volt: az írásos érintkezésben – az *úr-asszony* formával együtt – elsősorban nem szólító, hanem címző szerepet töltöttek be (vö. Deme–Grétsy–Wacha 1999: 498), és élőszóban is főként az udvarias említés eszközei lehettek. Önmagában az *úrnő* a két világháború közötti időszakban elsősorban a személyzet részéről volt alkalmas az úriasszony megszólítására és említésére; szélesebb körben pedig csak néhány foglalkozásnévhez járulva volt használatos. A szélesebb körű használat kialakulását ezért a hagyományok hiánya is akadályozza.

Még több nyelvi bizonytalanságot okozhat a nők hivatalos megszólítása azokban az esetekben, amelyekben nincs megfelelő rangra, címre, beosztásra utaló elem. A férfiak megszólításában terjedő és egyre általánosabbá váló vezetéknev + *úr* formának nincs megfelelője. Az *úrhölgy* és az *úrnő* formák általánossá válását a vezetéknevi elem mellett az is gátolja, hogy ezeknek szokatlanságuk miatt sokan fokozottan udvarias jelleget tulajdonítanak, ebben a helyzetben viszont semleges értékű formára lenne szükség. A megszólítási elemkészletnek ez a hiányossága azt eredményezi, hogy a nők hivatalos megszólítása még a hivatalos színtereken is a bizalmasabb, keresztnévi formák felé vagy pedig az adatközlők többsége által (63,4%) udvariatlannak tartott, önmagában álló vezetéknev + *né* változat felé mozdulhat el. A kérdőívben kapott személyes nyelvi adatok alapján két forma tűnik pozitív megítélésűnek, ezért ezek terjedésére lehet számítani: a vezetéknev + *kisasszony* változatot az adatközlők 86,9%-a; a vezetéknev + *né* + *asszony* megszólítási lehetőséget pedig 73,2% találta udvariasnak. Bár ezek a megszólítási formák utalnak a megszólított családi állapotára, ezért nem tekinthetők általános érvényűnek, illeszkednek azonban a magyar asszonynevéhasználat azon sajátosságához, hogy önmagában a név is jelezheti a családi állapotot (vö. J. Soltész 1979: 66–69; Laczkó 1996: 161–167).

A hivatalos megszólítási formák legfőbb terepét napjainkban nem a személyközi viszonylatok, hanem elsősorban a nyilvános megszólalások jelentik, ezekben a helyzetekben ugyanis nem a beszélő és a címzett viszonyának nyelvi érzékeltetése, hanem a megszólított rangjának, szerepének a hangsúlyozása a cél.

A nyilvános, közönség előtti, nagyobb közösségben elhangzó megszólításokat ezért a hivatalos formák használata jellemzi: például egy általánosan tegeződő, a személyközi kapcsolat-

tartásban az igazgató megszólítására is keresztnévi formát használó tantestületben is az *igazgató úr* forma használatos az értekezleteken.

A nyilvános megszólalásokban általában több címzettet is megszólítanak, ezért a megszólítások halmozása jellemző: általában a legmagasabb rangú címzett megszólításától indulva: *Mélyen tisztelt Köztársasági Elnök Úr! Házelnök Úr! Tisztelt Képviselőtársaim! Elnökasszony! Alelnök Úr! Képviselő Hölgyek és Urak! Mélyen tisztelt Elnök Úr! Főtisztelendő Püspök és Főgonádnok Urak! Tisztelt ünneplő Gyülekezet! Tisztelt Rektor Úr, Dékán és Dékánhelyettes Urak, igen tisztelt Vendégeink, kedves Jubilánsok!* Ha a nyilvánosan megszólítottak egyenrangúak, illetve lehet találni egységesítő szempontot, gyakoriak az egyszerűbb megszólítások is: *Mélyen tisztelt Hölgyeim és Uraim!; Kedves Barátaim, tisztelt ünneplő Közönség!; Kedves Kollégák!*

A megszólítások utalhatnak az adott nyelvi helyzetre is, így téve egy csoporttá a megszólítottakat: *Tisztelt Egybegyűlte! Kedves Hallgatóság!* A több emberhez, nagyobb közönséghez szóló megszólítások jellemző sajátossága a szintén összefoglaló szerepű úgynevezett metonimikusság¹ is: *Tisztelt Ház! Tisztelt Országgyűlés! Tisztelt Konferencia!*

A hivatalos megszólítási formák napjainkra egyrészt a nyelvi elemkészlet elégtelensége, másrészt a nyelvhasználati bizalmasság kiszélesedése miatt viszonylag szűkebb körre szorultak vissza. Egyes hivatalos színterek viszont megkövetelik ezeknek a formáknak az alkalmazását, ezért megfigyelhető az a folyamat, amelynek során a korábban akár igen megszólító megítélésű változatok közül fokozatosan kiválasztódnak a szélesebb körben elfogadott megszólítási módok.

MEGSZÓLÍTÁSOK A LEVELEZÉSBEN A közvetett, írásbeli kapcsolattartás sajátosságait befolyásolja a közvetlen viszony hiánya (vö. Wacha 1994: 101), ezért az írott szövegek nemcsak nyelvhasználatukban, stílusukban, megszerkesztettségükben térnek el az élőbeszédtől (Benczik 2001: 134), hanem a bennük szereplő megszólítások, azaz a jelen nem lévő címzettet megjelenítő nyelvi elemek tekintetében is.

Az írásos kapcsolattartás megszólítási rendszerét vizsgálva elsősorban azok a szövegformák lehetnek érdekesek, amelyekben hangsúlyos a címzett, a befogadó megjelenítése. Az egyik ilyen a levelek jelentik, mivel „a levél műfajának hagyományosan kialakult szabályai szerint úgy kezeljük a partnert, vagyis a címzettet, mintha egy közvetlen társalgási beszédaktus kölcsönösségében játszaná a másik fél szerepét” (Juhász 1983: 153).

Az írásos közléshelyzetek egy részében olyan személyekkel teremtünk kapcsolatot, akikkel szokásosan közvetlen kap-

csolatban is részt veszünk; a közléshelyzetek másik részében a közlés címzettjének, esetleg címzettjeinek csupán egy társadalmi szerepét ismerjük vagy emeljük ki; a lehetséges helyzetek harmadik csoportjában pedig elképzelt, feltételezett befogadó(k)nak címezzük közleményeinket. Ez a három különböző közléshelyzet befolyásolja a címzetre utalás módját és mértékét is.

Abban az esetben, ha az írásos kapcsolattartás személyes viszonyra épül, a beszédtársra utalás alapját ugyanazok a nyelvi elemek teremtik meg, amelyek a közvetlen, szóbeli kapcsolattartásban. A közléshelyzet miatt azonban lényegessé válik a címzett nyelvi azonosítása, mivel ezt a szerepet az élőszóban gyakran nem nyelvi eszközök is segíthetik. Az írásos kapcsolattartásban ezért gyakran kiemeltebb a beszédtárs megjelenítésének szerepe, ahogy azt a levelezésekben szereplő szerkezetes megszólítások is mutatják. Másrészt viszont a társ jelenlétének hiánya kitágítja a felhasználható elemkészletet, és olyan, csupán a feladatkört jelölő megnevezések is szolgálhatnak a címzett megszólítására (*fogyasztó, megrendelő, kártyatulajdonos*), amelyek a közvetlen kapcsolatban személytelenségük révén bántóak lennének.

A LEVELEZÉS MEGSZÓLÍTÁSAINAK ALAKULÁSTÖRTÉNETE A levélírásnak – az élőszóbeli közlést helyettesítő szerepén belül – alapvetően két változata különíthető el: egyrészt a magánérdekű levelezés, másrészt pedig a közjogi, inkább hivatalos, okiratszerű levelezés. A levélben a közvetítő közeg tárgyiasultsága miatt lényeges a rang/helyzet jelöltsége, és ez a szóbeli közlésekénél udvariasabb formákat követel meg. A magyar levélműfaj kialakulásában erre hatással volt az is, hogy a latin írásbeliség talaján született meg: „a levél még a családi kapcsolatokban is megőrzi valami hivatalos jelleget, s kezdetben a latinos írásbeliséget követni akaró, szertartásosságra inspiráló, sajátos eszközként használatos” (Hopp 1974: 504).

A levél szerkezeti felépítésében a bevezető formák között helyet kap a megszólítás is. Ez azonban sokáig nem kötelező része a levélkezdetnek: Papp László XVI. századi leveleket vizsgálva 58 magyar nyelvű bevezető formulából csupán 8-ban talált a latin vokatívusznak megfelelő elemet (1964: 15). Ez a helyzet abból adódik, hogy a levél címzése (*intitulatio*) részletesen feltüntette a megszólított címeit, rangjait, sőt utalhatott az író és a címzett viszonyának jellegére is, ezért ezt a következő szerkezeti egységnek nem kellett megismételnie. Ezt támasztják alá Sárosi Zsófia hasonló megfigyelései is: a bevezető formulában a XVI. században nem volt szokásos megszólítani a címzettet, de előfordultak megszólítások a befejező formulákban, a legnagyobb számban pedig a levélen belül, a tartalmi részben szerepeltek (1988: 843).

Műfaj történetileg azért érdekes ennek a szokásrendnek a megváltozása, mert a megszólításnak éppen az a feledata ma-

1 A metonímia két fogalom közötti időbeli, térbeli, anyagbeli érintkezésem vagy rész-egész, ok-okozati kapcsolaton alapuló leképezés nyelvi kifejezése.

radt meg, és vált kötelező elemmé a levélkezdetben, amely ebben az időszakban még a legelhanyagolhatóbb volt.

A levelezés ma használatos, a közlést megnyitó megszólításai meglehetősen egységes képet mutatnak a bizalmas és a hivatalos érintkezésben egyaránt. Azok az udvariassági melléknevek, amelyek ma a leggyakoribbak, hosszú múltra tekintenek vissza, de többségük korábban hosszabb, bővítettebb szerkezetekben volt használatos.

A bizalmas levelezésben leggyakoribb *kedves* a XVI–XVII. század fordulóján jelent meg a levelezésekben, a korábbi *szelermes* szerepét véve át (Kertész 1931: 102). A szintén a bizalmas érintkezésben használt *drága* jóval később, a XVIII. század második felében jelent meg, német társadalmi hatást jelezve, a *teuer* magyarításaként (Kertész 1931: 115). A legrégebbi gyökerei a napjaink levelezésében legritkábban használt *édesnek* vannak: a legfelsőbb érzelmi kapcsolatok kifejezésére szolgált már a legkorábbi kódexünk tanúsága szerint is (Kertész 1931: 92), ám mindig az élőbeszédben számított gyakoribb formának, onnan emelkedett át az írásbeliségbe.

A hivatalos érintkezésben ma szinte egyetlen bővítő jelzőként használt *tisztelt* csak a XVIII. század második felében jelent meg, terjedésére hatással volt a német *verehrter Herr* kifejezés is (Kertész 1931: 187).

A HIVATALOS LEVELEK, ÉRTESELTÉSEK MEGSZÓLÍTÁSAI A hivatalos levelezés szokásrendje viszonylag egységes képet mutat: ez a hivatalos érintkezés szabályozott udvariassági formáival magyarázható. A hivatalos kapcsolatok nyelvhasználati normái az élőbeszédben is merevebbek a bizalmas viszonylatokénál, az írásos érintkezés szabályait pedig sokszor írásban is rögzítik, tanítják (vö. Honffy 2000).

A kérdőívekben a hivatalos írásbeli érintkezés megszólítási módjait tudakoló kérdés válaszai egységesek: bővítő jelzőként minden adatközlő a *tisztelt* melléknevet használta, és további lehetséges formaként is csupán ennek a bővített változatai: *igen tisztelt* (8,6%), *mélyen tisztelt* (1,2%) fordultak elő.

A hivatalos levelezés kapcsolattartási formái a magázó-önöző használatra épülnek. Ezek alkalmazása még azokban a helyzetekben is érvényesül, amelyekben a szóbeli közlésre a tegeződés jellemző: például egyes vállalatok, hivatalok, oktatási intézmények belső levelezése esetében, a hivatalos érintkezésben akkor is az önöző formát használják, ha mindenki tegeződik a munkahelyen. Ez azzal magyarázható, hogy a hivatalosság és az írásbeliség kétszeresen is helyzetjelöltté teszi a közlést: nem a személyek egymás közötti viszonya, hanem megjelöltettségük, beosztása válik elsődlegessé a megszólításban.

Ebben az érintkezési formában kevésbé érvényesül a névmáskérés, mint az élőbeszédben, egyöntetűbben elfogadott ugyanis az *ön* használata. A vizsgált 240 hivatalos levél 78%-ában szerepelt ez a névmási forma, sőt az is megfigyelhető,

hogy az írásos érintkezésben sokszor még olyan mondattani, szövegtani helyzetekben is kiteszik, ahol megengedhető lenne az elmaradása.

Az egy személyhez szóló hivatalos levelek egy részében a címzett nevét csak a levél kötelező szerkezeti egységét képező címzés tünteti föl. A közlést megnyitó, az írásképben is elkülönülő vokatívuszban pedig a foglalkozásra, címre, rangra utaló elemek, illetve a megszólított nemét azonosító társjelölők szerepelnek. Ez a megszólítási mód az egy személyhez forduló levelek 57,1%-ban volt megtalálható, ezekben általában olyan magas beosztású személyeket szólítanak meg, akiknek a címe, rangja előszóban is megnevezhető (*főigazgató úr, főjegyző úr*). A férfiakra utaló megszólító elem az *úr*, a nőkhez fordulva azonban ennek nincs általánosan elfogadott megfelelője. A nőket megszólító levelekből úgy látszik, hogy az *asszony* elem tekinthető a leggyakoribbnak (*hivatalvezető asszony, főpolgármester-helyettes asszony*), ugyanis 91,8%-ban ez fordult elő, és jóval kisebb számban jelentek meg az *úrhölgy, úrnő* formák, az *úrasszony* pedig egyáltalán nem szerepelt. Az előfordulások mindegyike minisztériumok levelezéséből, illetve országközi levelezésből származik (*Tisztelt Képviselő Úrhölgy! Igen tisztelt Polgármester Úrnő!*).

A több emberhez forduló körlevelek helyzetre utaló megnevezéseket alkalmaznak, a nemet jelölő társjelölő elem esetében pedig szokásossá vált mindkét megszólítási lehetőség megadása, ugyanis a több, különböző nemű embert megszólító levelek mindegyikében ez fordult elő: *Tisztelt Tanszékvezető Asszony/Úr! Tisztelt Témavezető Úr/Nő!* Balázs Géza úgy véli, hogy az *úr/nő* változat az *úrnő* vagylagos formájának tekinthető (2001: 154), ennek azonban ellentmond egyrészt az, hogy a vizsgált korpuszban fordított sorrendben is szerepel (*nő/úr*), másrészt pedig az, hogy a mondatba épülő, közvetett megszólításként mindkét formát külön ragozzák (*Arra is megkérjük az Osztályvezető Urat/Nőt*).

A hivatalos levelek másik csoportja, egyrészt kevésbé magas beosztású, másrészt kevésbé megnevezhető helyzetű személyeket szólít meg. Ezekben az esetekben a névelem is megjelenik a megszólításban: a férfiak megszólításában a névelemű formák között 43,1%-ban szerepelt a vezetéknev + *úr* változat, 6,3%-ban vezetéknev + keresztnév + *úr* változat és 50,6%-ban a társjelölő elem nélkül, teljes néven szólító forma. A társjelölő formák hiányának nagy arányát magyarázhatják egyrészt az *úr* rangjelölő elemek nélkül való használatában meglévő bizonytalanságok, másrészt pedig az is, hogy a nők néven szólításában általános a társjelölő elem hiánya, és hogy a *tisztelt, kedves* bővítő jelzőkkel szinte minden nyelvi elem megszólítássá válhat.

A nők névelemű megszólítására nézve a legnagyobb arányban a társjelölő formát elhagyó, néven szólításos formák szerepeltek, ennek a helyzetnek az előidézéséhez hozzájárulhatnak az *asszony* és a *kisasszony* formák használatbeli kötöttségei, illetve az *úrnő, úrhölgy* formák jelzett elutasítása is.

Összesen két vizsgált levélben fordult elő a vezetéknev + keresztnév + *asszony*, egyben pedig a vezetéknev + keresztnév + *úrhölgy* lehetőség.

A hivatalos levelek egy része nem egy adott személyhez, hanem valamilyen szervhez, hivatalhoz íródik. Ezekben a helyzetekben, ha az író nem tudja pontosan, hogy kinek szánja a levelét, a metonimikus megszólítások jelentenek megoldást. A vizsgált anyagban a következő névcserés formákat találtam: *Tisztelt Posta!*, *Tisztelt Szerkesztőség!*, *Tisztelt Polgármesteri Hivatal!*, *Főtisztelendő Egyházmegyei Hivatal!*

A *tisztelt* összes formában tapasztalható egyeduralma mellett (92,4%) a tovább-bővített változatai találhatóak meg az anyagban: *igen tisztelt* (5,8%), *mélyen tisztelt* (1,8%).

A hivatalos leveleken belül sajátos változatot jelentenek azok, amelyekben különböző szervek, intézmények, klubok szólítanak meg valakit személyesen. Az összegyűjtött 120 értesítés alapján két különböző irányzat látszik elkülönülni. Ha ismert a megszólított neve, akkor a *tisztelt*, ritkábban a *kedves* jelzővel bővített teljes néven szólítás jellemző. A másik formában pedig a *tisztelt* és a *kedves* mellénevek mellett bármilyen, az intézmény és a személy viszonyára utaló szerepfőnév válhat megszólítássá. Ezek a szerepet jelző megszólítások igen széles területre terjedhetnek ki, ezért sok olyan elem is szerepel közöttük, amelyeknek előszóban elképzelhetetlen lenne a használata (*állattartó, gázfogyasztó*). Van azonban közöttük néhány olyan is, amely a *-társ* utótag révén más helyzetekben is használható lenne (*gyűjtőtárs, sporttárs*). Mivel intézmény és személy viszonyára utalnak, a bevettebb formák gyakran állnak többes szám első személyű birtokos személyjeles formában is. Az összegyűjtött anyagban a leggyakoribb alak az *ügyfelünk*, hiszen ez szinte minden ilyen fajta viszonylatban használható lenne. A vizsgált értesítésekben, levelekben a *tisztelt* bővítménnyel a következő formák szerepeltek: *adat-szolgáltató, adatközlő, adófizetők, adózó, állampolgár, állattenyésztő, érdeklődő, felhasználó, fogyasztóink, forgalmazó, gazdálkodók, gázfogyasztó, honfitársaink, jelölt, jelentkező, kiállításszervező, kukoricatermelő, magánszállásadók, megrendelő, megrendelőnk, nyelvvizsgálók, öregdiák, pályázók, partnerünk, polgárok, repülőbarátok, részvénytulajdonosok, sportrajongók, sporttársak, szarvasiak, szponzor, tag, tagtárs, teniszbarátok, tenyésztőink, vasútmodellezők, vállalkozók, választópolgárok, városlakók, zenésztársak.*

A felsorolt elemek között egyes és többes számú formák is találhatóak, ugyanis több megszólított esetén is szokásos az egyes számú megszólítás, érzékeltetve azt, hogy az értesítés közvetlenül a címzettnek, nem pedig egy megjelölt közösgének szól. A birtokos személyjeles formák (*ügyfelünk*) udvariasabbnak számítanak, mivel egyszerre utalnak a közlés adójára és vevőjére.

A szerepfőnevek használatának szokása és annak igénye, hogy minél inkább a helyzethez alakítsák őket, igen körülményes

formákat is eredményezhet. A mintában szereplő következő példa helytelen írásmódja szinte értelmezhetetlenné is teszi a megszólítást: *Tisztelt ezoterikus szolgáltatás megrendelő!*

A vizsgált anyagban viszonylag ritkán, kétszer szerepelt az általános megszólításként használt *Tisztelt Cím!*, egyszer pedig a *Tisztelt Címzett!* forma is. Kertész szerint ezek a változatok a T. C. rövidítés helytelen feloldásából jöttek létre, ugyanis annak eredeti jelentése 'teljes című' volt. Ez a címzésből a megszólításba átkerülő forma ennek ellenére kevésbé udvarias, de gyakran használt lehetőséggé vált, és bár a vizsgált anyagban ebben a formában nem szerepelt, esetenként még közvetett megszólításként is állhat (*Felszólítom a Tisztelt Címet*). Hasonló, szintén általánosságra törekvő újítás is szerepelt az anyagban: *Tisztelt Megszólítottak!*

AZ ELEKTRONIKUS LEVELEZÉS MEGSZÓLÍTÁSAI A hálózat-használat egyik legalapvetőbb formája az elektronikus levelezés. A személyre szóló, nem nyilvános fórumokon zajló világhálós üzenetváltás viszonylatformái sok tekintetben hasonlítanak a hagyományos levelezésére, a különbség elsősorban a közvetítő csatorna lehetőségeiben rejlik. Az üzenetek szövegszerkesztővel való megalkotása és gyors célba érése hatással van a szövegalkotáásra és a befogadási módszerekre (vö. Bódi 1998: 178), ezáltal a megszólítások használatára és a választott formákra is.

Az elektronikus posta kapcsolattartási formáit tekintve a világháló használatának korai szakaszában még az egy adott, más helyzetben talán nem tegezett személyhez szóló levelekben is a tegeződő formát tartották követendőnek: „Tehát ha írok Önnek egy elektronikus levelet, akkor abban tegezni foglak” (www.westel900.hu/server-java/internetIskola). Egy egyetemen informatikát tanító szakember egyenesen csodálkozott azon, ha nem tegező formában szólították meg: „mostanában egyre több *Tisztelt Drótos Úr!* stílusú levelet kapok, még egyetemi hallgatóktól is. Ez is biztos azért van, mert nincsenek az újoncok számára – kötelezően – megismerendő alpművek a hálózat virtuális világáról, és a köz tudatban is torz kép alakult ki az internetkultúráról” (www.c3.hu/collection/mt/drotos). Vagyis a más körülmények között elvárható és megszokott nyelvi magatartást az itt uralkodó kapcsolati szabályok ismeretének hiányával magyarázza. Pedig az egy személyhez szóló levelezés esetében általában valós viszonyokról, nem pedig látszólagos kapcsolatokról van szó; az ilyen üzenet többnyire ugyanolyan feladatot tölt be, mint a papíralapú levelezés, és pusztán a közvetítő csatorna megváltozása nem adhat elegendő okot a bevett nyelvi formák elvetésére.

A kötetlenebb hangnem ellenére tehát az udvariasság kötöttségeinek egy része átörökítődik az elektronikus levelezésbe is. Az ismert személyhez vagy az ismeretlen személyhez annak hivatalos működésében szóló elektronikus levelezés nagy részében megmarad a kapcsolattartás más színterein is elvárt önöző forma. Bódi Zoltán az elektronikus levelezésről készí-

tett vizsgálatai nyomán úgy véli, hogy a tegezés ismeretlenek közötti kapcsolatokban nem általános, ugyanis a világhálón tegező formájú kísérőlevéllel továbbított kérdőívére több olyan választ is kapott, amelyek szerint ismeretség hiányában indokolatlan volt a tegező forma használata (Bódi 2004).

A világháló használóinak és felhasználási területeinek növekedésével ráadásul egyre többféle viszonylatban lévő érintkezhetnek egymással elektronikus levél formájában. A hivatalos, személytelen levelezés, ügyintézés egy része is áttevődik erre a csatornára. 2001-ben a kormányzat kísérletet tett arra, hogy létrehozzon egy ügyintézésre, hivatalos tájékoztatóra alkalmas világhálós lehetőséget Kormányzati portál néven (www.ekormanyzat.hu). A terv elindítása előtt kérdőíves felmérést végeztek a világhálón a lehetséges használói szokásokról. A kérdőív tartalmazott egy arra vonatkozó kérdést is, hogy az adatközlők tegeződő vagy nem tegező formában tartanak-e a kapcsolatot a világhálós önkormányzattal (<http://schmidt.li/vote>). A tegező formában megfogalmazott kérdés: *Az interaktív hivataloknál az interneten megszokott tegeződéssel kommunikálnál, vagy áttérnél a magázódásra?*, amelyre a kérdőív három válaszlehetőséget adott meg, eredményei szerint 30,16% választaná a tegeződő, 19,05% a magázódó formát, 20,79% pedig a helyzettől függően döntene. A szokások jelenleg is zajló átrendeződését mutatja, hogy a válaszolók fele nem dönt egyértelműen, hanem további tényezőket is figyelembe vesz.

Az elektronikus levelezésben a közlést nyitó megszólításoként ugyanazokkal a formákkal találkozunk, mint a papíralapú levelezésben, eltérés elsősorban az előfordulási arányokban van. Az ismerősök közötti, személyre szóló elektronikus levelezésben gyakrabban elmarad a nevet bővítő jelző (*kedves, drága*), a világháló kevésbé formális hagyományainak köszönhetően. Az ismeretlen személynek szóló, esetleg hivatalos internetes levelekben viszont megmaradnak a közvetett kapcsolat hagyományosabb formáira is jellemző udvariassági elemek. Kialakult néhány, az ebben a közegben előforduló helyzetekre jellemző szerepre utaló megszólítás is: *Tisztelt Hírlévelelvásó!*, *Tisztelt Internetező!*

Az elektronikus levelezésbe a levelezésben általánosan használt és bemutatott formák nagy része átörökítődik. Megfigyeléseim szerint azonban az elektronikus üzenetek nagyobb hányadából maradnak el a megszólítások, mint a papíralapú levelekből. Hiányoznak a megszólítások a nagyon széles körben terjesztett üzenetekből, amelyekben nehéz a mindenkire kiterjeszhető megszólítási forma megválasztása. Az egy személyhez szóló, bizalmas levelezés esetében a gyakori, folyamatos üzenetváltásnál marad el leginkább a megszólítás (Bódi 1998: 180), hiszen a sorozatban váltott rövid levelek gondolatközlési folyamata az élőszó kapcsolattartási formához közelít (Nyíri 1999: 122). Ebben a helyzetben pedig nincsen szükség arra, hogy minden megnyilatkozást részben az udvariasság követelményét szolgáló, részben figyelemfelkeltő megszólítás nyisson.

Az írásos kapcsolattartás új műfajainak kialakulása (e-mail, SMS, chat) hatással van a szokásos levélkezdő formulák használatának szokásrendjére is. A változás egyik leglátványosabb jellemzője a szóbeli érintkezés formájának hatása az írott közleményekre.

Felmérésem adatai szerint a magánjellegű levelezés megnyitásával a legfontosabb változásnak az tűnik, hogy a szóbeli érintkezés jellegzetes nyitóformulái, a köszönések átszüremlelenek az írásos kapcsolattartásba is, és részben felváltják a hagyományos levélkezdő megszólításokat. A kérdőívben a 35 év alatti adatközlők 91,3%-a adta meg a *Szia*, *keresztnev!*, illetve a *Szervusz*, *keresztnev!* formákat leveleket megnyitó szerepben, 17% pedig nem névelmű megszólításokkal is említette a köszönésekhez kapcsolódó megszólításokat (*Szervusz, kedvesem!*). Ritkábban pedig még a *Hello!* és a *Hi!* köszönésformák is előfordultak az írásos érintkezésben használt megszólításokra kapott adatok között.

A köszönésből és a megszólításból álló levélkezdet egyre elfogadottabbá válását jelzi, hogy még az udvariasságot jobban megkövetelő magázó-önöző viszonylatokban is megtalálható, egyre inkább elhomályosítva a szóbeli és az írásos kapcsolat indításában hagyományosan érvényesülő különbségeket. Bizalmas kapcsolatban gyakoribb (*Csókolom, Erzsi néni!*), de az összegyűlt adatok alapján még hivatalosabb, formálisabb helyzetben is előfordulhat (*Jó napot, Tanárnó!*), figyelmen kívül hagyva a hivatalos levelezés általánosan elterjedt formai és udvariassági követelményeit.

Ezek a köszönések a szóbeli érintkezésben gyakran önmagukban szerepelnek, írásban azonban csak ritkán marad el mellőlük a közlés címzettjére utaló elem, vagyis a szövegalkotási konvenciók módosulása ellenére is megmarad a partner jelölésének követelménye. Ezekben az esetekben a köszönés valójában a megszólításokat bővítő udvariassági jelzők (*kedves, drága*) szerepét is átveheti.

ÖSSZEZÉS A mai magyar megszólítási gyakorlatban a kimutatható szabályszerűségek ellenére számos bizonytalanság tapasztalható. A megszólítások használatában és megítélésében zajló folyamatok nem egymástól elszigetelt jelenségek, egyes formák térvesztése mások terjedésével vagy újak kialakulásával, elkülönülésével is együtt jár. A megszólítások használatának jelenlegi nehézségei a normaváltás állapotával magyarázhatók: ez ugyanis lassú, több nemzedék szokásrendjében is bizonytalanságokat okozó folyamat, amely a társadalom átalakulásának, a társas viszonyok ártértékelődésének és az új módszerek hatásának természetes nyelvhasználati következménye.

IRODALOM

Angelusz Róbert–Tardos Róbert 1995. Megszólítások egy átalakuló világban. In: *Jel-Kép* 2 (3/4): 39–52.

Balázs Géza 1994. Normaváltás napjaink megszólításformáiban. (Az *elvtárs/úr* kapcsán). In: Kemény Gábor–Kardos Tamás (szerk.): *A nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*. Linguistica. Series A.

- Studia et dissertationes 16, Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 75–78.
- Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvhelyességi lexikon*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Bánhidai Zoltán 1973. A magyar megszólítás nehézségei. *A Magyar Nyelvért és Kultúráért*, 18–22.
- Bates, Elizabeth–Benigni, Laura 1975. Rules of Address in Italy: A Sociological Survey. *Language in Society*, 271–288.
- Benczik Vilmos 2001. *Nyelv, írás, irodalom kommunikációelméleti megközelítésben*. Trezor Kiadó, Budapest.
- Bódi Zoltán 1998. Internetes kommunikáció – beszédkommunikáció. In: Gósy Mária (szerk.): *Beszéd, spontán beszéd, beszédkommunikáció. Beszédkutatás '98*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 178–188.
- Bódi Zoltán 2004. *A világháló nyelve*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Braun, Friederike 1988. *Terms of Address. Problems of patterns and usages in various languages and cultures*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Brown, Roger–Gilman, Albert 1975. A hatalom és a szolidaritás névmásai. In: Pap Mária–Szépe György (szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Gondolat Kiadó, Budapest, 359–388.
- Brown, Roger–Ford, Margarete, 1961. Address in American English. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 375–385.
- Buda Béla 1979. *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
- Deme László–Grétsy László–Wacha Imre 1987/1999. *Nyelvi illeten. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó / Szemimpex Kiadó, Budapest.*
- Domonkosi Ágnes 2002. *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. A DE Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 79, Debrecen.
- Guszkova Antonijina 1981. *A társadalmi kapcsolatteremtés eszközei a mai magyar nyelvben*. Nyelvtudományi Értekezések 106, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Honffy Pál 2000. *Levelezési tanácsadó. Hivatalos és magánlevelezés*. Műszaki Kiadó, Budapest.
- Hopp Lajos 1974. A magyar levélműfaj történetéből. In: Szauder József–Tarnai Andor (szerk.): *Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok*. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 501–566.
- Juhász József 1983. Szövegtani vázlatok. (A megszólítás funkciói a szövegben). In: Rácz Endre–Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 152–157.
- Kertész Manó 1931, 1996. *Szállok az Úrnak. Az udvarias magyar beszéd története*. KuK Könyvkiadó, Budapest.
- Laczko Krisztina 1996. A mai asszony-névhasználat Budapesten. *Magyar Nyelvőr* 120: 161–167.
- Lambert, Wallace E.–Tucker, G. Richard 1976. *Tu, Vous, Usted: A Social-Psychological Study of Address Patterns*. Newbury House, Rowley.
- Nyíri Kristóf 1999. Az írásbeliségről és néhány újabb médiumról. In: Béres István–Horányi Özséb (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Osiris Kiadó, Budapest, 115–128.
- Papp László 1964. *Magyar nyelvű levelek és okiratok formulái a XVI. században*. Nyelvtudományi Értekezések 44, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Péter Mihály 1991. *A nyelvi érzelmek kifejezés eszközei és módjai*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Sárosi Zsófia 1988. Megszólítás és említés néhány XVI. századi misszilisben. In: Kiss Jenő–Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 841–848.
- J. Soltész Katalin 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Terestyéni Tamás 1990. Beszédszokások. (Egy szociolingvisztikai adatfelvétel néhány előzetes eredménye). In: Balogh Lajos–Kontra Miklós (szerk.): *Élőnyelvi tanulmányok*. Linguistica. Series A. Studia et dissertationes 3, MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 32–55.
- Wacha Imre 1994. *A korszerű retorika alapjai I–II*. Szemimpex Kiadó, Budapest.

„És hazám volt a szó, s hazám volt
a nép, mely magyarul beszél,
a nép, az óriási állat,
mely e fekete földön él;
amit mondtam, a nyelvén mondtam, a nyelvén mondtam,
erőm az ő ereje lett,
sorsát magamba építettem, sorsa magába épített.”

(Szabó Lőrinc: A sokféle hazáról)

Grabarits István

Adatok a magyar gyógyszernevek kialakulásához

*A magyar szó, ha rossz is, jobb, mint az idegen.
A korcs szavak csak addig látszanak rosszaknak,
míg meg nem szokja őket az ember.*

Kazinczy

A gyógyszernevek kialakulásának történetéről sem a hazai, sem a külföldi szakirodalomban nem találunk áttekintő, összefoglaló közleményt, miközben az egyes gyógyszerek nevééről tengernyi irodalom található hazánkban is. Azok egy szűk része egymásra épül. Az alábbi írás a magyar gyógyszernevek kialakulásának korszak-meghatározására tesz kísérletet a XX. század elejéig.

A gyógyszeranyagok a természet „három országából”: a növény-, az állat- és az ásványvilágból származnak (szimpliciák), amelyeket vagy önmagukban, vagy több komponensből elkészítve (kompoziták) alkalmaztak.

A szimpliciagyógyszerek a származási helyük szerinti nyelvből kiindulva az idők során ellatinosodtak, majd az egyes nemzeti nyelveken is kaptak nevet. Így volt ez nálunk is, miközben a gyógyszerek hivatalos neve mindig latin vagy latinos volt.

AZ ÖSSZETETT GYÓGYSZEREK NEVÉNEK KIALAKULÁSA AZ ÓKORBAN ÉS A KÖZÉPKORBAN A több összetevőből álló összetett gyógyszert (kompozitát) külön névvel jelölni és a neveket magyarítani már az ókori görög gyógyászatban szokás volt. Galénosz ezt következetesen továbbvitte, jóllehet tőle függetlenül is adtak nevet a kompozitáknak, mégis Galénosz lett a legfőbb tekintély ezen a területen. A névadásnál soha sem volt következetesség, nem érvényesült rendszeres elv sem – ez is továbbhagyományozódott napjainkig.

A nevek magyarázata azért volt fontos, mert a források a messzi múltból és távoli helyekről származtak, ráadásul a görög vagy a perzsa nyelvből arab közvetítéssel. A receptekben leírt anyagok egy része Dél-Itáliában elő sem fordult, az arab nevek kiejtés szerinti átírása érthetlenséget okozott. Az ókorból vett példák alapján következetesen címnevet adtak minden egyes előiratnak, hogy a név alapján ugyanarra a gyógyszerre gondoljon az orvos és a gyógyszer készítője, és ne kelljen az összetevőket mindig felsorolni. Ez az elv napjainkban is érvényesül. A címnév kéttagú, az első a gyógyszerformát jelöli meg (pl.: *pilula, sirupus* stb.)

A következő csoportokat különböztethetjük meg.

SZEMÉLYEK SZERINTI MEGNEVEZÉS A „szerző” vagy leíró nevét – akinek a művéből átvették az előiratot – a gyógyszer nevéhez hozzáírják, például: *Hiera picra Galeni*. Napjainkban szűnik meg ez a megnevezés. A Szabványos vénymintákban (FoNo-ban) még ma is hivatalos név: a *Pasta Burowi* (Burow oldatával készült paszta) és a *Solutio Castellani* (Castellani oldata).

A HATÁSRA UTALÓ NÉV VAGY A HATÁSUK ALAPJÁN ELNEVEZETT GYÓGYSZEREK Az Antidotarium Nicolaiában (1250 körül) leggyakrabban a piluláknál, a szirupoknál és a kenőcsök-nél található ez az elnevezési forma. Például: *Pilula artetica*, *Unguentum laxativum*, *Sirupus diureticus*, *Spongia somnifera* stb. A hatásra utaló gyógyszernév a későbbi gyógyszerkönyvekben is igen gyakori. Idetartozó egyes régi gyógyszernevek a Pozsonyi taxából (az eredeti helyesírás megtartásával): *Balsamus Magicus* = babonázás ellen való balsam; *Aqua Prophylactica* = el ragadó nyavalyák ellen való víz; *Species Cucupha* = sapkába való fej erősítő; *Tinctura Antinephritica* = vese fájás ellen való tinktúra. Napjainkig nagyon divatos elnevezési forma, például: *Antineuralgica tabl. No Spa tabl. Ung. Anaestheticum FoNo*.

A FŐ „HATÓANYAG” SZERINTI MEGNEVEZÉS A névadás másik nagy formája a Galénosz utáni időkben terjedt el, az Antidotarium Nicolainak is jellemzője. Már a Corpus Hippocraticumban is található olyan elnevezés, amely kiemeli egy összetevőt, ez lefordítva annyit jelent, hogy ’gyógyszer valamilyen anyaggal’, például: *szer fahéjjal*. Galénosz több gyógyszert így jelölt, a fő összetevő neve előtt a *to* szócskával. Fordítói és magyarázói ezt az elnevezésmódot átvették, de kihagyták a *to* szócskát, helyette a latin megfelelőjét, a *dia* szócskát használták; ez az eljárás nyelvtanilag megmagyarázhatatlan. Így keletkezett például a *diacynamomi* (= fahéjjal), a *diacodion* (= mákféjjel), *diajalappae* (= jalappagumóval), *Electuarium diacodion* (= liktáriom mákféjjel). Ez az elnevezésmód nagyon kedvelt lett, és hosszú ideig fennmaradt. A mi első gyógyszerárszabásunkban – Pozsonyi taxa, 1745 (T. Pos.) – több helyen megtaláljuk ezt a formát, például: *Oleum Dia-Colocynthis* (= sári tökolaj), *Rotula Diacodii crocatae* (= hurut ellen való cukor sáfránnyal), *Species Diaireos* (= teakeverék violával). A XX. század végéig fennmaradt ez a névforma hazánkban is az *Unguentum diachylon*

nevű, ólomtartalmú kenőcsben. Csakhogy ez eredetileg pálmanedvben főzött friss mályvagyökérből készült, a *diachylon* szó jelentése pedig: 'lével (levéllel főzött)', az utóbbi századokban zsiradékokkal „főzték”, és a pálmalevelet ólomvegyület váltotta fel. Ez a példa arra is kiváló, hogy a régi név megmaradt, de az összetétel változott. Az ellatinosított görög nevek görög–latin keverékszavakat eredményeztek, és ez a gyógyszerek nevezéktanában is nyomon követhető napjainkig. Ez az orvosi keveréknyelv a korai középkorban alakult ki, stílusát és mondatszerkezetét a latin elem határozta meg, a nevek – főképpen a *materia medica* nevei – a görög nyelvből kerültek bele. A fő tartalmi anyag szerinti megnevezést 64 esetben használja az *Antidotarium Nicolai*, beleértve a *dia* szócskával alkotottakat is.

Napjainkban is szokásos egyes gyógyszereket a hatóanyagról elnevezni, például: *Diclofenac*, *Simvastatin*, *Amlodipin* tabletták.

AZ ÖSSZETEVŐK SZÁMA SZERINTI MEGNEVEZÉS Az *Antidotarium Nicolai* néhány gyógyszer nevében arra utal, hogy szám szerint hány összetevőt tartalmaz az előirat. Például: *Triasandali* = háromféle szantálfából. Később is használt hasonló elnevezések a Pozsonyi taxából: *Emplastrum Triapharmacum* = barna flastrom; *Species Dia-Trion Santalon*; *Spiritus Carminativus de Tribus*; *Theriaca Diatessaron* = marhaterjék (terjék négy összetevővel).

A XVIII. század végéig az összetevők száma szerinti megnevezést úgy is alkalmazták, hogy a gyógyszerkönyv az előszóban lefektette, hogy egy megadott név alatt melyik 3–7 összetevőből álló keveréket kell érteni. Így megadott hét illóolajból állt például az *Oleum Septem florum* = hétvirágú olaj (T. Pos.). A Bécsi dispensatorium előiratából néhány példa: *Quinque herba emollientes* (= öt lágyító fűből készült teakeverék) tartalmazta a *malva*, *althaea*, *violaria*, *mercurialis* és *parietaria herbáját*. *Quinque lapides preciosi* (= öt drágakő): *sapphiri*, *granati*, *smaragdi*, *hyacynthi*, *carneoli seu sardae*. *Tria olea stomachica* (= három gyomorra való olaj): *absynthii*, *cydoniorum*, *mastichinum*. Napjainkban is megjelenik, például az *Aktil Duo* és *Actonel Trio* nevében.

EGYES FOGALMAKAT ÉS TULAJDONNEVEKET VISELŐ GYÓGYSZERNEVEK A gyógyszerek fantázianeve is ókori eredetű, lélektani vagy varázslási nézőpontból adták azokat. Egy részük eredete megfejthető, más részük nem. A híres nevekkell ellátott – például római császárok: Hadrianus, Justinianus, Constantinus – gyógyszereknek több erőt tulajdonítottak. A *Hygiának* egészséget kell hozni. A *Benedictus* az a gyógyszer, amely mindent megáld, így hozza a gyógyulást. A *Sotira magna* a nagy megmentő. Ezekkel a fogalmakkal a vénygyűjtemények névmagyarozatában foglalkoznak. A későbbi gyógyszerkönyvekben is számos ide tartozó példát találunk. A Pozsonyi taxában olvashatjuk: *Aqua Vitae* (= élet vize), *Aqua Carminativa Regia* (= királyi szelek ellen való víz), *Balsamum Episcopoalis* (= püspöki balsam), *Emplastrum Divinum* (= áldott flastrom), *Emplastrum Filii Zachariae* (= melyre való

flastrom), *Pulvis Virgineus* (= boldog asszony jegéből való por), *Unguentum Agrippae* (= havasi ugorkából való ír), *Unguentum Apostolorum* (= tizenkét szerből való ír). Napjainkban a legtöbb gyógyszer sajátos fantázianevet visel, amelyet a XX. század végéig a latin írás szerinti kiejtéssel kellett megnevezni, napjainkban a francia és főként az angol kiejtés a divatos.

MAGYAR GYÓGYSZERNEVEK ÉS NÖVÉNYNEVEK NYELV-EMLÉKEINKBEN A honfoglalás előtti gyógyszerismeretekről – írott emlékek hiányában – csak az archeobotanikai kutatások, a növényföldrajzi ismeretek és az összehasonlító nyelvészet segítségével tudunk valamelyest képet alkotni.

A „sámánizmus a gyógyítás és a jóvendülés keveréke, amelyben a növények és más természetes anyagok használata nagy szerepet kapott” (Ubrizsy 2002: 13). A honfoglalást követően a kereszténység római formájának felvétele után a nyugati kultúra és a latinnyelvűség lett a döntő befolyású hazánkban.

Ismert, hogy a régi görög–latin orvostudományt az arab orvosok közvetítették a VII–XII. században Európába, elsősorban Itálián át. Szent István királytól kezdve a XVI. századig az olasz politikai, kulturális és tudományos befolyás meghatározó volt hazánkban is.

A VIII. századtól a kolostori gyógyászat, a kolostori gyógyszerészet jellemezte egész Európát. Hazánkba is a bencések hozták el ezt a tudományt.

A magyar nyelven megnevezett gyógyszereket a nyelvemlékeink között találjuk, ezek elsősorban szimpliciák (főként növények és ásványi anyagok) nevei. Az Árpád-házi királyok idejében is működtek hazánkban nyugati műveltségű orvosok és gyógyszerészek, akiknek voltak gyógyszerismereteik. Írott emlékeink egyes szavakra, növény-, állat- és ásványnevekre szorítkoznak, amelyek oklevelekben elszórtan a latin szöveg között, a kódexekben esetleg mint bejegyzések fordulnak elő. Növényneveket szórványosan sok középkori iratunkban találunk, kivált fák neveit, amelyeknek a határok megállapításában nagy szerepük volt. A Tihanyi apátság alapítólevelében (1055) a *körtefa*, a *fűzfa*, a *berkenyefa*, a *somfa* és a *mogyorófa* olvasható.

Nincs írott bizonyítékunk arról, hogy léteztek-e magyar kolostorkertek, ezt csupán a hasonlóság alapján valószínűsíthetjük. Olyan középkori szöveg, amelyben kolostorkerti növények nagyobb számmal említettek, csak az első ismert, összefüggő magyar szövegű nyelvemlékéről nevezetes Pray-kódexben olvasható. A XII. és a XIII. század fordulóján készült ez a kódexünk, a boldvai bencés monostorban. Három kéz írta legalább három évtizeden át.

A Pray-kódex egészségügyi szabályaiban 27 növény nevét találjuk: *gingiber* (gyömbér), *reuponticum* (rebarbara), *agrimonia* (apró bojtorján), *radix* (reték), *ruta* (ruta), *levesiticum* (lestyán), *vetonica* (betonika), *bibinella* (földi tömjén), *absincium* (fehér

üröm), *funiculum* (édeskömény), *lactuca* (saláta, középkori nevén kék), *sinape* (mustár), *salvia* (zsálya), *savina* (nehéz szagú boróka), *apium* (zeller), *uve* (szőlő), *caulis* (káposzta), *malva* (mályva), *pulegium* (csombormenta), *clara* (skarlát, zsálya), *costum* (Boldog Anya mentája), *mastix* (mastix), *piper* (bors), *gariofilum* (szegfűszeg), *cinnamonum* (fahéj), *gysopus* (izsó), *satureia* (csombor). A felsorolt 27 növényt kell az első magyar gyógynövényjegyzéknek tekintenünk.

A jegyzékben több olyan növény nevét is olvashatjuk, amelyek terméke messze idegenből származott és származik ma is Európába. Ilyen a *gyömbér*, a *rebarbara*, a *mastix*, a *bors*, a *szegfűszeg* és a *fahéj*.

A római Casanatense-könyvtár egyik Korvin-kódexében *Historia animalium, metalorum, plantarum ad rem medicam ordine alphabetico* (Cod. 459) című orvosságos könyv főleg növényábrákat tartalmaz. Az ábrák felett XV. századi magyar bejegyzések találhatók (Ubrizsy 2002: 37), köztük 83 növénynév, amelyek közül 42 itt fordul elő először (Gombocz 1936: 21).

A nyelvelméink külön műfaja az úgynevezett szójegyzékek, fogalomkörök szerint csoportosított szószedetek, a betűrendes szótárak elődei. A XV. század szójegyzéke a század eleji Schlägli szójegyzék (1400–1410).

A Besztercei szójegyzék (XV. század) három fejezetében is találunk növényi neveket. A két szójegyzékben együtt körülbelül 200 növény neve szerepel (Gombocz 1936: 22).

A XVI. századból a Murmellius-féle szójegyzék és Szikszai Fabricius Balázs szójegyzéke (XVI. század közepe) maradt fenn. Murmellius János Nomenclaturája Krakkóban jelent meg 1533-ban. Szikszai Fabricius Balázs Wittenbergben tanult, majd Sárospatakon volt tanár, szótára már hatalmas természettudományi ismeretanyagot közöl (Melich 1906), köztük több mint 600 növénynevet.

A REFORMÁCIÓ GYÓGYSZERNEVEZÉKTANA Az európai gyógyszerkincs tekintetében a XIII. századtól a XVI. század közepéig nem sok változás történt. Más magyar elnevezésekről nincs tudomásunk, csak amennyit a nyelvelmékek szavaiból megismerhettünk. A XV–XVI. század fordulóján egyre több orvosi mű jelent meg nyomtatásban. A reformáció hatására a botanika reformációjának jegyében megszületik a füveskönyv (herbárium) műfaja. Európában a XVI. század közepén indul a városok által kiadott gyógyszerkönyvek sorozata (Grabarits 2009). Magyarországon is megjelenik az első, nyomtatott, gyógyszerekkel foglalkozó könyv: Melius Péter *Herbariuma*, Kolozsvárott, Heltai Gáspárné műhelyében, 1578-ban (Szabó T. 1979). A Herbariumot az orvos-, gyógyszerészeti, botanikai és agrárszakirodalmak mind az első magyar nyelvű nyomtatott művének tekintik, joggal. A Herbarium jellemzően a füveskönyv – kreuterbuch – irodalom része, hiszen a forrásai is azok: elsősorban Lonicerus Kreuterbuchjának 1551-es kiadása. A Melius által használt, Lonice-

rus-példányt a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában őrzik. Ezt Melius wittenbergi tartózkodása során vásárolhatta meg. A Herbarium gyógyszerészeti tekintetben a (növényi) gyógyszerek leírását és elkészítésüket tartalmazza (Grabarits 2002). A növényei között nemcsak az egyes cikelyekben megadott, a hazai flórákutatók szempontjából fontos növények vannak megnevezve, hanem az akkori gyógyszerkincsben előforduló idegenek is, mint például: *füge*, *olajfa*, *datolyapálma*, *gránátalma*, *aloe*, *szenna*, *guajakfa*, *mastix*, *jujuba* stb. A Herbarium növényi drogjainak a száma: héj 19; virág 57; levél 116; gyümölcs 50; gomba 1; gyanta 19; herba 113; fás rész 9; gyökér 86; mag 78; ágvé 7; egyéb 7 – összesen 562; magyar növénynév 1236; anyanövény 450.

Állati eredetű drog 19 található benne. Ember: *vizelet*; baromfi: *tyikmonyhéj*, *tyikmony*, *tyikmonyfehérje*, *tyikmonyszéke*, *kappannak leve*, *tyúkhúsnak leve*; juh: *gyapjú*; kecske: *kecsketej*; liba: *lúdháj*, medve: *medveháj*; méh: *vadméz*, *méz*, *lépesméz*; pók: *pompholiga* (ökörnyal); rák: *rákszeme*; sertés: *disznóháj*, *háj*, *óháj*; szarvasmarha: *tehénhús*, *tehénhús leve*, *vaj*, *sajt*, *lágysajt*, *enyv*; szivacsfélék: *spongya*. Ásványi anyag 3 és 9 kémiai vegyület szerepel.

A növényi, ásványi és állati gyógyszeralapanyagokon kívül az azokból kivonatolt egykomponensű és többkomponensű gyógyszerek, úgynevezett galenikumok száma 590. Az egykomponensűek megoszlása a következő:

Galenikum egy drogból	Darabszám
Aromás bor	4
Bor	4
Borral desztillált vize	5
Desztillált vize	134
Emulzió	1
Főzet borral	114
Főzet ecettel	31
Főzet vízzel	96
Füstölőszer	12
Hamu	5
Kivonat borral	4
Liszt	7
Olaj, főzött	24
Olaj, préselt	11
Succus (leve)	100
Szén	4
Tejtermék	2
Viasz	6
Zsír	3
Egyéb	6
Összesen	573

A galenikumok között találjuk a desztillálással készült gyógyszereket. Melius néhány helyen használja a *desztillálás* szót: *distilláld*. A többi helyen a *vedd vizét*, *csepegetett vizét* kifejezésekkel jelöli. Lonicerus ezeket külön alcím alatt tárgyalja.

Az elkészített orvosságok (kompoziták) száma: 581. A szimpliák és a kompoziták együttes száma 1770. Magyar névvel a Herbariumban jelennek meg először. Hét – középkorból származó – kompozita előírátát azonosítani lehetett az Augsburgi gyógyszerkönyv receptjeivel:

Pharmacopoea Augustana 1694	Herbarium
Pilulae de Fumaria Avicennae	Pilulae de Fumo terrae
Syrupus de Absinthio	De Sirupo Absinthii
Syrupus de Mentha minor Mesue	De syrupo Mentae a kisebbet így főzd
Syrupus de Mentha major Mesuae	De Syrupo Mentae „egyik nagyobb”
Syrupus de Stoechade minor	Így csináld a Syrupot
Syrupus de succo Acetosae Mesue	Sirupot a Sósakából így csinálj

Ezeket a XVIII. század végéig megtaláljuk a gyógyszerkönyvekben.

A Herbariumnak semmi hatása sem volt a korabeli magyar gyógyszerterek működésére, azok a külföldi latin nyelvű gyógyszerkönyveket használták. Az utóélete, mint látni fogjuk, annál fontosabb lett a szakmának.

Meliusnál jelennek meg először nyomtatásban magyarul a gyógyszerészeti szaknyelv elemei. „A nemzeti nyelv használata, amely a reneszánsz során egyféle nemzeti öntudat formájában jelentkezett, a reformáció hatására és a megerősödő polgárság törekvéseit megszólaltatva, a természettudományok nyelvén kezd válni” (Ubrizsy 2002: 195).

Melius művét követően több hasonló munka keletkezett (Beythe, Lencsés, Pápai Páriz). A nevezett szerzők műveiről sajnos eddig nem készült gyógyszerészeti elemzés. Lencsés György kéziratban maradt művének receptjei sok új gyógyszeranyagot neveznek meg magyarul. A XVI–XVIII. század feléig több magyar nyelvű orvoslókönyv jelent meg (Pápai Páriztól Perliciig), bennük sok újabb magyar nyelvű gyógyszernévvel, de ezek átfogó új nomenklatúrát nem jelentettek.

A BAROKK = A FLOGISZTONKORSZAK GYÓGYSZERNEVEI

A XVII–XVIII. század folyamán a nemzetközi gyógyszerkincs nagymértékben bővült, belekerültek azok a gyógyszeranyagok, amelyek a földrajzi felfedezések során jutottak Európába, valamint azok a gyógyszerformák, amelyeket már a XIII. századtól egyre bővülő számban ismertek. Például a desztillálással előállított illóolajok, aromás vizek, tinktúrák stb., valamint a paracelsusi kémiai vegyületek és oldatok. Tehát a XIII. századtól induló gyógyszerkönyvek antik és alkémiai nevezéktana állandóan nőtt, a iatrokémia korszakán át a flogiszonkorszak névhasználatáig bővült. A korábbi gyógyszereket is meghagyták, így a kezdeti néhány száz gyógyszer száma három-öt ezerre duzzadt. Hazánkban ekkor még nem volt kötelező érvényű gyógyszerkönyv. Elsősorban az Augsburgi gyógyszerkönyvet (*Pharmacopoea Augustana*)

használták, majd 1730 után a Bécsi és Prágai diszpenzatóriumot (*Dispensatorium Pharm. Vinense*, illetve *Pragensense*). Ezeket a gyógyszerkönyveket „barokk enciklopédiá”-nak nevezi a szaktudomány.

A pozsonyi gyógyszerterek vizsgálata miatt a város felkérte Torkos Jusztusz Jánost, Pozsony város főorvosát, hogy állítson össze egy gyógyszerárszabást. 1745-ben megjelent a mű *Taxa Pharmaceutica Posoniensis* címmel, császári megerősítéssel, Mária Terézia ugyanis Magyarország számára kötelezővé tette a használatát. A *Taxa* négy, latin, magyar, német és szlovák nyelven nevezi meg a gyógyszereket, ám sok gyógyszernek nincs magyar, német és szlovák neve. A gyógyszeresztályozását a korban szokásos gyógyszerkönyvekből ismert rendszer szerint oldotta meg. Az I. részben a „közönséges materiákat” (szimpliák) sorolja a következő „tzikelyekbe” rendezve: „A palánták Neméből való szerek (Fű-Szer Számok, Héjak; Virágok; Gyümölcsek; Gombák; Gummák, Balsamok és egyéb keményített Nedvességek; Fűvek; Fák; Gyökök; Magok). Az élő Állatok Neméből való szerek. A Minerálék Neméből való szerek. A Tengerbe termő Szerek (Tengeri Palánták; Tengeri Állatokból való Szerek; Tengeri Minerálék).”

Az ún. galenikumokat és az összetett gyógyszereket (kompozitákat) ábécésorrendben tárgyalja a *Taxa*, gyógyszerformák szerint 43 fejezetben. Néhány érdekesebb elnevezés ezek közül: *Sok Szerű Vizek* (Aquae compositae), *Egy Szerű Vizek* (Aquae simplices), *Balsamok* (Balsami), *Tzukorral betsinált Eszközök* (Condita), *Tzukorral bevonyott Eszközök* (Confecta Saccharata), *Tzukorral elegyített Eszközök* (Conserva), *Olajos Czukrok* (Elaeosacchara), *Seprelékek* (Feculae), *Főzött-, Destillált-, Présölt-, Olvasztott Olajok, Pilulák* (Pilulae), *Irak* (Unguenta = ma kenőcs).

Az egyes csoportokon belül is ábécésorrendben következnek a gyógyszerek. Néhány példa a ritkán használt vagy elfelejtett nevek közül: *Öreg-, Apro Paraditsom Mag* (Cardamomum majus, minus); *Kubiom mag* (Cubeba); *Nagy- Kisebb Galanga Gyökér* (Galanga major, minor); *Teve Káka* (Schoenanthum); *Kaporna Gyökér héja* (Cort. Capparium radic.); *Kása Virág, Szent György Virág* (Flores Primulae veris); *Elefánt Tetű* (Fructus Anacardiae); *Bén Mag* (Fructus Grana Been); *Farkas hárs, Gyűrűfa Magva* (Fruct. Grana Gnidia seu Coccognidia); *Ördög Szar* (Asa Foetida); *Havasi ugorka keményített leve* (Gummi Elaterium); *Téntának való Gumma* (Gummi arabicum); *Fejér Canari Czukor* (Gummi Saccharum alb. Canar.); *Édes gyökér leve, Medve Szar* (Gummi Succus Liquiritiae); *Japoniai Areca fa leve* (Gummi Terra Catechu); *Aranyos paprad* (Herba Adianthi aurei); *Közönséges Árva leány haja* (Herba Adianthi vulgaris, s. Filiculae capillaris); *Hím Farkas-Alma fű* (Herb. Aristolochiae longae); *Te Mondád fű* (Herb. Dulcamara); *Százfő-fű Gyökér, Szamár tövis Gyökér* (Rad. Eryngii); *Löböstök Gyökér, Mag* (Rad.-Sem. Levistici); *Colándrom-mag* (Sem. Coriandri); *Nap kása, Tengeri köles* (Sem. Mili Solis, seu Lithospermum); *Tetűt Öló mag* (Sem. Staphisagriae); *Szkompia mag* (Sem. Sumach).

A gummák tulajdonképpen a gyanták, az egyéb keményített nedvességek pedig azok a növényi anyagok, amelyek a növény megsebzésekor kifolynak, majd megkeményednek, például a cukor cukornádból készítvé; de keményített nedvesség az ópium is.

A Taxa előszavában Torkos a magyar nevek eredetéről a következőket írta: „A szerek nevezéke megtalálható latin, magyar, német, szlovák nyelven, melyek Magyarországon használatosak, hogy mindenkinek érthető legyen a latin név jelentése. A magyar nevezék elkészítése igen nagy munkát jelentett, mert az még nem állandó és teljes, ellenkezőleg, különböző könyvekben és herbáriumokban téves elnevezés van. Am azt gondoltam, hogy nagy lelkesedéssel kikutatom hazám nyelvnek dicsére (*Decore*). Tervem elősegítésére különféle lexikonokat és herbáriumokat, de elsősorban Mélius Péter: Magyar Herbáriumát – mely 1578-ban Kolozsvárott jelent meg és igen ritka – és egyéb más orvosi könyveket és saját kéziratomat használtam fel; ez utóbbit Komáromban tartózkodva 1726-tól 1741-ig, ott mint a neves Komárom és Esztergom vármegye fizikus-ordinárius tisztjét ellátva, nagy szorgalommal gyűjtöttem össze. A német nevezék az Egyesített Bécsi Taxából készült. A szlovák nevezéknél a Prágai Taxát vettem tanácsadóul és felhasználtam még a híres Doleschal Pál és Boikowszky Bazini gyógyszerész urak műveit” (Blázy 1965: 12).

Tehát több mint másfél száz évvel Mélius művének megjelenése után a Pozsonyi taxa a hivatalos gyógyszerek rangjára emelte a Herbarium magyar növényneveit. Torkos nevet adott vagy talált az egzotikus drogoknak is, amint az a fenti felsorolásból is kiderül.

Az állati drogok között sok kuriózum fordul elő: *Vad Kecské Golyóbis, Ezér lábú férgek, Ember-háj* (19-féle állati háj között), *Száraz varas béka, El Készítetett földi Geleszta, Mumia, Roka tüdő, Ember Kaponyája, Bika-tsék, Száraz vipera, Kígyó levetett bőre, Pésma macska hulladékja* stb. A propoliszt *rajviasznak* nevezi. Már kortársai kifogásolták, hogy az *Usnea cranii humani = ember koponyán termő moh* és más, akkor már elavult szereket miért szerepeltette még mindig a munkájában?

Az ásványi eredetű anyagok neveit a korábban ismert nevekkel vagy a latin név magyaros leírásával jelzi: *Timso, Piskoltz, Eleven ezüst avagy kéneső, Velencei Ón-fejér, Saskó, Aranyos Kék-kő, Boldog Aszszony jege, Fejér Semmi, Salitrom, Grispán*. A kemikáliáknál a flogiszton-nevezéktannak jól megfelelő magyar neveket alkalmazza: *Égetett réz, Piskoltz Tzinábriom, Borkó tajték, Szalamiak Virág, Pokol-kő, Tej Czukor, Gánya fű Sava* stb. A Pozsonyi taxát hivatalosan mintegy negyven évig használták. Később elfelejtették, és csak a XIX. század végétől írtak róla (Ernyey 1899; Halmi 1956).

Magyary-Kossa Gyula kifogásolta, hogy a Nyelvtörténeti szótár összeállításakor a Pozsonyi taxát figyelmen kívül hagyták, „mely valóságos vocabuláriuma a régi magyar gyógyszerne-

veknek, növénytani és egyéb természetrajzi kifejezésnek, szóval mindannak, mi az orvosi és gyógyszerészeti gyakorlatban járatos volt. Jól tudom, hogy Torkos az ő kifejezései tekintélyes részét régebbi magyar szerzők irataiból vette, egy részét valószínűleg maga csinálta, illetőleg a latin vagy német kifejezést magyarra fordította; de kétségtelen, hogy a 18. század elején használatos népies szavakat is gyűjtötte, mert a Taxa előszavában azt mondja, hogy munkájához nemcsak Mélius Herbariumát és más régi magyar orvosi írókat, hanem a saját manuscriptumát is felhasználta...” (1929: 243).

A Taxa gyógyszereinek statisztikai értékelését 1980-ban végeztem el (Grabarits 1980, Grabarits–Zalai 1980) a következő eredményekkel. Növényi alapanyag (drog): 499, állati drog: 54, ásványi anyag: 49, galenikum és egyéb feldolgozott termék: 724, kompozita: 819. Összesen 2145 tételt tartalmaz a Pozsonyi taxa.

A MAGYAR NYELVÚJÍTÁS A GYÓGYSZERNEVEKBE A Pozsonyi taxa kiadását követően a XVIII. században a magyar gyógyszernevekben nem történt változás, a gyógyszerkincsen azonban annál nagyobb. Az 1770-es években az induló kísérletes orvostudomány nevében, a felvilágosodás hatására a régi barokk gyógyszerkincset alaposan revideálták, mintegy harmadára csökkentették. Hazánkban ez úgy nyilvánult meg, hogy 1779-ben elrendelték az 1774-ben kiadott osztrák *Provinciális* gyógyszerkönyv használatát, majd 1814-től az osztrák gyógyszerkönyv kiadásai voltak érvényben. Latin nyelven ezekhez is készítették taxákat. A gyógyszerek újabb magyar nevei a hivatalos gyógyszerkönyvekben és az árszabásokban nem jelenhettek meg. Hazánkban a purizmus elve alapján a szakkifejezésekre magyar megfelelőket alkottak, a gyógyszernevek tekintetében különösen jellemző ez a kémiai nevek. Nyulas Ferenc az első, aki a gyógyvízanalízisei során új szavakat hozott létre, például: *sav, tégely, savalj* (oxigén), *víz-alj* (hidrogén) stb. (1800). Majd Kováts Mihály *Chémia vagy természettitka* című, Budán 1807-ben megjelent könyve hoz újításokat. Áttörést csak Schusztér János és munkatársai működése hozott.

A kémiai anyagoknál a iatrokémiai korszak homályos összetételű reakciótermékeit a nemzetközi szaktudományban egységes vegyületek váltották fel. Számúzták a gyógyszerkönyvből az alkímista jelképeket. Lavoisier rendszere alapján egyes anyagokat új kémiai névvel jelölték.

Az 1794-es *Pharmacopoea Austriaco-Provincialis emendata* és az ugyanabban az évben kiadott *Pharmacopoea Hispanica* volt az első két olyan gyógyszerkönyv, amely a „flogisztonellenes” nevezéktannak teret adott. Ez a gyógyszerkönyv a klasszikus tudományos korszak kezdetét jelenti, és a gyógyszerészet számára a természettudományi ipari korszakot megnyitja (Grabarits 2009: 64).

Közben Schusztér János kémia- és botanikaprofesszor a kémiai nomenklatúra megújításán dolgozott. 1824-től tanszé-

kén társa lett Bugát Pál. Kettejük munkája 1843-ban jelent meg *Természettudományi szóhalmaz* címen. Szily Kálmán így ír róla 1879-ben: „Valami csodálatos egy munka ez a Szóhalmaz! Sok, régóta ismert becsületos magyar szó mellett néhány szerencsés, talpraesett ötlet; a többi pedig kifczamított, porrá zúzott és aztán ímígy-amígy összeraggatott magyar szavak szánalomra méltó nyomorékja” (Szily 1879: 340).

A Schusztér–Bugát által alkotott kémiai műnyelv a Gyógyszerek árszabásában, majd Schusztér gyógyszerész tanítványainak szakdolgozataiban jelent meg először. A pesti egyetem kiadta a második magyar nyelvű taxát; *Taxa Medicamentorum pro regno Hungariae et partibus eidem adnexis* – *Gyógyszerek Árszabása Magyar országra és hozzá kaptsolt tartományokra alkalmaztatva* címen, Budán az Egyetemi Nyomdában készült 1829-ben. Már a címlapon két újítást figyelhetünk meg. A *gyógyszer* és az *árszabás* szó itt jelenik meg először.

Az előszóban a következő új szakszavakat figyelhetjük meg: *gyógyszeráros*, *ára*, *gyógyszertár*, (először 'gyógyszerkönyv' jelentéssel, majd a mai értelemben), *szerek*, *cseppenként*, *orvos*. A hathatósbabb (erős hatású) szerekre bevezeti a keresztjelzést. A gyógyszerek nevét latin, magyar és német nyelven ábcésorrendben adja meg. Schusztér és Bugát elsők a magyar gyógyszerészi műnyelv megteremtésében. Az árszabás mintegy 1100 tételt tartalmaz, azon kívül tartalmazza még a „gyógyszeres munkák és a gyógyszer csomagolószerek árszabását” is. Gyógyszerneveiről röviden a következőket érdemes összefoglalni.

Növényneveiket részben újonnan alkották, illetve megtartották az addig ismerteket. Például: *Édes-*, *keserű mondola*; *tseresnye*; *kakaobab*; *szegvirág* (cariophylli); *káté* (Catechu); *kaskaril* (cascarilla), *kapporna*, *kaszia*; *gránát héj* (corticis granati); *ló-gesztenye* (hipocastani); *boroszlány* (mezereum); *száfrás* (sassafras); *átán* (tamariscus); *Winterön* (Wintera); *szil* (ulmus); *gálbán* (galbanum); *ladán* (labdanum); *lóher* (melilotus); *tsüküllő* (carduus benedictus); *gódritz* (chelidonium); *higviritz* (liquiritia); *titzzkóro* (millefolia); *keserédes* (dulcamara); *perje* (gramen); *tsikorka* (gratiola); *keszeg saláta* (lactuca scariola); *keserfa* (quassia); *ratán* (ratanhia); *tsilla* (scilla); *timpó* (tormentilla); *eletzke* (trifolium fibrinum); *ebvész* (nux vomica); *peremér* (calendula); *tsüküllő* (cyani); *kafor* (camphor); *kolomb* (colombo); *gaják* (quajacum); *baktövis* (tragacantha); *mézga* (gummi); *mézagagyanta* (gummiresina); *sárkonya* (draco sanguinis); *szunnyaszték* (morphin); *nádméz* (saccharum); *szarvas roz* (secale cornutum).

A Schusztér–Bugát-féle nyelvújításban különösen a kémiai nevek voltak meglepőek, és mintegy ötven évig uralták a magyar nyelvű kémia tudományát. A korábbi flogisztonelnevezések helyett az új, kémiai elemeken alapuló nevezéket honosították meg, Berzeliusot követve, elválasztva a fémek és nemfémek elemeket. Schusztérnél a fémek mind *-any* szóvéget kaptak: *rézany*, *vasany*, *ezüstany*, *szikany* = nátrium, *hamany* = kálium, *higany* stb. A nemfémek *ó-ra* vagy

ő-re végződtek: *gyúló* = hidrogén, *fojtó* = nitrogén, *iboló* = jód, *búzló* = bróm stb. A tökéletes oxidok *-ag*, a tökéletlenek *-acs* szóvéget kaptak. Az oxisók szintén Berzelius nómenklaturája alapján a savak és a fénoxidok összetételéből állnak (Szabadváry–Szőkefalvi 1972), például: *fojtósavas ezüst* = ezüst-nitrát, *sósavas szikag* = nátrium-klorid.

Az árszabás további gyógyszernevei: *Virnántz Etzet* (Aceti Rutae); *Sósav* (Acidi muriatici); *Villósav* (Acidi phosphorici); *Etzetégény* (Aetheris acetici); *Lang* (Alcoholis); *Királyi szélűző víz* (Aqua carminativa regia); *Lemezett Arany* (Aurilamellati); *Póris* (Boracis); *Olvasztott kozmaolajos Szénsavas Húgyag*, *Szarvas szaru Lél* (Carbonatis Ammoniae pyrooleosis soluti); *Szénsavas Vasats* (Carbonatis Ferri); *Alszénsavas Szikag* (Carbonatis sodae alcalini); *Tiszta Hígany*, *Tiszta Kénésó* (Hydrargyri puri); *Kéngyúlsavas Ned* (Liquoris hydrosulfuretico aciduli); *Tiszta sóssavas Húgyag* (Muriatis ammoniae puri); *Hígany Ketted-Zöldlet* (Muriatis hydrargyri corrosivi); *Sósavas Szikag*; *Konyha Só* (Muriatis sodae); stb.

A gyógyszerformák nevei: *ceratum* = *viasztapas*, *aqua destillata* = *lepárolt víz*, *conservae* = *tartvány*, *elaeosacchari* = *olajnádméz*, *electuarium* = *nyelet*, *emplastrum* = *tapasz*, *extractum* = *vonat*, *extractum alcoholicum* = *lélvizes vonat*, *globulus* = *gömböts*, *linimentum* = *kenet* (repülő ír), *liquor* = *ned*, *mucilago* = *mézganyák*, *oleum coctum* = *főtt olaj*, *oleum pressum* = *sajtott olaj*, *oxymel* = *etzetméz*, *pasta* = *tészta*, *pilula* = *labdats*, *rasura* = *faradék*, *resina* = *gyanta*, *roob* = *lésúrú*, *rotula* = *kerekets*, *species* = *fűszer*, *spiritus* = *lél*, *succus* = *lé*, *syrup* = *szörp*, *tabula* = *szelet*, *taleola* = *vágat*, *tinctura* = *festvény*, *trichiscus* = *sajtott*, *unguentum* = *ír*, *cataplasma* = *kása*, *decoctio* = *főzés*, *digestio* = *pálitás*, *clarificatio* = *derítés*, *emulsio* = *fejet*, *filtrato* = *átszivároztatás*, *morsula* = *harapots*, *dosis* = *adomány*, *fictilla* = *tsupor*, *signatura* = *jegyzék*.

A mai gyógyszereszek egy csoportjában 1990 után elterjedt az a tévhit, hogy a *gyógyszertár* szavunk az 1950-es években keletkezett, ezért visszatértek a *patika*, *patikus* szavakhoz. Szerencsére ez még a jogi nyelvben nem jelent meg.

A *patika* szónak ma is megvan a helye a nyelvünkben, de másfél évszázada a gyógyszereszek kizárólag a *gyógyszertár* nevet használták, és ehhez ragaszkodtak. A *gyógyszertár* szavunk tehát a nyelvújítás korából, Schusztér–Bugáttól származik. Az első ismert gyógyszerész, aki kiírta patikájára a *gyógyszertár* szót, Prégart János, pesti gyógyszerész volt. Prégart barátja volt Bugátnak. Gyógyszertárába Bécsben csináltatott porcelánedényeket, amelyeken a gyógyszerek neveit – a latin helyett – az újított magyar nyelven adta meg. Ma is megtalálhatók a példányai (Kazay 1913).

Vörösmarty Mihály az alábbi glosszával üdvözölte a Tudományos Gyűjteményben az új árszabást (Sz. n. 1939: 7): „Az egyetemi orvosi karnak ezen roppant munka kidolgozása mindenkor díszemléke leend. Csak arra tesszük figyelmessé

olvasóinkat, hogy száz meg száz orvossernek kell magyar nevet adni s itt ezer közül (mintegy ennyire lehet a gyógyszer számát tenni) egy sem marada megnevezetlen; mind ezen munka pedig nem vaktában, hanem bizonyos rendszer után készült, s az elnevezések többnyire helyes philológiai alapon épülnek, úgy annyira, hogy a mi még valaha hozzá adandó vagy rajta másítandó lenne, az már most a legkisebb fáradságba kerül. Hála és tisztelet annak, ki legelőször e hazafiúi gondolatnak helyt ada lelkében, köszönet mind azoknak, kik vele a kidolgozásban résztvevők valának! Ha magyarosodásunk minden félről így gyámolították: mi hamar közel volnánk a nyelvbéli műveltségnek azon fénypontjához, melyen már a szomszéd nemzetek ragyognak.”

A XIX. század folyamán a Schusztter–Bugát-féle nevezékeket megtartva, az újabb vegyületeket azonos módon nevezték el, például a pepsin hivatalos magyar neve *emésznye* lett. A Schusztter és Bugát nevével jelzett természettudományos nyelvújítás tehát nemcsak nyelvi kérdés volt, hanem válasz arra az – elsősorban kémiai – tudományos fejlődésre, amely Európában a XVIII. század második felétől végbement. Jó alapul szolgált a későbbi idők tudományához.

ÁTTÉRÉS A MODERN KÉMIAI NEVEZÉKTANRA A XIX. SZÁZAD VÉGÉN A gyógyvizanalízisek irányították Than Károly figyelmét a kémiai nevezékek és képletek újragondolására. Ugyanis a Berzelius-féle dualisztikus elmélet szerint a savanhidridben és bázisanhidridben megadott eredményeket papíron sókká állították össze. Than a Magyar orvosok és természetvizsgálók X. vándorgyűlésén, Marosvásárhelyen 1864-ben bírálta az addigi eljárást, és új javaslatot tett, amelyet később publikált (1965). Azt javasolta, hogy az elemzéseket ionokban adják meg, mert gyakorlatilag azokat határozzák meg. Than ezzel a világon első lett az ionelmélet kidolgozásában. Hamarosan a gyógyszernevekre is alkalmazták az ion fogalmát és egyenértékeit. A kémia tudománya ma is ezen alapul. A Than által szerkesztett első Magyar gyógyszerkönyv (1871) is eszerint készült.

ÖSSZEFOGLALÁS Dolgozatomban a magyar nyelvű gyógyszernevek kialakulásához tártam fel adatokat. Az első gyógyszernevekkel a nyelvemlékeinkben találkozunk, elsősorban növénynevekkel. A növényeket már abban a korban is elsősorban gyógyászati felhasználásuk miatt említik a források. A reformáció korszaka alkotta meg a XVI. században a gyógyszeres műveknek egy sajátos műfaját, az úgynevezett füveskönyvet – a kreuterbuchokat. Ezek jelentik a növénytan reneszánszát, illetve reformációját. Hazánkban ennek első képviselője Melius Péter *Herbariuma* (1579) volt. A Herbariumban nemcsak a növénynevek százait ismerhetjük meg, hanem a korabeli kezelés és gyógyszerkészítés elemeit is, magyar nyelvű szakszavaival együtt. A barokk korszakban jelenik meg az első hivatalos gyógyszerarszabás (1745), amely a gyógyszernevek tekintetében felhasználja Melius művét, valamint a korszakban használt neveket, amelyeket a kémiai florisztonelmélet (téves vegytani elmélet) szabályai szerint alkottak.

A következő korszakos változást a nyelvújítás hozta. A magyar orvosi szaknyelv megújítása Schusztter János és Bugát Pál munkásságához kötődik. A gyógyszernevek tekintetében már munkásságuk kezdetén nagy jelentőségű volt a *Gyógyszerek árszabása* című mű 1829-es megjelenése. Ez már szakított a florisztonelmélettel, műszavai egységes rendszerben készültek a kémia tudományának akkori állapota szerint.

A XIX. század végére a tudományos kémia a mai ismeretek szerinti szintre emelkedett. A nevezéktan ennek megfelelően alakult. Elsőként világvizonylatban is Than Károly vezet be az ionelméletet, amely a vegyületek nevének is újabb változását hozta. A század végén mindez a gyógyszernevekben is megjelent.

IRODALOM

- Blázy Árpád (ford.) 1965. Adatok a Taxa Pharmaceutica Poseniensisről. *Gyógyszerészet* 9: 12.
- Ernyei József 1899. Taxa Pharmaceutica Poseniensis (1745) I–IV. = *Gyógyszerészi Értesítő* 7, 25: 385–387; 26: 401–402; 27: 417–419; 28: 449–452.
- Gombocz Endre 1936. *A magyar botanika története*. MTA, Budapest.
- Grabarits István 2009. A gyógyszerkönyvek születése. In: Bősze Péter (szerk.): *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. Medicina Kiadó, Budapest, 47–73.
- Grabarits István 2002. A Méliusz Herbarium gyógyszerkincse. In: *Orvostudományi Értesítő*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának Közleményei 75. Kolozsvár, 32–40.
- Grabarits István 1980. *A XVIII. századi gyógyszerkincs osztályozása és értékelése*. Gyógyszerészdoktori értekezés, Budapest. (*Gyógyszerészet* 24: 145–148.)
- Halmai János 1956. Az első magyar árszabás megjelenése és jelentősége. *A Gyógyszerész*, 11: 58.
- Kazay Endre 1913. „Gyógytár”. *Gyógysz. Hetilap* 52, 17: 234–235.
- Magyary-Kossa Gyula 1929. *Magyar orvosi emlékek*. Eggenberg, Régi magyar Gyógyszernevek II, Budapest.
- Melich János 1906. *Szikszai Fabricius Balázs Latin magyar szójegyzéke 1590-ből*. MTA, Budapest.
- Nyulas Ferenc 1800. *Az Erdély Országi orvos vizeknek bontásáról*. I–III. kötet. Kolozsvár.
- Szabadváry Ferenc–Szőkefalvi Nagy Zoltán 1972. *A kémia története Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szabó Attila 1979. *Melius Péter Herbarium*. Kriterion, Bukarest.
- Szerző nélkül 1939. Az orvosi kar magyar gyógyszernyelvéről. *Gyógyszerészek Lapja* 34: 7.
- Szily Kálmán 1879. A természettudományi műnyelvről a magyar irodalomban. *Term. Tud. Közl.* 9, 121: 340.
- Than Károly 1865. Az ásványvizek vegyelemzésének összeállításáról. *Gyógyszerészi Hetilap* 4, 1: 33, 81, 97.
- Ubrizsy Savoia Andrea 2002. *Olasz–magyar botanikai kapcsolatok a nagyszombati egyetem megalapításáig (1635)*. Pécsi Tudományegyetem Növénytan Tanszék, Pécs.
- Vörös Éva 2008. *A magyar gyógynövények neveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen, A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete, CD-kiadvány.

Az egészségbiztosítás pénzbeli ellátásait kifejező szakszókincs eredete

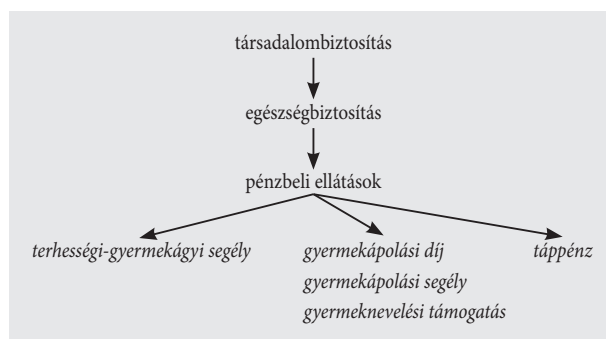
A PÉNZBELI ELLÁTÁSOK SZAKSZÓKINCSENEK ÉS FOGLALMI RENDSZERÉNEK KIALAKULÁSA A MAI RENDSZER VE-TÜLETÉBEN A pénzbeli ellátások körébe az államosítás előtt, a szocializmus idején és a rendszerváltás után is más-más juttatások tartoztak. 1997-ben az egészségbiztosítás pénzbeli ellátásait a következő segélyek képezték: *terhességi-gyermekágyi segély, táppénz, gyermekápolási segély*.

A *gyermekápolási segély* minőségjelzős szó szerkezet és rövidítése a *gyes* mozaikszó nyelvünk általános használatú elemének tekinthető. A *gyermekápolási segélyt* 1967-ben egy rendelet vezette be (3/1967. [I. 29.] Korm. sz. rendelet). A *gyermekápolási* jelző egy 1948 óta létező juttatás nevében már szerepel (*gyermekápolási táppénz*). A *terhességi-gyermekágyi segély* és a *táppénz* szakkifejezéseket ugyancsak az általános használatú nyelvi elemek közé lehet sorolni, és kialakulásuk vizsgálata visszavezet egészen a legelső betegsegélyezési törvényekig.

Az 1997-ben érvényes ellátások köre később kiegészült a *gyermekápolási díjjal* (1985–1996, 2000–). A minőségjelzős szó szerkezet 1985-ben került a pénzbeli ellátásokat kifejező szakkifejezések sorába a 3/1985. (I. 17.) MT sz. rendelet alapján. Az ellátást 1996-ban megszüntették, majd 2000-ben újra bevezették. Az a négy év, amíg az intézkedés nem volt érvényben, túl rövid ahhoz, hogy a *gyermekápolási díj* szakkifejezés társadalmi érvényessége megváltozzon, és a kifejezés feledésbe merüljön. A *gyermekápolási díj* és mozaikszó-változata, a *gyed* is közismert szakkifejezés.

Az 1990-es években a kormány népesedéspolitikája hosszú távon igyekszik segíteni a családok ügyét és a gyermekvállalást. Ennek az időszaknak egyik új egészségbiztosítási ellátása a nagycsaládokat segítő *gyermeknevelési támogatás*, amelynek bevezetéséről egy 1993-as kormányrendelet gondoskodik (32/1993 [II/17] Korm. rend.). A minőségjelzős szó szerkezetből képzett mozaikszó a *gyet*. A *gyermekápolási segélyre*, *gyermekápolási díjra* és a *gyermeknevelési támogatásra* közös néven *gyermekgondozási támogatásokként* hivatkozik az egészségbiztosítási szakirodalom. A *gyermekgondozási támogatás* minőségjelzős szó szerkezet formailag beillik a pénzbeli ellátásokat kifejező szakszavak közé, és létrejöttével kialakult a hiányzó nemfogalom (hiperonima).

A jelenleg is hatályban lévő egészségbiztosítási törvényben meghatározott pénzbeli ellátások rendszerét a következő ábra foglalja össze (1. ábra).

1. ábra. Az egészségbiztosítás érvényes pénzbeli ellátásait kifejező szakszavak

A vizsgált kifejezések közül újdonságnak számít a rendszerváltás után született két új pénzbeli ellátás neve: a *gyermekápolási díj (gyed)* és a *gyermeknevelési támogatás (gyet)*.

A rendszerváltás előtti 1975-ös társadalombiztosítási törvény megfogalmazása alapján a pénzbeli ellátásokat a *betegségi és anyasági ellátások* keretében lehetett igénybe venni. A *betegségi ellátások* minőségjelzős szó szerkezet elavult. Helyét az *egészségbiztosítási ellátások* szakkifejezés vette át. A szocializmus idején érvényes ellátási rendszert a 2. ábrán láthatjuk.

2. ábra. A rendszerváltás előtt érvényes pénzbeli ellátások (1975)

Az *anyasági segély* minőségjelzős szóösszetétel 1949 és 1998 között tartozott a tárgykör szókincsébe. A szakkifejezést 1949-ben a 1040/1949. kormányrendelet vezette be a *szoptatási segély* helyett, és ma is hatályban lévő intézkedést jelöl. A rendszerváltás után azonban az *anyasági segély* kikerült a társadalombiztosítási ellátások közül, mivel 1998-tól a csa-

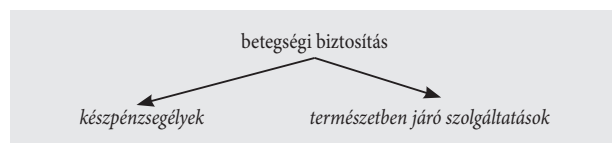
ládtámogatási törvény szabályozza (1998. évi LXXXIV). Jelenlegi neve *anyasági támogatás*.

A *temetési segély* minőségjelzős szó szerkezet ma már a szociális ellátások szókincséhez tartozó általános használatú elem. Az ellátás a szociális igazgatás szerveinek, például az önkormányzatoknak a hatáskörébe tartozik a szociális törvény következményeként (1993. évi III. tv.).

A pénzbeli ellátásokat kifejező szakszavak kialakulásának előzményei nyomon követhetők a törvényi szabályozás kezdetétől a rendszerváltásig tartó időszakban.

A BETEGSÉGI ELLÁTÁSOK SZÓKINCSENEK KIALAKULÁSA, 1891–1975 Az első kötelező betegségi biztosítást Németország és Ausztria után 1891-ben Európában harmadikként vezették be hazánkban. Az *egészségügyi szolgáltatások* és a *pénzbeli ellátások* története nyúlik vissza a legrégebbi időkhöz, habár a legelső törvények még nem különítik el ezeket az ellátásokat.

A betegségi segélyek nagy része már a korábban megalakult segélyegyesületek szolgáltatásai között is szerepelt. A *segély* nyelvújításkori szavunk, amelynek eredete 1772-re vezethető vissza (TESz.). A bányatársulások nyújtottak *temetkezési segélyt*, *gyógyszersegélyt*, *pénzsegélyt* és *orvosi segélyt* a biztosított bányászok és hozzátartozóik számára. Az 1870-ben létrehozott *Általános Munkás Betegsegélyző és Rokkant Pénztár* a gyermekágyas nőket *szülési támogatás* címén részesítette segélyezésben. Az 1891-es törvény még nem tesz különbséget az 1927-es törvényben már megfogalmazott *kézpénzsegélyek* (*táppénz*, *temetkezési segély*) és a *természetben járó szolgáltatások* (*ingyen orvosi segély*, *házi ápolás*, *gyógyszerek*) között. A 3. ábra mutatja a szolgáltatások neveinek első megkülönböztetését.

3. ábra. A szolgáltatások neveinek elkülönítése 1927-ben

A XIX. század végére jellemző szakszókincsben még nem találhatunk a segélyezés osztályozására szolgáló szakszavakat. Ennek oka lehet a *segély* szó korabeli jelentése. A *segély* régiebbé vált jelentése: 'segítség' (ÉKsz.), a másik értelmezése: 'anyagi támogatás, juttatás'. A *segély* szó akkori (poliszém) jelentése a segélyezés pénzbeli és természetbeni ellátásait is tartalmazza, hiszen jelentett segítséget is – például *ingyen orvosi segély* – és pénzbeli juttatást is, amelyről a *gyermekágysegély* tanúskodik. Ahogyan az ellátások kialakultak, szükség volt a szakszókincs fejlesztésére is. 1907-ben már kezdtek elkülönülni a *segély* szó kettős jelentése egymástól, miután különböző újabb kifejezések jelentek meg: az *ingyen orvosi segély* szakkifejezést felváltotta az *ingyen orvosi gyógykezelés*. Ebben az esetben a nyelvi változás oka a fogalmi rendszer hi-

ányossága és az azonosalakúság (homónímia) elkerülése volt. A *segély* szó másik jelentése viszont fennmaradt: továbbra is a pénzbeli támogatást értjük rajta. Annak ellenére, hogy az 1927-es törvény már elkülöníti a természetbeni és a pénzbeli ellátásokat, a *segély* szó használatában még nem következetes, például a *gyógyfürdősegély* természetbeni ellátás, a *temetési segély* pedig pénzbeli. A rendszerváltás utáni szóalkotásra jellemző törekvés a pénzbeli ellátások kifejezése a *segély*, *díj*, *támogatás* szavakkal.

A *kézpénzsegélyek* mai megfelelői a *pénzbeli ellátások*, amelyek lehetnek *pénzbeli szociális ellátások* és az *egészségbiztosítás pénzbeli ellátásai* is. A *természetben járó szolgáltatásokat* az 1997-es törvény értelmezésében az *egészségbiztosítás egészségügyi szolgáltatásainak* és a *természetben nyújtott szociális ellátásoknak* feleltethetjük meg. A 2007-es költségvetési törvény megkülönbözteti az *egészségbiztosítás természetbeni és pénzbeli/pénzbeli ellátásait*. Az új szolgáltatások kötelező bevezetése új szakkifejezések megjelenését eredményezte (1. táblázat). A táblázatban dőlt betű jelzi az adott korszakban új kifejezésnek számító szavak megjelenését. A jelenleg érvényes egészségbiztosítási rendszer pénzbeli ellátásait és egészségügyi szolgáltatásait kifejező szakszavak kialakulásának előzményeit találhatjuk meg a táblázatban.

A *táppénz* és a *gyermekágysegély* biztosítása az 1891-es törvényben valósult meg először. A *táppénz* jelentésszűkítő szóösszetétel nyelvünk általános használatú elemének számít, amellyel feltehetően a felnőtt lakosság minden tagja találkozott már, hiszen akár a *táppénzen van*, akár a *táppénzt kap* állandósult szókapcsolatok szorosan kapcsolódnak mindennapi életünkhöz. A *táp* főnév (1778, TESz.) a nyelvújítók alkotása. Szóösszetételek előtagjaként több XIX. és XX. századi keletkezésű kifejezésben szerepel, például *tápszér* (1837), *tápsó* (1929) (Zaicz 2006). A *táppénz* szakkifejezés jelentésbővülésével került a szakszókincsbe, hiszen eredeti jelentése a 'fogyók, rabok ellátási alapja' volt (ÉKsz.). A *táppénz* kifejezéssel párhuzamosan élt a szakszókincsben az általános jelentésű *segélypénz* és a sokkal szemléletesebb *betegpénz* elnevezés is a XIX. század végén. A betegsegélyző pénztárak keresőképtelenség esetén *segélypénzben* részesítették a biztosítottakat. *Betegpénzt* azoknak a tagoknak fizettek, akik balesetek által okozott betegség, illetve munkavégzés során bekövetkezett sérülés miatt váltak munkaképtelenné. A *táppénz* szó azonban már korábban gyökeret vert a magyar szókészletben eredeti jelentésében, ezért életképebb kifejezésnek bizonyult. A *betegpénz* és a *segélypénz* szakkifejezés a XX. század elejére már elavult. A következő törvényekben már csak a *táppénz* szót találjuk meg. A *táppénz* szakkifejezés a biztosítási rendszer folyamatos fejlődésével gyorsan bővülő szócsaladot hoz létre.

XIX. század végi megfogalmazásban a *segélypénztárak* a biztosított tagokat *keresetképtelenség* esetén részesítették segélyezésben. 1907-ben a *keresetképtelen*, *keresetképtelenség* szóösszetétel felcserélődött a szinonimájára: a *keresőképtelen*, *keresőképtelenség* és a *keresőképes* szavakra, amelyekhez

1. táblázat. A betegségi biztosítás szolgáltatásait kifejező szakszókincs kiépülése: segélyek, ellátások, 1891–1975

1891	ingyen orvosi segély	gyógyszerek	kórházba való ingyen beszállítás	táppénz	szülészeti támogatás és gyógykezelés	temetkezési segély
1907	házi ápolás / kórházi ápolás és ellátás	szükséges gyógyászati segédeszközök	utazási költséggel ellátni		gyermekágysegély	
1917	ingyen orvosi gyógykezelés	gyógyfürdők gyógyvizek	egyszeres pénzbeli segély		gyermekágyi segély	
1919					szoptatási segély	
1927	betegség esetében				szülés esetében	halál esetében
	orvosi gyógykezelés kórházi / gyógyintézeti ápolás		gyógykezelési segélyek gyógyfürdősegély fogászati segély		szülészeti segédkezés és gyógykezelés csecsemőkelengye csecsemőtápszer tejsegély	
1948			beszállítási és hazautazási költség térítése		gyermekápolási táppénz	
1949					anyasági segély	
1967					gyes	
1975	betegségi és anyasági ellátások táppénz				terhességi-gyermekágyi segély anyasági segély, gyes szülési szabadság	temetési segély

a továbbiakban következetesen ragaszkodott a jogszabályi szakszókincs. A változás következményeként a cselekvés eredményét kifejező elvont főnév helyébe a cselekvőre utaló folyamatos melléknévi igenévi alak lépett.

Előzmény: kereséktelen (1891)
(alárendelő jelületlen határozós összetett melléknév)
Ok: a szakkifejezés cseréje változatlan jelentéssel.

Következmény: kereséktelen (1907)

A könnyen áttekinthető segélyezési rendszer 1975-ig a következőkben ismertett szolgáltatásokkal és új szakszavakkal bővült.

Szoptatási segélyt 1917-ben biztosítottak először, 1949-ben pedig eltörölték. A minőségjelzős szó szerkezet az 1920-as évek elején még újszerűnek számított, mára már régies kifejezés. Az 1927-es jogszabály alapján a *szoptatási segélyre* igény jogosult nő, aki orvosi igazolás szerint nem tudott szoptatni, a *szoptatási segély* helyett megfelelő értékű *csecsemőtápszer*t kapott. A *szoptatási segély* helyett a jelenleg is érvényben levő *anyasági segélyt* vezették be 1949-ben. Az intézkedés megmaradt, csak a neve változott. A változás oka feltehetően a segély célját pontosabban kifejező szakszó választása, hiszen az *anyasági segély* a szülés után minden anyának jár, nemcsak azoknak, akik szoptatnak. A segély mai neve *anyasági támogatás*.

Előzmény: segély (= anyagi támogatás) (1832, TESz.)
Ok: új ellátás bevezetése a funkciót jelölő szóval.

Következmény¹: szoptatási segély (1917–1949)
Ok: az ellátás célját pontosabban fejezi ki az új szakkifejezés jelentésváltozás nélkül.

Következmény²: anyasági segély (1949–1998)
Ok: az új szakkifejezés jelentése nem változott, de az intézkedés más területre került (családtámogatás).

Következmény³: anyasági támogatás (1998–)

A *gyermekágysegély* szóösszetételt 1907-ben a *gyermekágyi segély* váltotta fel. A szakszavak kialakulásában megfigyelhető egyszerűsödés helyett itt a kifejezés bonyolultabbá válik. Ennek oka lehet a közismertebb szakkifejezésekhez történő alkalmazkodás. A *gyermekágyi* minőségjelző több kifejezésben is szerepel, például: *gyermekágyi láz*. A gyermekágyas anyák helyzetéhez és állapotához jobban kapcsolódik a segély új neve. A *gyermekágysegélyt* lehetne a szó konkrét értelmében is érteni: gyermekágygal segélyez, ám a segély módosított neve egyértelművé, félreérthetlenné teszi a segély célját. A változást előidézhette az a tény is, hogy a többnyire minőségjelzős szó szerkezetből álló segélynevek közé jobban illik a *gyermekágyi segély* szakkifejezés.

A *terhességi segélyt* új ellátásként 1919-ben vezették be. 1975-ben a terhes nők és a gyermekágyas nők támogatását egy közös segélyben biztosították, amelynek hatására az intézkedés egyszerűbbé, a szakkifejezés bonyolultabbá vált. A *terhességi-gyermekágyi segély* ma is hatályos ellátás, a létrejött kifejezés az egészségbiztosítási szakszókincs általános használatú elemének minősül. A pénzbeli ellátások körébe tartozó juttatások szinte mindegyik magyar családot érintik, ezért az ellátások nevei közismert, gyakran szóba kerülő kifejezések. A gyakori szóhasználat pedig létrehozza a rövidítéseket. A *terhességi-gyermekágyi segély* szó szerkezetéből képzett rövidítés a *gyed*, *gyes*, *gyet* mintájára keletkezett *gyás* mozaikszó (Állami Foglalkoztatási Szolgálat honlapja, ellátások összege, www.afsz.hu). A Babázó nevű online magazin a kismamának járó pénzbeli juttatásokkal és a családtámogatási ellátásokkal kapcsolatos cikksorozatot közöl. A terhességi-gyermekágyi segélyről szóló tudnivalók között található a TGYÁS mozaikszó. (<http://www.babazo.hu/bebi/20070515gyas.html>) A többféle rövidítés jelzi, hogy ebben az esetben a mozaikszó-alkotás nem felülről jövő, a törvényi szabályozásban szereplő tudatos szóalkotás eredménye, hanem köznyelvi szintű próbálkozás.

A törvényi szabályozás megfogalmazásában egyedül a *gyed* mozaikszó található meg egy 1997-es kormányrendelet mai napon is hatályos változatában (217/1997. [XII. 1.] Korm. rendelet). A többi hasonló rövidítés valószínűleg hasonló módon ennek mintájára keletkezett.

- Előzmény:** *segély* (1832, TESz.)
Ok: új ellátás bevezetése a funkciót jelölő szóval.
- Következmény¹:** *gyermekágysegély* (1891) (jelentéssűrítő szóösszetétel)
Ok: a segélynevekre jellemző jelzős szerkezet választása, formai változás.
- Következmény²:** *gyermekágyi segély* (1907) (minőségjelzős szószervezet)
Ok: az intézkedés egyszerűbbé válása két korábbi segély összehasonlást eredményezi.
- Következmény³:** *terhességi-gyermekágyi segély* (1975) (minőségjelzős szószervezet)
Ok: rövidítés a gyakori használat miatt a többi segélynevből képzett mozaikszó mintájára.
- Következmény⁴:** *gyás* (mozaikszó)
tygás, TGYÁS

1948-ban vezették be a *gyermekápolási táppénz* pénzbeli ellátást az egyévesnél fiatalabb beteg gyerekek ápolására (8880/1948. Korm. rendelet). A *gyermekápolási táppénz* változatlan néven ma is érvényes juttatás (1997. évi LXXXIII. tv.).

Már az 1891-es törvény előtt is nyújtottak *temetkezési segélyt* az önszegélyező egyletek. A pénzbeli ellátás neve 1975-től *temetési segély*, amely ma már nem tartozik az egészségbiztosítási szakszókincsbe. A *temetési segélyt* az 1993-as szociális törvény szabályozza.

- Előzmény:** *temetkezési segély*
Ok: egyszerűsödés.
- Következmény:** *temetési segély* (1975–) minőségjelzős szószervezet

ÖSSZEFOGLALÁS

SZÓALKOTÁSI MÓDOK A mai egészségbiztosítási rendszerben a pénzbeli ellátások formáit főként minőségjelzős szószervezetek fejezik ki: *terhességi-gyermekágyi segély*, *gyermekápolási díj*, *gyermekápolási segély*, *gyermeknevelési támogatás*, *gyermekgondozási támogatás*, *anyasági támogatás*, *gyermekápolási táppénz*, *temetési segély*. A szerkezetekből néhány mozaikszó is keletkezett: *gyes*, *gyed*, *gyet*, *gyás* (*tygás*). A *táppénz* az egyetlen összetett szó. A pénzbeli ellátásokat a *segély*, *díj*, *támogatás* szavak, valamint a *pénz* utótag fejezi ki.

A SZAKKIFEJEZÉSEKET LÉTREHOZÓ OKOK GYAKORISÁGI SORRENDEN

- Új intézkedés bevezetése: *táppénz*, *gyermekápolási díj*, *gyermekápolási segély*, *gyermeknevelési támogatás*, *gyermekápolási táppénz*

- Egyszerűsödés: *temetési segély*, mozaikszó-alkotás: *gyed*, *gyes*, *gyet*, *gyás*
- Intézkedés módosulása: *terhességi-gyermekágyi segély*
- A szakkifejezés cseréje: *anyasági támogatás*
- Nemfogalom megadása: *gyermekgondozási támogatás*

ÚJ KIFEJEZÉSEK

anyasági támogatás, *gyermeknevelési támogatás*, *gyermekgondozási támogatás*, *gyermekápolási díj*

ELAVULT KIFEJEZÉSEK

- Minőségjelzős szószervezetek: *anyasági segély*, *temetkezési segély*, *szoptatási segély*, *gyermekágyi segély*
- Szóösszetételek: *gyógyszersegély*, *kézpénzsegély*, *gyermekágysegély*

A szóösszetételek keletkezése a törvényi szabályozás kezdetén gyakoribb volt, ugyanakkor a mozaikszó-alkotás erre az időszakra nem jellemző. A pénzbeli ellátások elnevezéseinek nagy része a törvényi szabályozás kezdetén és a rendszerváltás előtt alakult ki új intézkedések bevezetésével.

HIVATKOZÁSOK

Benkő Lóránd (főszerk.) 1967–1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I–IV. Budapest (TESz.).

Juhász József–Szőke István–O. Nagy Gábor–Kovalovszky Miklós (szerk.) 1978. *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest (ÉKsz.).

Zaicz Gábor 2006. *Etimológiai szótár*, Tinta Könyvkiadó, Budapest.

IRODALOM

Buda József 2001. *Betegségi biztosítás*. Pécsi Tudományegyetem, Egészségügyi Főiskolai Kar, Bornus Nyomdaipari Kft., Pécs.

Károly Sándor 1980. A magyar szinonimaszótár és a szinonimitás. *Magyar Nyelv* 76: 143–156.

Kiefer Ferenc (szerk.) 2003. *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kiss Jenő–Pusztai Ferenc (szerk.) 2005. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.

Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Minya Károly 2003. *Mai magyar nyelvújítás*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Prónai Borbála 2005. Egészségbiztosításunk kialakulása, szolgáltatásaink fejlődése 1. *Egészségügyi Gazdasági Szemle* 43/3: 52–57.

Prónai Borbála 2005. Egészségbiztosításunk kialakulása, szolgáltatásaink fejlődése 2. *Egészségügyi Gazdasági Szemle* 43/4: 5–13.

Szathmári István 1961. *A magyar stilszika útja*. Gondolat Kiadó, Budapest.

www.1000ev.hu

Putz Orsolya

Az orvosi nyelv története

„Az orvostudománynak megvan a maga különleges nyelve, amelyet nem lehet uniformizálni, de a köznyelv szabályait sem lehet alkalmazni rá minden további nélkül” (Brencsán 1975: 1). Miből adódik az orvosi szaknyelv egyedisége? Abból, hogy évezredes múltra tekint vissza? Az orvosi nevezéktár kialakulása és fejlődése olyan hosszú folyamat volt, amelynek áttekintése sok tanulsággal és talán válasszal is szolgál. A gazdag orvosi szókincs meghatározó elemei a szakszavak. Ezek nem ismeretesek a köznyelvben (pl. *teratoma*, *cirrhosis*, *subphrenicus*), vagy ha igen, előfordul, hogy más jelentésben (pl. a *szövet* a köznyelvben ’szövással készült kelme’, míg az orvostudományban ’a sejtekből felépülő állomány’) vagy szakmánként eltérő értelemben (pl. a *dorsalis* a nyelvészetben ’hátral képzett hang’, az orvostudományban viszont ’hátí’). Ezek a szakszavak idegen, többnyire görög–latin eredetűek. Hibás az az állítás, miszerint az orvosi szaknyelv latin, helyesebben latin eredetű. Ugyanis jelentős eltérés figyelhető meg a klasszikus és az orvosi latin között. Az előbbi holt, az utóbbi azonban élő nyelv. De hogyan vált a latin az orvosi nyelv alapjává?

AZ ORVOSI NYELV KIALAKULÁSA Az orvostudomány története egészen az őskorig nyúlik vissza, de írásos emlékek természetesen csak az ókorból maradtak ránk. A klasszikus ókorban figyelemre méltó tudományos eredmények születtek. Mivel ebben az időszakban a görög nyelv volt az uralkodó az orvostudományban, ezért az orvosi kifejezéseket is így jegyezték le. Ez a görög eredetű szókincs hagyományozódott tovább a későbbi korokban, így tetten érhető a mai tudományos nyelvben is. Ennek az az oka, hogy „a görög nyelv rendkívül alkalmas arra, hogy szóképzéssel, többszörösen összetett szavaival, más nyelven csak hosszas körülírással meghatározható jelenségeket röviden, egyetlen szóval meghatározzon” (Brencsán 1975: 7).

Az antikvitás nevezéktana a görög orvoslás tudományos munkáin alapuló arab szövegek latin fordítása révén hagyományozódott tovább. A szókincs újabb latin elemekkel (elnevezésekkel és meghatározásokkal) gazdagodott. A Nyugat-római Birodalom bukása után a latin megőrizte ismeretközvetítő, valamint -rögzítő szerepét, így továbbra is a tudományos írás alapjául szolgált. Holt nyelvként az egyház és a tudományok közvetítésével a XVIII. századig töltötte be ezt a fontos feladatot. A középkori latin nyelv, így az orvosi szaknyelv is, a késői és a vulgáris latinra tá-

maszkodott, amely szókincsében, nyelvtanában, mondattani szerkesztésében már eltér a klasszikus latintól. Az orvosi szakszavak rögzített jelentése nem változott, legfeljebb az orvostudomány fejlődésének köszönhetően új jelentéstartalommal bővült. A reneszánsz kor latinjában már a héber és az arab hatás is érezhető volt. Az orvostudomány is kölcsönzött kifejezéseket ezekből a nyelvekből. Bár a XVIII. században már elkezdődött a nemzeti nyelvek térhódítása is, a tudományos (így az orvosi) írások nagyjából még latin nyelven születtek.

Az igazi áttörés a XIX. században jelentkezett, amikor a jelentős tudományos művek már anyanyelven íródtak. A görög és a latin kifejezéseket természetesen nem lehetett kiiktatni egyetlen nemzeti nyelvből sem, csak kiegészíteni a mai nyelvek szavaival. Az orvosi szakkifejezésekbe beépültek a köznyelv elemei, a matematika hatására kialakultak a betű- és számegyüttesek (pl. *B12-vitamin*). A biológia és a kémia szakkifejezései is nagymértékben hatottak az orvosi szaknyelvre (pl. *DNS*, *RNS*). A XIX. század végére a nagy léptékű tudományos fejlődésnek köszönhetően felmerült az igény az anatómiai nevezéktan megalkotására. 1895-ben elfogadták az úgynevezett *Baseli Nomina Anatomicá*t (BNA). Ezzel megszűnt a szakterületen belüli rendezetlenség, de sok kérdés továbbra is megválaszolatlan maradt. Ezért a következő évtizedekben több rendszer is született, amelyek kiegészítették és korszerűsítették a BNA-t: 1935-ben a *Jénai Nomina Anatomica* (JNA); 1955-ben a *Párizsi Nomina Anatomica* (PNA); a New York-i, majd a wiesbadeni 1965-ös helyreigazítás. A klinikai kórformák, tünetetek, valamint a betegségek elnevezéseit azonban máig sem szabályozták egységesen.

A MAGYAR ORVOSI NYELV KIALAKULÁSA A világ nyelveihez hasonlóan a magyar orvosi szaknyelvben is meggyökereztek a latin–görög eredetű szakszavak. Vizsgáljuk meg, hogyan ment végbe mindez: hogyan változott a magyar orvosi nyelv, és jutott el a mai állapotáig.

Akárcsak a világ, a magyarság orvosi ismeretei is hosszú évszázadokra nyúlnak vissza. A magyar orvosi nyelv hat-hét száz éves. Az orvosláshoz kapcsolódó szavak már a korai nyelvemlékeinkben is megjelentek. Számos írásban előfordultak ilyen kifejezések: szójegyzékekben (pl. Murbélius-féle szójegyzék), szótárakban (pl. Calepinus latin–magyar

szótára), orvosi könyvekben (pl. XVI. századi magyar orvosi könyv), tudományos jellegű írásművekben (pl. Váradi Vársárhelyi István: *Kis patika*) és tankönyvekben (pl. Comenius: *Orbis pictus*). A későbbi évszázadokban további művek keletkeztek ebben a témában: kéziratos, orvosságos, receptes és füveskönyvek. Ezek tanulmányozása alapján az orvostudomány két ágát különíthetjük el: a tudományosat és a népi. Így a szakmának két nyelvváltozata alakult ki, amelyek természetesen állandó kölcsönhatásban voltak. Az előbbire az jellemző, hogy akadémiát végzett tudósok képviselték, akik a latin szakkönyvek ismereteire támaszkodtak, és tudományuk művelésére a latin nyelvet használták. Az utóbbit a nép közül való, kevésbé iskolázott személyek művelték a hagyományos gyógy módok útmutatásaira támaszkodva, és ismereteiket magyar nyelven fogalmazták meg.

Ez az elkülönülés a szakkifejezésekben is jelentős különbségeket eredményezett. A népi ág képviselői elnevezéseikben a mindennapi élet területeiről kölcsönözött neveket használták. Ez érthető, hiszen a gyógyszerek növényi, ásványi, állati eredetűek vagy az emberi test termékei voltak. Napjainkra a népi megnevezések közül sok szó kiveszett a magyar nyelvből (pl. testrésznevek: *fiókcson*, *árva hús*), vagy helyettük szóképzéssel, szóösszetétellel, hangulatfestéssel, hangutánzással, körülírással új szavak keletkeztek (pl. *kulcsosont*, *izom*).

A latin nyelven író szerzők a XVII. században elkezdtek a magyarítás kérdésével foglalkozni. Ebből a századból kiemelkedik Szenci Molnár Albert és Apáczai Csere János munkássága, akik körülírással és új szavak alkotásával tették meg az első lépéseket a latin orvosi nyelv magyarítása felé (*Magyar encyclopedia*, *Magyar logicatska*). Több száz anatómiai kifejezés, tünet, betegség és élettani folyamat neve kapott magyar megfelelőt; ma ezek közül már sok nem használatos az orvosi nyelvben (pl. *érszökés* 'pulzus', *tüdőnek gegetskai* 'tüdőhólyag'). A latin–magyar kifejezéseket rendszerezték, szótárba foglalták. Akár a nyelvújítás előzményének is tekinthetjük Pápai Páriz Ferenc tevékenységét, aki a meglévő magyar kifejezésekhez újakat alkotott, és körülírásokat alkalmazott.

A tényleges nyelvújításra az 1770-es években került sor: új szavak alkotásával, az elavultak felújításával, már meglévő szavak új jelentéstartalommal való feltöltésével. Megalakult a Magyar Tudós Társaság, amely alapvető feladatául tűzte ki a szaknyelvek ápolását, óvását, szakszótárak készítését. Ezek sorában az orvosi nyelv fontos szerepet kapott. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az 1831-ben Bugát Pál és Toldy Ferenc szerkesztésében elindult *Orvosi Tár* című folyóirat. Ezzel egy időben az első magyar nyelvű, orvosi tárgyú könyv is megjelent: Frankovics Gergely *Hasznos és fölötte szükséges könyv* címmel. Megállapíthatjuk, hogy „az orvosi nyelv magyarítási törekvései és nyelvújítása nem zárult le a XIX. század végével, a XX. század elejével” (Keszler 2008: 32). Ennek értelmében a XX. és a XXI. században is fontos szerephez jut a szaknyelvújítás.

A MAI ORVOSI NYELV

AZ ORVOSI LATIN Megismerve a magyar orvosi szaknyelv vázlatos történeti összefoglalását, láthatjuk, hogy szakkifejezéseinek alapja tehát végső soron a görög–latin nyelv. A következőkben nézzük meg, hogyan érhető tetten a latin szavak az orvosi nyelvben, mi jellemző az orvosi latinra. A szókinccsének elemeit két csoportra oszthatjuk: amelyeknek van azonos jelentésű magyar megfelelője, és amelyeknek nincsen. Az előbbi csoportba tartozók mind a magyar, mind a latin elnevezéssel használatosak (pl. *icterus*, sárgaság; *vena*, *visszér*). Az utóbbiak jelentése csak körülírással adható vissza (pl. *diatesis* 'a szervezet hajlama kóros reakcióra'), vagy a magyar megfelelőt olyan körülményesen fogalmazták meg, hogy azokat a tudomány nem használja (pl. *hátulsó ugró szárkapocsi szalag*). Ezek tehát az orvosi nevezéktan latin vagy latinosodott kifejezései, amelyek további két csoportba oszthatók. Egyes szavak nem épülnek be a nyelvbe, így megőrzik eredeti latin helyesírásukat. Mások viszont az orvostudomány népszerűsítésének, az orvostudomány iránti érdeklődésnek és az egészségügyi felvilágosításnak köszönhetően a magyar szókinccs részévé váltak, ezért ezeket már magyarosan írjuk (pl. *pulzus*, *operáció*, *injekció*, *diagnózis*, *hipertónia*).

A) LATINOS HELYESÍRÁS Hogyan illeszkednek az orvosi latin szakszavak helyesírásunk rendszerébe? Ha a köznyelvi és a tudományos jelentés megegyezik egymással, akkor leggyakrabban a magyarosan átírt alakot használjuk (pl. *funkció*, *diszfunkció*, *típus*, *átípus*). A köznyelvi és a szaknyelvi helyesírás különbsége jelzi az eltérő jelentést (pl. *prognosis* 'kórjósolat', de *prognózis* 'időjárás-előrejelzés'). Az írásmód akkor is eltérhet, ha az orvosi szaknyelvben a latin szó további latin elemekkel párosul (pl. *bacilus*, de *Bacillus anthracis*). Ebben az esetben a latin helyesírás szabályait követi az orvosi nyelv, de az is előfordul, hogy rendhagyó módon eltér ettől. Ez leggyakrabban akkor következik be, amikor más tudományterületekről kölcsönöz szavakat az orvostudomány. A kémiai, fizikai szakszavakat fonetikusán átírva találjuk az orvosi szaknyelvben (pl. *foszfor* és nem *phosphor*).

B) LATIN NYELVTANI SZABÁLYOK Nemcsak a magyar orvosi nyelv helyesírására, hanem egész rendszerére hatással volt a latin nyelv. A latin szavakat tartalmazó jelzős szerkezetek létrehozásánál a latin nyelvtan szabályai érvényesek. A latin szórend nem egyezik a magyarban használatossal, vagyis a jelző és a jelzett szó sorrendjével (pl. ami latinul *herpes labialis*, az magyarul *labialis herpes* lenne). Vannak olyan jelzős kifejezések, amelyek több formában is megtalálhatók az orvosi nyelvben (pl. *gastritis chronica*, *krónikus gastritis*, *krónikus gyomorhurut*, *idült gyomorhurut*). Ezeken az alakváltozatokon tanulmányozható a latin és a magyar szórend különbsége. További megfigyelhető jelenség, hogy más nyelvek a latin szavakat saját rendszerük szerint alakítják (pl. német *Immunität*, angol *immunity*). Ugyancsak figyelemre méltó, hogy a latin szóhoz milyen gyakran járul magyar képző (pl. *reszekál*). Ügyszintén említésre méltóak a magyar végződéssel ellátott latin főnévből képzett igék (pl. *kollabál*,

obszervál). A szóképzés gyakran használatos forma az új, összetett szavak kialakításában. Ez a különböző latin végződésekkel, illetve előtagokkal valósulhat meg (pl. *-itis* 'gyulladás', *-oma* 'daganat', *hyper-* 'felett'). A latin írásmód még őrzi az ősi hagyományait (pl. a görögből átvett *y, ph, th*, betűkapcsolókat), amelyeket hasonlóképpen az orvosi latin nyelv is használ (pl. *mesenchynoma, lymphangioma, therapia*).

AZ ORVOSI ANGOL Mik jellemzik az orvosi angolt? Milyen mértékben és milyen okból terjedt el az orvosi nyelvben? Milyen megfontolásból használják a szakemberek?

Nyelvészek és orvosok egyaránt új jelenséggel szembesültek napjainkban: az angol térhódításával az orvosi nyelvben. Szinte ugyanazokat a gondolatokat fogalmazzák meg mindkét tudományág képviselői: „Az utóbbi fél évszázad folyamán világszerte uralkodóvá vált angol nyelv ma már az orvosi nyelvben is meghatározó jellegű” (Mitsányi 2008: 150). „Ma már a betegségek neve, a kórisme, a tünetek, kezelések leírása, a leletek nyelvezete se nem magyar, se nem latin, se nem angol, hanem ezeknek az egyvelege” (Molnos 2007: 5). „Már többnyire észre sem vesszük, hogy nem magyarul beszélünk, hanem egy teljesen elangolosodott korcs latin nyelvet használunk” (Bősze 2004: 302).

A) AZ ANGOL TERJEDÉSÉNEK OKAI ÉS KÖVETKEZMÉNYEI Mi lehet az angol nyelv térhódításának oka? Egyrészt az orvostudomány fejlődése. Egyre újabb és újabb jelenségeket, fogalmakat kell megnevezni, ezért nagy léptékben bővül az angol nyelvű szakkifejezések száma. Az orvostudománnyal szoros kapcsolatban álló tudományágak, mint az immunológia, a genetika vagy a biokémia, rengeteg szót termelnek. A molekuláris biológia forradalmát éli, így az orvostudomány vezető ágába, a molekuláris medicinába is átkerülnek szakszavai. „A molekuláris biológia fogalmak ezreit szüli, új orvosi, biológiai szótár születik” (Bősze 2008: 142).

A másik ok az orvostudomány nemzetközi voltából adódik. Szakmai követelményként jelentkezik az egységesítés, amelynek nyelve az angol. A meghatározások, a szakfogalmak, az új felfedezések elnevezései és a szakma irányelvei is ezen a nyelven születnek. Megállapíthatjuk, hogy „ma az orvostudomány számára az angol nyelv válik egyre inkább a nemzetközi érintkezés nyelvévé” (Brencsán 1975: 9).

Az angol szavak tehát egyre inkább helyet kapnak és elterjednek az orvosi szaknyelv szakkifejezéseiben. A mennyiségi növekedés a szóképzéssel (pl. angol: *lysis* = *sejtek szétöregedése*, magyar: *-lízis* → *-lízál* ige képzése) és a szóösszetételek (pl. *DNS-ligáz* = *DNS-összeköttetés*) létrejöttével is magyarázható. A meghonosodás folyamatát É. Kiss Katalin (2004: 81) három lépésben mutatja be. Először az angol hangok helyett hanghelyettesítéssel magyar hangokat ejtünk (pl. [pészmeker]). Ezt követően magyaros írásmódot alkalmazunk (pl. *pészmeker*), majd magyar toldalékokkal látjuk el az így létrejövő szót (pl. *pészmekerrel*).

Az angol szavak megjelenésével a görög betűk (pl. *α* helyett *alfa*) és római számok (pl. *I* helyett *1*) egyre inkább kiszorulnak az orvosi nyelvből. Ezek a jelenségek az ismeretek hiányával magyarázhatók, valamint azzal, hogy a világháló keresőrendszerei nem ismerik fel az egyes szimbólumokat. Tehát az angol nyelv használata egyszerűsödést eredményez, amely az angolra is visszahat, vagyis a nemzetközi használatból az angol nyelv is egyszerűsödik. Természetesen az angol helyesírás hat a magyarra is. Az angolból átvett szavakat többnyire angolos helyesírással használjuk (pl. *shock*).

B) AZ ANGOL HASZNÁLATÁNAK OKAI Az angol nyelv hatása az orvosi szaknyelvre tehát több területen kimutatható. A jelenséget azonban mindenki másképp ítéli meg. Egyesek úgy vélik, hogy az orvosi szaknyelv elangolosodása ellen tenni kell (pl. Bősze Péter, Bertók Lóránd), míg mások úgy gondolják, hogy jó a nyelv nemzetközivé válása, mert megkönnyíti az orvosok közötti megértést (pl. Gaál Csaba, Varga Csaba) (Bősze 2004: 302). Különböznek az álláspontok abban is, hogy az orvosok mondanivalója magyar szavakkal kifejezhető-e, avagy nem. Ha igen, akkor további kérdés, hogy az angol szavak kicserélésével megváltozik-e a megnyilatkozás. Nyomós érvnek tűnik az a gondolat, miszerint bár a szakma nemzetközi, azok, akik a tudományt művelik egy-egy nemzethez tartoznak, és ennek a nemzetnek a hasznáért dolgoznak (Bősze 2004: 302). Ezért alapvető az anyanyelv alkalmazása.

Miért választják a tudományok művelői az angol kifejezéseket? Néhány esetben lustaságból, divatból vagy korszerűségéből; máskor figyelmetlenségéből, igénytelenségéből, pongyolaságból, érdektelenségéből és közönyből. Esetleg azért, mert ezek hitelesebbnek tűnnek, a műveltség látszatát keltik. Előfordulhat, hogy a szakember tanulmányai során az ismereteket nem az anyanyelvén sajátította el, így azok angolul rögzültek a szókincsében. Mások nincsenek tisztában az angol kifejezés pontos jelentésével, nem tudják magyarul meghatározni, körülírni. A szónak a jelentését sem értik pontosan. Sok esetben az angol kifejezéseknek nincsen magyar megfelelőjük (pl. *catgut matracvarrat* 'a matracvarrat egy fajtája'), vagy van, de az idegen szó pontosabban, árnyaltabban fejezi ki a leírt jelenséget (pl. *cholesterin* 'epeköpeny', de a magyar kifejezés nem tükrözi a mai szaktudást).

NEHÉZSÉGEK AZ ORVOSI NYELVBEN

A) FORDÍTÁS HIÁNYA A túlzott angol szóhasználat megértési, tájékozódási gondokat okozhat. Az angol kifejezések gyors terjedése szinte lehetetlenné teszi az egyidejű fordítást. Így az orvosi szaknyelv egyik legnagyobb hátulütője, hogy amíg a görög–latin eredetű szavak jó része magyarított, addig az angol szakszavak jelentős hányadának nincsen magyar megfelelője. Ennek az lehet az oka, hogy „a hagyomány nélküli tárgyak hazai szókincsébe az angolos alakok mintegy a tárgy saját szakszavaiként kerültek be, és ezért meg sem kísérelték a hazai hagyományoknak megfelelő honosításukat” (Mitsányi 2008: 152). Ez zűrzavarhoz, félreértésekhez és a magyar orvosi nyelv elszegényesedéshez vezethet. Nem ele-

gendő az idegen szavak magyarítása, ezeknek a formáknak a használatát is el kell terjeszteni. Sokan ugyanis még a magyarosított görög–latin eredetű kifejezéseket sem ismerik, így nem élnek velük (pl. *musculus obturatoricus* 'obturatorizom, záróizom').

B) BIZONYTALAN HELYESÍRÁS A szóhasználat mellett a helyesírás is nehézkes. Gondot okoz a görög–latin és a magyar helyesírás vegyítése. Ez azt jelenti, hogy a latin helyesírással írt szó egy részét magyarosan írjuk (pl. *diagnosztica*). A szavégi magánhangzó magyaros megnyújtása is gyakori jelenség (pl. *commisurális*, *therápia*, *hypertónia*, *anticoaguláris*). Ezeket a hibrid formákat a nyelvészek hibásnak, feltétlenül kerülendőnek vélik. A másik helyesírási megfontolás a magyaros átírásból ered. Ez ugyanis nem mindig tesz különbséget például az *y* és *i* betűk között. Emiatt a jelentések összemossódnak (pl. *hydro*- 'víz', de *hidro*- 'verejték'; *dys*- 'hibás', de *dis*- 'el-, szét-'). A latin és a magyaros helyesírás közötti határt nehéz meghúzni. Nem könnyű eldönteni a gyakorlatban, hogy egy latin eredetű szót magyarosan át kell-e írni, vagy az eredeti helyesírás szerint kell használni. Esetenként ugyanaz a szó mindkét formában megjelenhet (pl. *natális*, de *postnatalis*).

Az orvosi szakszavak helyesírásában az angol nyelv is gondot okoz, ugyanis a hagyományos latin helyesírási szabályokat felülírja. Az angolos írásmód leegyszerűsíti a latin helyesírás szerint írt latin szavakat. Hatására a latin főnévragozás módosul (pl. *oralis* → *oral*, *normalis* → *normal*, *analís* → *anal*), a kettőshangok redukálódnak (pl. *haemophilia* → *hemophilia*). A latin igék ragozásában is eltérés mutatkozik: a magyar nyelv a latin igék imperfectumtövét, az angol viszont a supinumtövét ragozza (pl. *szecernál* → *szekretál*). Az utóbbi változat elterjedése azért jelent gondot, mert már a magyar orvosi nyelv szókincsében is megtalálható az imperfectumtő ragozása szerinti alak. A mellé érkező azonos értelmű új szó zavart okozhat (pl. *infektál* az *inficiál* helyett, *injektál* az *injiciál* helyett). Felesleges az így képzett szavak használata (pl. *expresszál*, *deprimál*, *komprimál*).

C) BIZONYTALAN TOLDALÉKOLÁS Újabb kérdéseket vet fel a toldalékolás. Ha egy idegen szóhoz magyarosított képző csatlakozik, ezt latinos vagy magyaros helyesírás szerint kell-e írni (pl. *thrombotikus* vagy *thromboticus*, *toxikus* vagy *toxicus* a helyes)? A magyaros átírás elve szerint az előbbi, a hibrid szóalak elkerülése érdekében az utóbbi alak lenne ésszerű. Ebben nincs egyetértés az írásgyakorlatban.

D) AZ EGYBEÍRÁS ÉS A KÜLÖNÍRÁS NEHÉZSÉGEI Végül érdemes megismernedünk az egybeírás–különírás kérdésével. Egy idegen és egy magyar szó (grammatikai vagy jelentésbeli) kapcsolatát hol egybe-, hol különírással jelölik a szerzők (pl. *vitaminhiány*, de *tymus működés*). Az ingadozás azzal magyarázható, hogy egyes idegen szavak még nem honosodtak meg eléggé ahhoz, hogy az írásgyakorlatban egyértelmű legyen az egybeírásuk a magyar szavakkal. A magyar helyes-

írás szabályai az egybeírást írják elő, az orvosok viszont sokszor különírással élnek. Az sem egyértelmű, hogy a vírusok nevét egybe kell-e írni a *vírus* szóval, avagy nem. A magyar helyesírási szabályok az egybeírás, míg a vírusok írásának nemzetközi ajánlása (ICTV) a különírást javasolja. Az, hogy milyen mértékben kell ehhez a nemzetközi rendszerhez alkalmazkodni, vitatott. Bősze Péter úgy gondolja, hogy „az ICTV-írásmód ajánlásait nem szükséges vakon követni, amikor a szövegbarát magyaros írásmóddal is ki tudjuk fejezni a nemzetközi nevezéktant” (Bősze 2003: 29).

HIBÁK AZ ORVOSI NYELVBEN Látható, hogy a magyar orvosi nyelv több területén is merülnek fel zavarok, amelyek bizonytalanságot okozhatnak. Bizonyos esetekben nehéz elkülöníteni a helyes alakoktól a helytelen, viszont máskor ezek egyértelműen elhatárolhatók. Most lássuk az utóbbit, vizsgáljuk meg az orvosi nyelv hibáit.

A) STILÁRIS, NYELVHELYESSÉGI HIBÁK Idáig kevés szó esett az orvosi nyelv stílusáról. A helytelen fogalmazásmód félreérthető, akár sértő is lehet. Egyetérthetünk azzal a kijelentéssel, miszerint „bántó a beteg embert esetnek, anyagnak vagy beteg anyagnak nevezni” (Brencsán 1975: 31). A nyakatekert megfogalmazások (pl. *tünetmentesíthető volt 24 beteg*) is kerülendők, helyettük a világos, egyszerű formák javasoltak (pl. *tünetmentessé vált 24 beteg*). A túlzott egyszerűsítés sem szerencsés, hiszen ez is okozhat problémás alakokat. A névelő elhagyása gyakori hiba (pl. *szerzők 266 beteget vizsgáltak*). Az alany elhagyása csak abban az esetben eredményez nyelvtanilag megfelelő mondatot, ha például mindkét tagmondat alanya azonos. Zavaró lehet az egyes és a többes szám cserélgetése és az egy szövegegységen belüli felesleges igeidő-váltakoztatás (pl. *A beteg hirtelen összeesik, és két óra múlva meghalt*). Fontos mondat szerkesztési tendencia, hogy a hangsúlyos szó, a fő mondanivaló általában a mondat elejére kerül. Az orvosi szövegekben nem mindig ilyen a szórend, ezért nehezebben értelmezhető mondatok keletkeznek (pl. *12. nappal a műtét után készült rtg-felvétel képe...*, helyesen: *Rtg-felvétel képe 12 nappal a műtét után...*). A stiláris hibák közé sorolható még a terpeszkedő kifejezések használata (pl. *értékelés történt, vizsgálatot biztosít, operáció igénye lép fel*). Az angol nyelv hatására egyre inkább elszaporodnak az idegen minta szerint létrehozott szószerkezetek (pl. *alacsony kockázat, a kis kockázat helyett; magas sejtszám, a nagy sejtszám helyett*). Az efféle alakok terjedése részben a rossz fordításnak is tulajdonítható. Az orvosi nyelv jellegzetes nyelvhelyességi hibája a felesleges igeikötő-használat (pl. *beindikál, leláztalanodik, megtranszformál, kiszelektál*). További ilyen természetű hiba lehet a magyartalanság, a terjengősség, a személytelenség, a divatszavak és az idegenszerű szószerkezetek használata.

B) HELYESÍRÁSI HIBÁK A helyesírási nehézségekről már tettem említést, így most csak azokra a hibákra hívom fel a figyelmet, amelyek az idegen nyelvek ismeretének hiányából adódnak. Könnyen félreértéshez vezethet egy jelentéktelen

helyesírási hibának tűnő eltérés, amely valójában a nyelvtudással áll kapcsolatban (pl. *trop-* vagy *troph-* más-más jelentésű előtagok). Hasonló okból találkozunk a főnevek helytelen nagy kezdőbetűs írásmódjával, ez ugyanis germanizmusnak minősül. A helyesírási hibák abból adódhatnak, hogy „a hazai sajtótermékek írásmódja máig következetlen, szabályozatlan vagy vitathatóan szabályozott” (Rák 2004: 18). Bár az Orvosi helyesírási szótár (Fábián–Magay 1992) lefekteti nagyjából azokat az irányelveket, amelyek segítségével a hibák kiküszöbölhetőek lennének, ám ezek tudatosítására folyamatosan szükség lenne.

MEGOLDÁSRA VÁRÓ FELADATOK, MEGOLDÁSI JAVASLATOK

A felvetődő kérdések és hibák ismeretében vegyük sorra az orvosokra és a nyelvészekre váró teendőket, feladatokat.

A világos és érthető gondolatközlés érdekében az idegen kifejezéseket magyarázni kell. Ennek a feladatnak a megvalósításához Buvári Márta a következő irányelveket javasolja: ha feltűnik egy idegen szakszó, azt tükörfordítással, népetimológiával, magyaros átírással vagy új elnevezéssel illesszük a magyar nyelv rendszerébe. Ha egy idegen szó már elterjedt, igazítsuk anyanyelvünk hangsorához (idézi Bősze 2004: 306–308). Donáth Tibor a jó magyar fordítás követelményeként a jelentésbeli azonosságot, a nyelvi elfogadhatóságot és a taníthatóságot határozza meg (idézi Grétsy 2004: 317–318). Az idegen szavak magyar megfelelőinek megalkotása azért fontos, mert „a fogalmak szabatos, egyértelmű és közmeg egyezés alapjául szolgáló magyar megjelölése mindannyiunk érdeke” (Schlammadinger 2003: 45).

A magyarázaton kívül fontos teendő az orvosi nyelv helyesírásának tisztázása, szabályok felállítása. Brencsán János javaslata szerint latinosan kell írni a latin szórendű kifejezéseket, az anatómiai és a betegségneveket, valamint a műtéti eljárások megnevezését; viszont a köznyelv által átvett idegen eredetű orvosi szakszavakat magyarosan (1986: 7). Továbbá azt tanácsolja, hogy az összetett szavakat a magyar helyesírás szabályai szerint írjuk. Tehát akkor is egybeírás kell alkalmazni,

ha az összetétel valamelyik tagja latin szó (pl. *májcirrhosis*). Megoldásra vár még számos helyesírási bizonytalanság tisztázása: a számozott vegyületek, az enzimek, a műtétek, a tünetegyüttesek stb. és az angol nyelvű rövidítések írásmódja. További teendő az új nyelvi adatok összegyűjtése, fogalomtárak készítése, az orvosi tankönyvek, szakkönyvek, folyóiratok ellenőrzése. A jövő feladatai közé tartozik a határon túli orvosok szaknyelvi nehézségeinek felmérése is.

IRODALOM

- Bősze Péter 2003. A vírusnevek írásáról: egy nem szakember gondolatai. *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 26–29.
- Bősze Péter 2004. Gondolatok az orvosi nyelv magyarázatról. In: Balázs Géza (szerk.): *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője* I. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 301–310.
- Bősze Péter 2008. A magyar orvosi nyelv megőrzése, fejlesztése: lehetőségek és kötelezettségek. In: Bősze Péter (szerk.): *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. www.orvosinyelv.hu
- Brencsán János 1975. *Gondolatok az orvosi szaknyelvről*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Brencsán János 1986. *Új orvosi szótár. Orvosi kifejezések magyarázata*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- É. Kiss Katalin 2004. *Anyanyelvünk állapotáról*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Grétsy Zsombor 2004. Az orvosi nyelv magyarázása. Stratégiai kérdések a magyar orvosi szaknyelvben. In: Balázs Géza (szerk.): *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője* I. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 311–328.
- Keszler Borbála 2008. A magyar orvosi nyelv története. In: Bősze Péter (szerk.): *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. www.orvosinyelv.hu
- Mitsányi Attila 2008. Fonáságok a klinikai és kísérletes orvostudomány szaknyelvében. In: Bősze Péter (szerk.): *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. www.orvosinyelv.hu
- Molnos Angéla 2007. *Gyógyítsunk magyarul! Angol, latin és zagyvanyelvű gyógyászati, orvosi és lélektani szakkifejezések magyarul*. Lélektani Szaknyelv Megújításáért, Debrecen.
- Rák Kálmán 2004. Az orvosi szaknyelvek – mindannyiunk közös ügye? *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 16–18.
- Schlammadinger József 2003. Az angol nyelv hatása a magyar nyelvre, szaknyelvekre. *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 44–45.

„A nyelv természeti jelenség. Gyökerei mélyen belenyúlnek a múlt őstevényébe, egészen a történelem előtti korig, s van törzse, ága, lombja, eleven virága is. Úgy hat ránk, mint valami hatalmas, megfoghatatlan, szellemi csoda. De annyira élő és valóságos, hogy érzéinkkel is észlelhetjük.”

(Kosztolányi Dezső, 1971, *Nyelv és lélek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 185.)

Tóth Emil

Vizelünk vagy pisilünk, székkelünk vagy kakálunk?

*Ember vagyok és semmi emberitől nem idegenkedem.
(Homo sum: humani nihil a me alienum puto.)*
Terentius

Még a legrégebbi orvosi szakszótárban sem fordul elő a *pisil*, *pisilés* vagy a *pes* ('vizelet') szó. Főleg a második világháború után terjedt el hazánkban, bár a legrégebbi magyar nyelvi szótárban, illetve értelmező szótárakban is megtalálható. Az 1870-ben kiadott Czuczor–Fogarasi-féle szótárban például az alábbiakat olvashatjuk:

PES (főnév) *pes-et* (tárgyest), *pes-ék* (többesszám), *pes-e* (harmadik számú rag). A *nemi részeken kifolyó húgynak hangja* (*hangutánzószó*), egyszersmind a húgy maga; honnan: *peselni* annyi, mint *hugyozni*. Néha ő hangzóval: *pös*; élesebben: *pis*, melyből a *pisál* származott. *Műveltebb osztályok nyelvén: vizelet. Mint hangzók egyeznek vele a török ise-mek* (a *pesel-ni*), *pesra* (perzsa) *pisáb* vagy *pisár* (*pes*), német *Pisse*, *pissen*, francia *pisser*, olasz *piSSare*, szláv *pis*, *mocs*, finn *piSSan* (*peselek*) stb.

PESEL (*pes-el*) önható ige múltideje *pesel-t*. *Hugyozik, kisebb szükségét végzi. Némi kicsinző jelentése van, miért jobbára gyermekeknél mondják; másképp: pisál; műveltebb osztályok nyelvén: vizelel.*

A kórház laboratóriumába is *vizeletet* viszünk vizsgálatra, és nem *pisit* vagy *pisát*.

A fenti idézetben kétszer is megtaláljuk az alábbi megjegyzést: „*műveltebb osztályok nyelvén: vizelet*”. Vagyis a szegényebb rétegeknél, ahol a szókinccs szegényesebb volt, lett divattá a *hangutánzó pisilés* kifejezés. Nem találunk *pisilde* kiírást sem, de *vizeldét* igen – a falusi kocsmák hátsó részében (udvarában), városokban régen a francia *pissoir* szóból eredő *piszoárt*. Ezek mára eltűntek, és helyüket átvette az *illemhely* kiírás, illetőleg legújabbban a férfi- és női alakokkal történő szimbolikus ábrázolás jelzi az illemhely nemek szerinti használatát. Ez ma már nemzetközileg is elfogadott lett, így a Pécsi Egyetem Orvostudományi Karán is, ahol legalább 19 ország fiai tanulnak, ezt az ábrázolást találjuk. Ennél többre nincs is szükség, mert olyan helyen van, és úgy néz ki a bejárat (világszerte), hogy könnyen felismerhető.

Az orvosi nyelv *urina* ('vizelet') szava nem honosodott meg, így nem bonyolítja a *vizelet* kifejezés használatát; bár az *uro-*

lógia (vesebetegségekkel foglalkozó tudomány) ebből származik. De vajon miért nem használjuk helyette a magyar *húgytan*, netán *húgyászat* szót? Legrégibb, ma is használatos magyar kifejezés a *húgy*, *hugyozás* (legtöbbször [ggy]-vel ejtve). Kezdetben *húd*, *hud* volt, de a jobb hangzás, a könnyebb kiejtés következtében lett *húgy* vagy *hugy*. Az, hogy az utóbbi szóval az összes szükséges fogalom kifejezhető – a *húgyvezérlőtől* a *húgykőig* és a *hugyosig* vagy a *húgyhajtótól* a *húgyedényig* –, is azt mutatja, legrégebbi szavaink egyike.

De álljon itt bizonyítékként Kiss Ferenc hat kiadást (az első 1939-ben, a hatodik 1958-ban jelent meg) megért *Rendszeres bonctan* című könyve. Benne *Hugyivarkészülék* (*Systema urogenitale*) címszó alatt írja le a vizeletkiválasztó rendszert és a nemi szerveket. Természetesen itt sem szerepel a *pisí* vagy a *pisilés*.

A fentiekből egyértelműnek tűnik, hogy a *pisilés* egészen más stílusértékkel rendelkezik, mint a *vizelés* vagy a *hugyozás*. Az utóbbi azonban a mai nyelvhasználatban már kissé durvának tűnik annak ellenére, hogy a *hud*, *húgy* szavunk egyébként a legrégebbi egy szótagos szavaink egyike, és eredeti jelentése 'csillag' volt.

De nemcsak vizeletet ürít az ember, hanem *székletet* is. Az előbbiekből évente 422 kg-ot, az utóbbiból 48,5 kg-ot. Azt is megállapították, hogy mire az ember eléri a nyugdíjaskort, összesen fél évet, kb. 150 napot tölt az illemhelyen. A székelés és a vizelés egyformán fontos eseménye az emberi szervezet működésének, és egyben annak bizonyos mértékben jelzője is. A székürítéshez akár a szépirodalomban, akár a szakirodalomban több szellemes mondás és megállapítás fűződik. Elég csak Balsac híres mondására gondolni: „Nincs az az öröm, amely egy kiadós ürítéssel felérne.” De álljon itt a Pécsi Orvostudományi Egyetem (akkor így hívták) egyik köztisztelőtanárának mondása: amikor a hashajtókat adta le (*Hashajtók*, *Laxantia*, *Purgatura*, *Drastica* címszó alatt szerepelt az *Issekutzban*) így elmélkedett: „Egy jó defecatio többet ér, mint egy rossz coitus.” Mindig nagy derűtlenség követte ezt a szellemes megjegyzését. A bűnügyi irodalomban pedig a *grumus merdae* – „A betörő otthagya ürülékét” – mondás közismert.

Ahogy a vizelésnél megállapítottuk, hogy a *pisilés* teljesen eltérő stílusértékű szó, a székelésnél a *kakálásról* mondhatjuk

el ugyanezt. Vagy ahogy a *vizelésnél a hugyozás* durvább; a székelésnél a *szar* szó tűnik durvának, közönségesnek.

Az orvosi gyakorlatban a *faeces* és a *fekália* fordul még elő, az utóbbinak magyar megfelelője az *ürülék*, továbbá találkozunk még a *bélsár* kifejezéssel is. A *faeces* szó latin eredetű, a *fekália* ugyancsak a latin *faecalia* magyaros írásmódú formája.

Az 1900-as években a kisgyerek még nem *kakált*, hanem *beszart*, *odaszart* vagy *szaros lett*. A *kaka* szó az első világháború idején kezdett elterjedni. A *szar* szó viszont régi magyar egy szótagos szavaink egyike.

Aczél Elemér okleveles műtősebész (ez szerepelt a névtábláján, és e sorok írójának főregnyúlványát is eltávolította) a sümegi kis kórház igazgató főorvosa (egyébként egyetlen orvosa) azt kérdezte betegétől: „Székletete volt?” Vagyis volt-e széklete. A falusi iskolánkban pedig (Klébensberg Kunó által építtetett kántortanítói lakással egybekötött építmény) a tanuló (még 70–80 évvel ezelőtt is) így kért engedélyt a tanító úrtól (nem bácsítól, mert a *bácsi* és a *néni* megszólítás később terjedt el): „Szíveskedjék kiengedni szükségére?” (Vonatkozott ez kis- és a nagydologra egyaránt.) Vagyis a *pisilés* és a *kakálás* nem volt divatban falun. Az árnyékszék az udvarra nyíló, de az iskolaépülettel összekötött, fedett rész volt. Nagyon régen az *árnyékszék* a fa alatt (árnyékban) történt székelést jelentette, majd a faépítmény követte (benne már ülökével), később a XIX. században már kőből és a lakóépülettel vagy az iskolával egy épületben.

Az ürítés helyét illetően az általános fejlődés jön segítségünkre, mert kihalóban van a *klozet* szó használata, amely az angol *closet* szóból ered, és zárt helyiséget, illetve helyet jelent; etimológiailag a latin *clausura* vagy *colostor* szóval van kapcsolatban. A WC (*water closet*) vízöblítéses illemhely. Helytelenül *angolvécének* is nevezik. Európában ugyanis az Egyesült Királyságban – 1589-ben – találta fel a lehajtható fedelű, kézi működtetésű, vízöblítéses ürítő berendezést John Harrington. Ez később feledésbe merült, és 1778-ban az ugyancsak angol Joseph Bramak új, korszerűbb vízöblítéses illemhelyet szabadalmaztatott. Ettől kezdve aztán, de főleg a XIX. század első negyedében, gyors terjedésnek indult egész Európában. Ekkor jutott el hazánkba is, és hamar megtaláljuk az angol gazdasági eredmények hazai meghonosításáért oly sokat fáradozó gróf Széchenyi István nagyecenki kastélyában is.

Igen ám, de német régészek az Eufrátesz felső folyása mentén egy Habuba Kabira nevű helységben ősi csatornarend-

szere bukkantak. Az ott lakók már Kr. e. 3333-ban elkülönítve vezették el a különféle mértékben szennyezett vizeket. Ugyancsak Kr. e. 3000-ből az aszmai templomokhoz épített árnyékszékeket találtak. A babiloniak főként guggoló árnyékszéket építettek. Az Ószövetségben – az Úr Mózeshez intézett szavaiban – arra inti a zsidókat, hogy ürüléküket hogyan és hová tüntessék el. A Talmud mindezt kibővíti a napi kéz-, arc- és lábmosással. A mezopotámiai palotákban az egyes helyeken csatornarendszerrel kiegészített illemhelyek és fürdőszobák hozzátartoztak a lakások kényelméhez. Kréta szigetén Kr. e. 1300-ban vízöblítéses illemhelyek működtek. A fentiekből kitűnik, hogy az illemhelyek nem Európában működtek először.

IRODALOM

- Bakos Ferenc 2004. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Magyar értelmező kéziszótár*. 1980. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Révai nagy lexikona*. 1972. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest.
- O. Nagy Gábor–Ruzsiczky Éva 1978. *Magyar szinonimszótár*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Finály Henrik 1884. *A latin nyelv szótára*. Franklin Társulat. Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest.
- Zaicz Gábor 2006. *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Eckhardt Sándor 1978. *Francia–magyar szótár*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Halász Előd 1976. *Német–magyar kéziszótár*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Tóth Emil 2004. Néhány illemszabály alkalmazása és nyelvünk jobbítása az egészségügy mindennapjaiban. *Magyar Orvosi Nyelv* 6/2: 31.
- Czuczor Gergely–Fogarasi János 1870. *A magyar nyelv szótára*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. Társulat, Pest.
- Kiss Ferenc 1958. *Rendszeres bonctan*. I–II. kötet. Medicina Könyvkiadó, Budapest, 1958.
- Ritoók Zsigmond–Sarkady János–Szilágyi János György 1984. *A görög kultúra aranykora Homérosztól Nagy Sándorig*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Werner, Pieper 1997. *Kakadémia. Az emberi ürülék kultúrtörténete*. Hátér Könyvkiadó, Budapest.
- Markham, Adam 1994. *Az Édenkert bepiszkolása. A környezetszennyezés rövid története*. Earthscan Kiadó, London.
- Id. Issekutz Béla 1953, *Gyógyszertan, méregtan és gyógyszerrendelés*. Egészségügyi Kiadó, Budapest.

Tóth Emil

Az elszakított országrészek, települések nevei – hogyan mondjuk és írjuk helyesen?

„*Amicus Plato, sed magis amica veritas*”
(*et lingua materna*) (Barátom Platón, de még inkább barátom az igazság [és az anyanyelv]).

Napjainkban már természetes, hogy *Erdélyt* mondunk, és ennek fővárosát pedig *Kolozsvárnak* (és nem *Clújnak*) hívják az egész világon élő magyarok. Így egyértelmű: az erdélyi városok, falvak, tájak nevét magyarul használják a magyar emberek.

A *Felvidék* szó használata természetes, már csak *Pozsonyt* mondunk és írunk (és nem *Bratislavát*), sőt a *Komarno* forma is megszűnt, amióta Révkomáromban megnyílt az első, önálló magyar egyetem. Tehát a Felvidéken lévő településeket és területeket magyarul mondjuk, magyarul írjuk.

Délvidék: történelmi-politikai tájfogalom, koronként változó tartalommal. A XVIII–XIX. században csak a Bácskát és a Bánságot értették ezen a néven. 1920 óta a Magyarországtól Jugoszláviához csatolt részeket nevezik *Délvidék*nek. Két nagy területi egység tartozott, illetőleg tartozik ma is hozzá: Bácska és a Bánság egy része. Az utóbbi nem *Bánát*, mert ahogy a Révai-nagylexikon írja: „a Bánát név primitív megjelölése a területnek”. E két tájegységben előforduló helység- és más neveket szintén magyarul mondjuk és írjuk.

Példák:

Szabadka, Újvidék, Zenta, Zombor, Nagybecskerek, Bácsfelethegy, Kiskőszeg, Kácsfalu stb.

Drávaszög, Dél-Baranya, Baranyai-háromszög: mindhárom névvel illethető a Horvátországhoz került magyar terület egy része, a Duna és a Dráva folyók szögletében. A másik rész Szlavónia, ahol az úgynevezett délszláv háború előtt érintetlen, honfoglaláskori emlékeket őrző magyar falvak sorakoztak egymás mellett (*Kórógy, Szentlászló* stb.), mindig ezt a nevet viselte, illetőleg viseli ma is.

Fiume helyett sokan nem megfelelően *Rijekát* használnak, pedig a magyar szent korona országainak részét képező önálló kikötőváros volt. Tehát a város neve számunkra ma is: *Fiume*. Így látja ezt a térség egyik kiváló ismerője, Kiss Gy. Csaba is.

Őrvidék: a Dunántúl, a történelmi Zala és Vas vármegyék nyugati területe – a honfoglalás után – kezdetben lakatlan terület volt. Ennek belső oldalán alakult ki az *Őrvidék*, amelynek részei: *Felsőőrség, Göcsej, Őrség*. E három tájegység közül kettő (Göcsej és Őrség) ma is Magyarország területén van, Felső-Őrséget – ma *Őrvidék* – Ausztriához csatolták.

Megjegyzés: A területnek az osztrákok adták a *Burgenland* nevet, mégpedig 1920 után. Ezt maguk az osztrákok, nevezetesen Litschauer írja le 1965-ben megjelent könyvében, és mindehhez magyarázatot is fűz. A *Várvidék* elnevezés, amelyet egyesek az *Őrvidék* helyett használnak, a *Burgenland* német szó magyar fordítása, és nem fedti a terület valóságát, ám az *Őrség* értelmezését tartja fent. *Őrvidék* megjelölésére utal a területen lévő *Felsőőr, Alsóőr* nevű két falu is. Ezek után nem meglepő, hogy a világhálón 100-ból 99 esetben *Őrvidék*et találunk.

Természetesen az *Őrvidéken* lévő települések neve is magyarul írható: *Kismarton, Nagymarton, Darázsfalu, Doborján, Felsőpalya* stb.

Kárpátalja: a diktatúra idején hiába volt minden igyekezet a hányatott sorsú Kárpátalja nevének módosítására *Kárpát-Ukrajná*vá, esetleg *Kárpátokon Túli Területre* – nem sikerült. De megmaradt Beregszász, Ungvár, Munkács és valamennyi kis és nagy település, valamint tájegység magyar elnevezése a magyar emberek számára.

Muravidék: a Szlovéniához tartozó Muravidék és székhelyének Lendvának a neve sohasem forgott veszélyben – hála Szlovénia mindig megértő nemzetiségi politikájának. Egyébként minden nép igyekszik saját nyelve számára könnyen kimondható nevekkel alakítani az idegen szavakat, neveket. Ezért mond mindenki *Bécs*et (és nem *Wient*), *Varsót* és nem *Warschaut* vagy *Warsawát*), továbbá *Lenberget* és nem a magyar nyelv számára nehezen kimondható *Lvovot*. Ez utóbbit azért is, mert sokáig éltünk abban a közös államformában (Osztrák–Magyar Monarchia), ahol több ország számára ez volt a hivatalos nyelv.

Ide kívánczik az is, hogy Magyarország Közép-Európában terül el, és nem Kelet-Európában és nem is Közép-Kelet-Európában. Ezt már Szent István is úgy látta; elég csak a térkép-re tekinteni, és látható Magyarország elhelyezkedése az öreg földrész közepén. Kerüljük hát az idegen megjelöléseket.

IRODALOM

Szeberényi Lajos 1986. *Az Órvidéki magyarok*. Őrségi Füzetek, Burgenlandi Magyarok Kultúregyesülete, Felsőőr.

Révai nagy lexikona: III. kötet. Pallas Részvénytársaság Nyomdája, Budapest, 1911.

Glatz Ferenc 2000. *A magyarok krónikája*. Magyar Könyvklub, Officina Nova, Budapest.

Legeza László 2003. *Burgenland*. Mikes Kiadó, Budapest.

Németh Adél 1986. *Burgenland*. Panoráma Kiadó, Budapest.

Litschauer, G. F. 1965. *Österreichische Geschichte*. Obelisk Verlag, Wien.

Encyclopedia Hungarica. Hungarian Ethnic Lexicon Foundation, 1992.

Kogutovic Manó 1995/2003. *Magyarország vármegyéinek kéziatlasza*. Magyar Mercurius Kiadó, Budapest.

Kiss Gy. Csaba 2004. *Fiume és a magyar kultúra*. ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék–Kortárs Kiadó, Budapest.

Magyar nagylexikon. Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest, 2001.

A Magyar Korona országainak helységnévtára. Országos M. Kir. Statisztikai Hivatal, Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1902.

NYELVÉSZETI FOGALMAK

- **dialektológia**: nyelvjárastan. A nyelvtudománynak a nyelvjárások különféle jellemzőit tanulmányozó ága.
- **fonetika**: a nyelvtudománynak az az ága, amely a beszéd hangjelenségeit vizsgálja a megvalósulás, a hangzó forma szempontjából.
- **fonéma**: a nyelvi rendszer legkisebb eleme, amelynek alakjához nem tartozik nyelvi jelentés. A beszédhangból elvont nyelvi egység (az /e/ fonéma a megvalósulás során többféleképpen jöhet létre, például nyíltabban vagy zártabban, a közös megkülönböztető jegyek alapján azonban egyetlen fonémáról beszélhetünk). Szerepe a nyelvi jelek hangtestének létrehozása és megkülönböztetése. A *ver* és a *vér* szavak hangalakjában egyetlen magánhangzó-különbség van, de két különböző nyelvi jelről van szó.
- **fonológia**: a nyelvtudománynak az az ága, amely a beszéd hangjelenségeit a nyelvi rendszer szempontjából vizsgálja.
- **homonimák**: azonos alakú szavak. Teljesen azonos hangalakkal, de egymástól független, különböző jelentéssel rendelkező szavak. Szótári homonima például a *vár* (ige és főnév), nyelvtani homonima például a *mentek* (ők *mentek* valahova, én *mentek* valamit), vegyes homonima az *állam*, hiszen egyrészt szótári szó, másrészt jeles alak ('testrészt' jelentésben).
- **inkongruencia**: nem egyeztetett szerkezet. Ilyen például az a jelenség a magyarban, hogy a többséget kifejező számnévi jelző jelzett szava egyes számban marad: *sok műtét* (nem pedig **sok műtétek*), avagy a birtokos szerkezet személyben nem egyeztetett esetei: *magam könyve*, *ő könyvük* (nem **magam könyvem*, **ők könyvük*).
- **kakofemizmus**: durvának vagy nyersnek érzett kifejezés, amely ugyanannak a tartalomnak a közömbös vagy szépítő párja helyett áll egy szövegben. Például: az *elpatkol* ige a *meghal* helyett.
- **kongruencia**: egyeztetés. A mondatbeli vagy szövegbeli kapcsolatok egyik formája. Lényege, hogy két tag között fennálló kapcsolatot, összefüggést mindkét tagon megjelöljük azonos vagy rokon jelentésű szóelemekkel. Az egyik legjellegzetesebb példája a magyarban az alany és az állítmány szám- és személybeli egyeztetése (*a macska alszik, a macskák alszanak*).

Az összeállítás teljes egészében Kugler Nóra–Tolcsvai Nagy Gábor: *Nyelvi fogalmak kisszótára* című munkáján alapul (Korona Kiadó, Budapest, 2000)

Berényi Mihály

Tüdőgyulladásos a megbetegedés?

Hozzászólások: Bősze Péter, Laczkó Krisztina, Varga Csaba

Az alábbi három mondatban ugyanazzal a nyelvhasználati problémával találkozunk:

„A főorvos-asszony szerint a téli allergiás megbetegedésben szenvedők fokozottabban szorulnak gyógyszerre.”

„Jelezték a szakorvosok, hogy egyre több a tüdőgyulladásos megbetegedés.”

„Több mint egy évtizede nem volt annyi kanyarós megbetegedés az Egyesült Államokban, mint az idén.”

Az nem tetszik ezekben a mondatokban, hogy maga a *megbetegedés* az allergiás, tüdőgyulladásos, kanyarós vagy – más példával – hasmenéses. Szerintem nem a *megbetegedés* kanyarós, hanem a *beteg*. Tudom, hogy nem mindenki véleménye azonos az enyémmel (az értelmező szótárainké sem), de számomra a *megbetegedés* a betegség kezdete, nem maga a betegség. Akkor nem butaság *krónikus megbetegedésről* beszélni?

Miért nem így fogalmazunk?

„A főorvosasszony szerint az allergiában szenvedők télen fokozottabban szorulnak gyógyszerekre.”

„Jelezték a szakorvosok, hogy egyre többen betegszenek meg tüdőgyulladásban.”

„Az Egyesült Államokban sok a kanyarós beteg.”

Ebben a mondatban különösen furcsa párost alkot a *pneumococcus* és a *megbetegedés*: „A légúti vírusfertőzések állnak sokszor a gyermekkori pneumococcus megbetegedés hátterében.” Megbetegedett a pneumococcus? Hajlamos vagyok ezt gondolni. Én inkább ezt írtam volna: „A légúti vírusfertőzések hátterében gyakori a pneumococcus okozta fertőzés.”

További hasonló példák:

„Ismétlődő hasmenéses megbetegedés, amely évekig esetleg évtizedekig elhúzódik.”

„Nagyobb mennyiségre csak kivételes esetekben van szükség, pl. erős izzadásnál, vagy hosszabb hasmenéses megbetegedés esetén.”

„Kérjük a lakosságot, hogy lázas vagy hasmenéses megbetegedés esetén a betegek azonnal jelentkezzenek az orvosnál.”

Ezekben a mondatokban a *megbetegedés* teljesen fölösleges, hiszen nem a megbetegedés hasmenéses: a *hasmenéses megbetegedés* egyszerűen csak *hasmenés*. Mi értelme van a *hosszabb* vagy *elhúzódó megbetegedésnek*? Szerintem semmi.

„Orvosi igazolással igazolt tartós megbetegedés.”

„Az elmebetegség tartós megbetegedés.”

Az *orvosi igazolással igazolt* helyett az *orvosilag igazolt* jobb volna. Nincs sem tartós, sem évtizedekig elhúzódó megbetegedés, de maga a betegség lehet ilyen. A *megbetegedés* és a *betegség* hallatán ne gondoljunk szinonimákra. Most még mást jelentenek, nem lenne szerencsés ezeket is „összemosni”. Ugye, milyen furcsán hangzik a *cukormegbetegedés*? Influenzajárvány kezdetén egyre nő a *megbetegedések* és a betegek száma. A járvány tetőpontján a *megbetegedések* száma csökken, ellentétben a betegek stagnáló számával.

Érdemes volna ezt a kérdést orvosok és nyelvészek körében megvitatni. Javasolom, hogy a *megbetegedést* tartsuk fenn az egészség és betegség közti állapotra, a betegség kezdetére, amikor tudjuk vagy érezzük már, hogy valami baj készül, de a továbbiakban kialakuló betegség konkrét tünetei még hiányoznak, a *betegséget* még nem tudjuk megnevezni, de már sejtjük. Állítmányként a *megbetegedett* is ilyesmit jelent.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Varga Csaba

Betegség vagy *megbetegedés*?

Nem hiszem, hogy változtatnunk kellene azon a gyakorlaton, amely szinonimaként használja a két kifejezést. A *megbetegedés*, mint folyamat, az én környezetemben nem használatos, a betegség kialakulása jelentés annál inkább. (Sajnos a betegség manifesztációja is.) Én hagynám békén a kialakult gyakorlatot, ugyanakkor elismerem, hogy néha félreértésre adhat okot. Előfordul, hogy a szónak első és második jelentése is van, itt pedig ez a helyzet. De első jelentésésként a 'betegség' rögzült. A példák között természetesen lehet szemeztetni, az egyszerűsítés többnyire a javukra válik. Nincs

pneumococcusmegbetegedés, de a *pneumococcusfertőzés* sem igazán szemet gyönyörködtető, pedig helyes. A *cukorbetegséggel* nem tudok mit kezdeni. Ez a hivatalos magyar neve. Épp olyan rossz, mintha *cukormegbetegedés* lenne.

Laczkó Krisztina

Valójában két kérdésről van szó a fentiekben. Az alapvető az, hogy a *betegség* és a *megbetegedés* főnevek szinonimák-e. Önmagában a kérdésfelvetés és a felhozott példák azt mutatják, hogy már igen, és ezt éppen a nyelvhasználat, a szaknyelvi példák igazolják. A szójelentések változhatnak, azokat nem a nyelvszók határozzák meg, hanem nyelvhasználati tények, a beszélőközösség alakítja ki ezeket a világról való tapasztalás eredményeképpen, a nyelvészet feladata ennek megállapítása (a nyelvi adatok, tények figyelembevételével) és ez alapján értelmező szótárakban való rögzítése, ha a jelenség idővel teljesen olyan elterjedtséget mutat. Ha az 1961-es keletkezésű hétköznapi értelmező szótárt nézzük meg, a *megbetegedés* címszó elsősorban az alapige folyamatjelentését hangsúlyozza, ezzel szemben az 1972-es kéziszótár már a *betegség* főnév állapotjelentését is feltünteti, azaz már szinonimaként (is) kezeli a két szót. Egy véletlenszerűen lekért 100-as minta adatai a Nemzeti szövegtárból ugyanezt igazolják. Berényi professzor úr az eredeti jelentéskülönbséget érzékeli a két főnév között, a nyelvhasználati tények azonban ténylegesen arra utalnak, hogy ez a különbség ma már elmosódik a szaknyelvi és a köznyelvi gyakorlatban is. (Mindezek ellenére érdemes lenne, egy kiterjedtebb szaknyelvi korpuszon is megvizsgálni ezt az állítást, hogy hitelt érdemlően is bizonyíthatassuk a már bekövetkezett feltételezett változást.)

A másik kérdés ezzel részben összefügg. Vajon igazolhatóak-e azok az adatok a nyelvhasználatban, amelyekben egy betegségnevezés melléknévképzős változata szerepel jelzőként a *megbetegedés* főnév előtt? A korpuszadatok bizony megint csak azt mutatják, hogy a jelenség létezik, sőt terjed a nyelvhasználatban. Miről is van szó? A *tüdőgyulladásos megbetegedés* értelmezésem szerint úgynevezett pleonazmus, vagyis egyfajta szószaporítás, hiszen a *tüdőgyulladás* maga a *megbetegedés*, vagy ha jobban tetszik, a *betegség*. A következő mondatban (Google-adat): „Ezer cibetmacskát égettek el

vagy fojtottak vízbe attól tartva, hogy ez az állat hordozza a SARS néven elhíresült *tüdőgyulladásos megbetegedést*” valóban pleonazmussal állunk szemben, ám a következő mondatban a *megbetegedés* főnév pedig mintha az *eset* főnevet helyettesítené: „Múlt héten 13 ezer *tüdőgyulladásos megbetegedés* volt.” A *hasmenéses megbetegedés* azonban értelmezésem szerint nem ugyanez a jelenség. A *hasmenés* lehet tünete egy betegségnek, és ekkor a *hasmenéses megbetegedés* nem pleonazmus, például a következő mondatban (szintén Google-adat): „Valamennyi *hasmenéses megbetegedés* alapja a bélben oldott anyagok szállítási zavara.” Úgy tűnik tehát, hogy árnyaltabb a jelentés a melléknévképzős betegségnév és a *megbetegedés* főnév szerkezetében, mint azt elsőre gondolnánk, érdemes lenne ezt a jelenséget is nagyobb nyelvi anyagon megvizsgálni és pontosítani.

Bősze Péter

A fenti példákban alapvetően az a kérdés, hogy a *betegség* és a *megbetegedés* ugyanazt jelentik-e, azaz hasonszavak-e, vagy sem. Laczkó Krisztina válasza: „hogymár igen”. Hozzáteszi, hogy az 1961-es értelmező szótár szerint jelentéstartamuk még más: a *megbetegedés* a beteggé válás folyamatára utal, de az 1972-es kéziszótárban már rokon értelmű a két szó. Majd ezt írja: „A szójelentések változhatnak, azokat nem a nyelvszók határozzák meg, hanem nyelvhasználati tények, a beszélőközösség alakítja ki ezeket a világról való tapasztalás eredményeképpen, a nyelvészet feladata ennek megállapítása (a nyelvi adatok, tények figyelembevételével) és ez alapján értelmező szótárakban való rögzítése.”

A gyógyítás az orvos sajátja, és ezt a tulajdonságát akkor sem szívesen vetkőzi le, ha történetesen a nyelv tűnik „betegnek”. A nyelvhasználat valóban változik a köznyelvben és szaknyelvekben is. Számomra nyelvünk egyik gyönyörűsége szavaink árnyalt jelentése, ezt elveszíteni nehezen elfogadható, mint ahogy a gyógyító embernek az sem érthető, hogy a nyelv művelés feladata csupán a szótárakban való rögzítés lenne. Szívem szerint a *megbetegedés* szót kizárólagosan a beteggé válás folyamatára tartanám fent, a *betegséget* meg valamely kóros állapot (kór, betegség) jelölésére. Remélem, társakra találok.

„A mesebeli árva gyermek a magyar nyelv. Még az ág is húzza. Pedig gyönyörű tartományai vannak. A legszebb országban húzódnak folyamai. A vadmadarak, csillagos égboltozat alatt lakó pásztorok és rajongó költők vigyáztak ez árva gyermek lépéseire, amíg járt tanult. Néha eldugdosták, mint a bujdosó kurucot vagy honvédet. Szőlőhegyek borházaiban, kollégiumok üres padlásain, a bedőlt pusztai kutak felett szárnyaló szél zúgásában élt.”

(Krúdy Gyula: Felhő)

Bősze Péter

Fogalmak tisztázása, magyarítása

Közreműködők: Berényi Mihály, Gaál Csaba, Laczkó Krisztina, Mészáros Ágnes, Szabó T. Attila

1. KÉRDÉS

A következő kifejezéseket: *méhnyakrák-halálozás, a méhnyakrák halálozása, szívinfarktus-halálozás, a szívinfarktus halálozása*, általában *valamely betegség halálozása, betegség-halálozás* kiterjedten használjuk. Ha a részletekre figyelünk, úgy tűnik, mintha a betegség halálozna el, nem a beteg halna meg. Vagy hasonló példa: *halálozási mutató, például a szívinfarktus halálozási mutatója*. Megfelelő-e így? A *halálozás* szót statisztikai fogalomként kezelik, a *mortalitás* megfelelője.

Berényi Mihály

Egyetértek azzal, hogy nem a betegség hunyt el. Minden más megoldás jobb: *méhnyakrák miatti elhalálozás, méhnyakrákban elhunytak száma, elhalálozás méhnyakrákban* stb. Ha statisztika készül, a *letalitás* és a *mortalitás* helyett a *halandóság* vagy valami más sokkal alkalmasabb. Van például *csecsemő-halandóság*. Eszerint a *méhnyakrák halandósága* a megfelelő?

Laczkó Krisztina

A felsorolt, kérdéses példákat mindenekelőtt két részre osztanám. Egyfelől a szószervezetekre (*a szívinfarktus halálozása*), másfelől az összetételekre (*szívinfarktus-halálozás*). Véleményem szerint ugyanis a két nyelvi jelenség megítélése a felvetett probléma vonatkozásában nem azonos.

A szószervezetek birtokos jelzősek, ahol a szerkezet alaptagja igéből képzett főnév. Az igéből képzett főnevek birtokos jelzője általában vagy az ige alanyából, vagy a tárgyából vezethető le. A jelenséget már a klasszikus latin nyelvtanok is ismerik, az első esetet genitivus subiectivusnak, a másodikat genitivus obiectivusnak nevezik. Miről is van szó? Vegyük a klasszikus latin példát: *amor patris* 'az apa szeretete'. Ha a szerkezetet az alanyból vezetjük le (*az apa szeretet*), akkor azt jelenti, hogy 'az apa szeretete valaki iránt', ha azonban a tárgyból (*az apát szeretik*), akkor: 'az apa szeretete valaki által'. Néhány további genitivus subiectivus: *az orvos döntése, a beteg kitaratása, a műtét menete, a szív működése* stb. Genitivus obiectivus: *az élet igenlése, a betegség legyőzése, a gyógyszer elutasítása, a beteg meggyőzése* stb. Visszatérve a kérdéses példákhoz (pl. *a rák halálozása*): minthogy az *(el)halálozik* ige tárgyatlan, így a levezetett birtokos jelző csak subiectivus lehetne, ám betegségnév azért nem képzhető el ebben a

helyzetben, mert maga az igei jelentés mindenképpen [+élő] jelentésszerűvel rendelkező alanyt kíván maga mellé (a metaforikus használatot leszámítva, lásd *meghalt a számítógépem*, ám a betegségekkel kapcsolatban ez a metaforizáció meglehetősen szokatlannak tűnik a nyelvhasználatban). Más a helyzet azonban az összetételekkel.

Két jelöletlen (vagyis ragtalan) főnév összekapcsolódása általában kétféle összetett szót eredményezhet. Az egyik a birtokos jelzős viszony, amely a mi esetünkben a fentiek miatt kevésbé tűnik megfelelő levezetésnek, ám létezik az ún. jelentéssűrítés, amely a magyar nyelvben az összetétellel válás folyamatának nagyon fontos jelensége. Sajnos a nyelvészeti szakirodalom sem igazán foglalkozott kellően ezzel a kérdéssel a korábbiakban, pedig szóalkotásunk leggyakoribb és legtermékenyebb változatáról van szó a főnevek és részben a melléknevek között. A jelentéssűrítésnek éppen az a lényege, hogy a két főnév összekapcsolódásával olyan jelentéstartalmakat fejezzünk ki egyszerű összetett szóként, amelyeket szerkezetesen meglehetősen bonyolult lenne. Nézzünk egy nagyon egyszerű példát: *csigalépcső*. Ha birtokos jelzős viszonyt feltételezünk, akkor a szó jelentése 'csigának a lépcsője', ám ez a használat, jóllehet elképzelhető bizonyos nyelvhasználati vonatkozásban, nem jellemző, a nyilvánvaló jelentés: 'a csiga házának a felépítéséhez hasonló alakú lépcső'. További példák: *császármetszés* (itt is igéből képzett főnév az utótag, a *császár* azonban nem vezethető le az alanyból, sem a tárgyból, nem a 'császár metsz' és nem a 'császárt metszik', nyilvánvaló a jelnetéssűrítés), *lidércnyomás, cukorbeteg, lépcsőház, nászút, búcsúcsók, bűncselekmény, királydráma, szexturizmus, divatmajom, agymechanizmus, világkiállítás, gyermekközpontú, bombabiztos, kulcsfontosságú* stb. (az utóbbi három példában melléknévi utótagok szerepelnek, amelyek közül a *központú* és a *fontosságú* főnévből képzett melléknév; továbbá a *beteg* utótagnak főnévi és melléknévi szófaji értéke is van). Az orvosi szaknyelvben elterjedten használt *rákhalálozás* stb. összetételek tehát egyértelműen ebbe a csoportba tartoznak, jelentéssűrítő összetett szavak.

Kíváncsi voltam, hogy a köznyelvben milyen mértékben használatosak ezek az összetételek, így a Magyar Nemzeti Szövegtárat hívtam segítségül. (Köszönettel tartozom Mártonfi Attilának a pontos, gyors adatlekérdezéshez nyújtott segítségéért.) 705 olyan adat van szövegtárban, amely tartalmazza a „halálozás” karakterláncot úgy, hogy megelőzi

a „h”-t legalább egy karakter. Ebből egy 500 adatos véletlen mintát kértünk le (187 644 886 szövegszóból); a stílusrétegek: sajtó, szépirodalom, tudományos, hivatalos, személyes; a régiók: magyarországi, szlovákiai, kárpátaljai, erdélyi, vajdasági). Ahogy várható volt, az adatok többsége az *elhalalozás* főnév, valamint kisebb számban az alábbi alkalmi összetélt tartalmazó szerkezet: *születési-halalozási arány*. Összesen 70 olyan összetélt tartalmazott a korpusz, amelyben a *halalozás* utótag előtt jelöletlen főnév szerepelt. Ebből 24 adat mutatta a témánkhöz tartozó jelentéssűrítő viszonyt, a következő elosztásban (zárójelben az előfordulási számot jelölöm): *AIDS-halalozás* (2), *daganathalalozás* (1), *droghalalozás* (2), *infarktushalalozás* (2), *májzsugor-halalozás* (1), *rákhalalozás* (9), *stroke-halalozás* (1), *szívhalalozás* (1), *szívinfarktus-halalozás* (1), *tüdődaganat-halalozás* (1), *tüdőrák-halalozás* (3). A stílusréteg szerinti megoszlás a következő: 6 tudományos és 18 sajtónyelvi, a régió: 2 határon túli, a többi magyarországi, a legkorábbi adat 1995-ös. Úgy tűnik tehát, hogy az orvosi nyelvből elsősorban a sajtó nyelve átveszi ezt az összetélt formát, a köznyelvé válás pedig az ezredfordulóhoz köthető időben. (Érdemes lenne a jelenséget az orvosi szaknyelvben is megvizsgálni, jelenleg azonban egy átfogó korpusz nélkül erre nincs lehetőség.)

A teljesség igényével: a további példák a 70-ből legnagyobb részt a birtokos jelzős összetételekből kerülnek ki, előtagjuk valamilyen [+élő] jelentésjegyű főnév: *csecsemőhalalozás* (28, ez a legnagyobb adatszámú), *felnőtt-halalozás* (1, szépirodalmi adat), *férfi-halalozás* (1), *gyermekhalalozás* (7), *koraszülött-halalozás* (1), *lányhalalozás* (1), *paraszthalalozás* (1), *tömeghalalozás* (1). A kapott adatok ugyancsak maiak, és leginkább a sajtónyelvből származnak, kisebb részben a tudományos rétegből. A fennmaradó öt adatunk közül négy az *össz-* önállótlan előtagú, valamint egyetlen olyan forma van, amely jelentéssűrítő összetett szó, és előtagja nem betegségnév, ez a *bölcsőhalalozás*, amely feltehetően elírásos sajtónyelvi példa a *bölcsőhalál* helyett.

Megállapítható tehát, hogy a szerkezetes megoldással ellentétben az összetételek már nemcsak a szaknyelvben, hanem a köznyelvben is használatossá válnak, a nyelvhasználati elterjedés pedig arra készíti a nyelvészeti megítélést, hogy a negatív értékítélettel óvatosan bánjon, még akkor is, ha a legpontosabb megnevezés nyilván a *halalozási arány* (= *mortalitás*) lenne. A Nemzeti szövegtár szövegösszefüggéseit megvizsgálva, az összetételek semmiféle félreértésre nem adnak okot, ráadásul ez az összetélt forma nem idegen a magyar nyelvtől, sőt termékeny és gyakori jelenség.

Mészáros Ágnes

Semmiképpen nem tartom helyesnek a *mortalitás* szót *halalozással* helyettesíteni. A *mortalitás* megfelelője a *halalozási arány/mutató/ráta*. Valamely betegség, például a *méhnyakrák mortalitása* = a *méhnyakrák halalozási aránya/mutatója/rátája/adata*. A helytelenül elterjedt *betegség + halalozás*

értelmetlen jelentéssűrítő összetétel a *mortality* helytelen fordításából kerülhetett a köztudatba. A legrosszabb a *betegség halalozása* (= a nyelv elhalalozása) szerkezet, mert erre még a jelentéssűrítést sem lehetne ráfogni. A valamilyen *betegség okozta halalozás* vagy *betegség miatti halalozás* viszont értelmes. Mostanában hajlamosak vagyunk rövidíteni és összetett szavakat gyártani, ennek az újításnak azonban a szakmai és nyelvészeti szűrőn nem lenne szabad átmennie.

Bősze Péter

Kiegészítés

Az értelmező szótár+ (Eöry Vilma [szerk.], Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2007, 568) a *halandóság* címszó alatt ezt írja: „1. Az a tény, hogy valaki halandó. [...]. 2. Halalozási arány. Az utóbbi években csökkent a csecsemők halandósága.” Mészáros Ágnes szerint nem helyes a *mortalitás* szót *halalozással* helyettesíteni, hiszen annak értelme *halalozási arány/mutató/ráta*. A *halandóság* szavunk az értelmező szótár szerint pontosan ezt fejezi ki. Az Idegen szavak szótárában (Tolcsvai Nagy Gábor, Osiris Kiadó, Budapest, 2007) a *mortalitás* címszónál ez áll: „halandóság, halalozási arány egy népességben”. Nos, eszerint is a *halandóság* = *halalozási arány*. Ennek alapján – a jelentéssűrítés lehetőségeit kihasználva – a *csecsemő-halandóság* mintájára a *rákhalandóság*, *méhnyakhalandóság* stb. írása kifejezőbb lenne.

2. KÉRDÉS

Nómenklatúra, terminológia. Mi a magyar megfelelője?

NÓMENKLATÚRA – NEVEZÉKTAN

Valamely tudományág – általában nemzetközileg egységesített – névrendszere, a tudományágban alkalmazott elnevezések rendszere, például *anatómiai nomenklatúra* (az anatómiai nevek rendszere, anatómiai nevezéktan).

TERMINOLÓGIA – SZAKKIFEJEZÉSTÁR, SZAKSZÓKINC

Valamely tudományág – általában nemzetközileg egységesített – szakkifejezéseinek a tára, például *genetikai terminológia* (a genetikai szakkifejezések összessége) (a nemzetközi szakirodalom alapján).

Berényi Mihály

Annak a szónak (*terminológia*) a magyarítására már nem törekednék, amelyik benne van a Magyar szókincstárban, elfogadott magyar szóként (igaz, a *nómenklatúrával* összekeverve). Ebben *szakszókincs* a magyar megfelelője. A *terminológiát* (‘szógyűjtemény’) nem szabad összeházasítani a *nómenklatúrával* (‘szóképzési szabályok’ vagy ‘elnevezési rendszerek’). A *nómenklatúrával* gyártjuk azokat a szavakat, amelyeket a *terminológia* foglal szakmák szerinti kezekbe. Hirtelenjében nem tudok jobbat a *szakszókincsnél*. Inkább „elébe vágólag” azokkal a friss jövevényekkel kellene törődnünk, amelyek még nem gyökeresedtek meg idegen formában.

Gaál Csaba

Terminológia. Bár én úgy vélem, hogy a *nevezéktan* erre is jó, de a fogalmak elkülönítése miatt talán valóban meg kellene azt hagyni a *nómenklatúrának*. Körülírva persze el lehet magyarázni, de az hosszadalmas, ezért én a Bakos-féle idegen szavak szótárában első helyen álló megjelölést helyesnek tartom: *szakszókincs*. Mert a *nómenklatúra* szorosán véve valóban csak az elnevezéssel foglalkozik, a *szakszókincsben* azonban benne van mind a *nevezéktan*, mind pedig a szak kifejezésre való törekvés szándékának fogalma. Egyébként Molnos is – többek között – megadja ezt a fordítást. Javaslatai közül én ezt tartom a legelfogadhatóbbnak.

MEGJEGYZÉS

Szabó T. Attila

A *szakszókincsben* (*thesaurus*) nincs benne a *nevezéktan* (*nómenklatúra*). A *szakszókincsbe* a *nevezéktan* által létrehozott nevek beletartoznak. De nem tartozik bele például a nevek létrehozásához alkalmazott szabályrendszer, a *nevezéktan*. A magyar orvosi *szakszókincs* hagyományos (tehát a vesaliusi orvostudomány előtti) állapotából csak a neveket (pl. *szeméremtest*) ismerjük, de az egyezményes szabályokat (egyezményeket, amennyiben voltak ilyenek, és valamilyen szinten biztos voltak) általában nem.

A *szakszókincs* (értelmezésben) valójában olyan, mint egy „kincstári kincs”.

Nem tartozik hozzá a „kincstári infrastruktúra”: az épület, az őrség, a záruk, a kulcsok, a felhasználási szabályok stb. Más megközelítésben: a *szakszókincs* (*thesaurus*) szerkezeti egység, ennek részei:

- a dolgok, cselekvések, módszerek stb. nevei;
- a *nevezéktan* (*nómenklatúra*) a hagyományos és a tudományos tudásban (és itt fontos az, hogy a hagyományosban is, pl. a ló-tartásban, székérfőzésben stb.) a nevek alkotására és szakszerű használatára vonatkozó szabályokat (konvenciókat) is tartalmazza (szakmasajátos működés, „maimagyarul”: specialitás, specifikus funkciók);
- a *terminológia* kifejezést én szívem szerint csak a szigorúan tudományos szakmai *nevezéktanra* alkalmaznám, de itt érezhetően nehéz (vagy éppen lehetetlen) ezt a szemléletet általánosan érvényesíteni.

Nekem mindenesetre úgy tűnik, hogy a „*szakszókincs-tudomány*” alapfogalmai is tisztázatlanok vagy legalábbis vitathatók.

Mészáros Ágnes

A Magyar Orvosi Nyelvbe szánt tanulmányomban az *egészségbiztosítási terminológia* kifejezést *egészségbiztosítási szakszókincsre* magyarítottam. A *nómenklatúra* megfelelője a *nevezéktan*. Utánanézttem, hogy mit ír erről a szakirodalom (források: Fóris Ágota 2005. *Hat terminológia lecke*. Lexikográfiai Kiadó, Pécs; Kurtán Zsuzsa 2003. *Szakmai nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest):

A *terminológia* többjelentésű szó:

1. a terminusokkal foglalkozó tudományterületet: a terminusok, fogalmak és azok viszonyának vizsgálata;

2. a gyakorlatot: gyakorlati eljárások, módszerek, amelyek a terminusok összegyűjtésére, leírására és bemutatására irányulnak;
3. a gyakorlat eredményét: egy szakterület *szakszókincse* = a terminusok összessége, amelyek szinte kizárólag főnevek, és jelentésük egyértelműen adott.

A nyelvújítás idején felvetődött a *nómenklatúra* és a *terminológia* megkülönböztetése, de ezek a különbségek ma már nem érvényesek. Egy korábbi meghatározás szerint (Kovalovszky Miklós 1955. Tudományos nyelvünk alakulása. In: Pais Dezső [szerk.]: *Nyelvünk a reformkorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 227–312) a terminus általános fogalmat jelöl, a *név* pedig egyedeket (a nevek nem terminusok), tehát a *só terminus*, a *nátrium-klorid*, *réz-szulfát* stb. konkrét vegyületek neve.

Számos mai meghatározás nem tesz különbséget a *nómenklatúra* és a *terminológia* között. Valamely tudományág *terminológiája* = a tudományág *szakszókincse*, például a *genetikai terminológia* = *genetikai szakszókincs* (vagy *szakkifejezések összessége*).

Szabó T. Attila

Botanikusi elfogultsággal (és semminek utána nem nézve, hogy ne befolyásoljon) számomra ezek a fogalmak/nevek a következőket jelentik:

Terminus: kifejezés.

Terminus technicus: szakkifejezés.

Terminológia: szakkifejezések (nevek, eljárások, módszerek stb.) alkotására, használatára, értelmezésére, elfogadására, rendszerezésére a különböző szakmák által kialakított szabályok, közösségi megállapodások, ideértve a szakmák *szakszókincse*inek (*thesaurus*) rendszerét is.

Nómenklatúra: a dolgok (főként élettelen tárgyak, élőlények és személyek) megnevezésének tudománya minden szinten, tehát a hagyományos tudás (pl. *etnobotanika*), a tudományos tudás (pl. *linneánus nómenklatúra*) vagy éppen a társadalom (pl. *pártnómenklatúra*) szintjén.

Biológusi (pontoskodó) megközelítés (pl.):

1. Géneknek, géntermékeknek, állatoknak, növényeknek *nómenklatúrája* van.
2. Genetikának, proteomikának, állattannak (zoológiának), növénytannak (botanikának) *terminológiája*.

A mindennapok pongyola (szak)nyelhasználataiban azonban ez a kettő összefolyik. Éppen, mint amikor egy onkológus például *génről* beszél akkor is, amikor csak egy *génformára* (allél) gondol.

Bősze Péter
Összegzés

A fentiek szerint a következő meghatározások javasolhatók:

1. A *nómenklátúra* magyar megfelelője a *nevezéktan*, amely a névadás nemzetközileg szabályozott rendszerét és a nevek jegyzékét (névmutató) foglalja magába (system of nomenclature).
2. A *terminológia* = *szakszókincs*; valamely tudományág szak kifejezéseinek összessége.

3. KÉRDÉS

Metaplasziás?

METAPLASIA (METAPLÁZIA) – SZÖVETÁTALAKULÁS

Valamely szövetnek másfajta szövétté alakulása, például a kötőszövet csonttá alakulása.

METAPLASIÁS (METAPLÁZIÁS) – SZÖVETÁTALAKULÁSOS

A *metaplasia* jelzős formája – találkozunk a *metaplasticus* (*metaplasztikus*) alakokkal is (a magyar szakirodalom alapján).

Berényi Mihály

A szó görög darabokból jött létre. Az urológia hasonló szavai közül a *pyelectasia* – *pyelectasiás vese*, *hypoplasia* – *hypoplasziás here* példája alapján habozás nélkül azt mondanám, hogy *metaplasziás*. Ám megfontolandóak a következők:

1. Az angol főneve *metaplasia* (tbsz.: *metaplasias*), a jelzője *metaplastic* (pl. *metaplastic anemia*), ebből a magyarban *metaplasticus* lett.
2. Az angolban honos a *metaplasia* főnév is, ebből a jelző *metaplastic*, ebből eredhetne a *metaplasziás*. A Google keresési javaslata a *metaplastic* helyett a *metaplastic*.

Mellékelem a Google magyar találatait:

<i>metaplasia</i>	1090	<i>metaplázia</i>	1270
<i>metaplasticus</i>	54	<i>metaplasztikus</i>	74
<i>metaplasziás</i>	114	<i>metapláziás</i>	86

A két jelző közül a *metaplasziás/metapláziás* nyert. Én is erre szavazok, és a kiejtés szerinti alakokra. A *-plastikus* azért sem tetszik, mert mást jelent.

Mészáros Ágnes

A magyar orvosi nyelv örökzöld problémája, hogy lerövidítjük-e az idegen szavak meghonosodását. A folyamat azzal kezdődik, hogy az idegen szó eredeti írásmódjában (*metaplasia*) beépül a szakszókincsbe, majd kialakul az átmeneti vegyes írásmód (*metaplasziás*), és az utolsó lépcsőfok a magyaros írásmód (*metapláziás*, *metaplasztikus*). A legszerencsésebb esetben a magyar megfelelő is megjelenik. Helyesnek tartható az eredeti írásmód, a magyaros írásmód és az értelmes magyar megfelelő.

Laczkó Krisztina

Ha jól értelmezem a kérdésselvetést, akkor ebben a rövid kérdésben valójában kettős sűrűsödik össze. Egyrészt: a *metaplasia/metaplázia* főnévnek mi a megfelelő melléknévi alakja, a magyar *-s* képzős vagy az idegen képzős alak? Másrészt: magyaros vagy idegenes írásmóddal éljünk-e?

Mindenekelőtt lapozzuk fel az Orvosi helyesírási szótárt, amely a főnévi alakra kettős helyesírási változatot mutat: *metaplázia/metaplasia*, illetőleg nem sokkal feljebb a rend kedvéért megtaláljuk *metaplasia/metaplázia* formában is. Fontos a szótár perjele, amely a következőket jelenti: a / a vagylagos írásmódot jelzi, azaz a szótár maga nem foglal állást sem az egyik, sem a másik forma elsődlegessége mellett, ekkor a választás attól függ, hogy milyen szövegtípust hozunk létre, milyen a szöveggörnyezet (túlsúlyba kerül-e a magyaros vagy az idegenes jelleg) stb. Emellett a szótár a *metaplasticus/metaplasztikus* melléknévi alakot hozza, és ez ugyancsak a fentieknek megfelelő választást eredményezi. Ennek ellenére minden további nélkül elképzelhető az *-s* képzős változat is. Jóllehet orvosi nyelvi szövegtár, amelyben megfelelően és hihetően keresni lehetne, nem áll a rendelkezésünkre, a Google adatai alapján óvatosságot tehetünk (a Google azért nem alkalmas teljesen a nyelvészeti adatolásra, mert sokszor ugyanaz a szöveg több honlapról is megjelenik, azaz könnyen elképzelhető, hogy amit 10 találatnak vélünk, az valójában mindössze egy, mindenesetre irányzatok megállapítására megfelelő lehet). A magyar találati eredmény azt mutatja, hogy gyakoribb az *-s* képzős forma akár a magyaros, akár az idegenes írásmódot vesszük figyelembe. Maga az eredeti kérdésünk is azt jelzi, ez az alak a szaknyelvben elterjedt.

Ebből számomra, nem szakmabeliként, az következik, hogy a *metaplasziás/metapláziás* változatok is „szótárérettek”. Szótárba kerülésük esetén egyelőre (!) mindkét helyesírási formában felvenném a perjeles szabad választási lehetőséget (bár kétségtelen, hogy mivel a latin helyesírási forma *a*-ra végződik, a képző előtti magánhangzó-változás jelölése zavaró lehet).

Bősze Péter
Összegzés

A fenti megfontolások azt sugallják, hogy a *metaplasziás/metapláziás* jelzős szerkezet a szerencsésebb. A *metaplasticus/metaplasztikus* idegen, és a jelentése is más. A *metaplasia* orvosi szakkifejezés, a köznyelvben nem található meg. Magyarul: *szövetátalakulás*. A *metaplasziás* jelzős szerkezet jelentése: *szövetátalakulásos, szövetátalakulási*, például *folyamat, de a szöveggörnyezettől függően másként is fordíthatjuk*. Például: a méhnyak átalakulási sávját *metaplasziás (átalakuló)* hám fedi. A *metaplázia/metapláziás* magyaros írásmódot szükségtelennek gondolom, ez a szakkifejezés nem jövevénytárszó, hacsak a nyelvészek nem alakítanak ki egy új nyelvtani fogalmat: „szaknyelvi jövevénytárszó”.

Bősze Péter

Kérdezz – Felelek

Közreműködők: Berényi Mihály, Laczkó Krisztina, Nyitrai József

A KÖZNEVESÜLT GYÓGYSZERNEVEK ÍRÁSMÓDJA TÖBB GYÓGYSZERREL EGYIDEJÜLEG VÉGZETT KEZELÉSKOR

A gyógyszerek védjegyzett nevei közül jó néhányat köznévi értelemben is használunk. Az efféléket kisbetűvel és magyarosan írjuk (*aszpirin, penicillin*). Hogy mikor melyiket alkalmazzuk, az a szövegkörnyezettől függ. A köznevesült gyógyszernevekkel a különféle toldalékokat és az utótagot is egybeírjuk (*aszpirint szedett, és penicillinkezelést is kapott*).

Az orvosi gyakorlatban – például a daganatgyógyászatban – megszokott, hogy többféle gyógyszert együttesen adunk; ez az ún. több gyógyszeres (kombinált, együttes) kezelés (kombinált kemoterápia).

A több gyógyszeres kezeléseknél a gyógyszerfelsorolás írása szabályozatlan; a szerzők a gyógyszerek kapcsolását meglehetősen sok változatban tüntetik fel, még a vezető nemzetközi folyóiratokban is. Például CMF:

- *cyclophosphamide + methotrexat + 5-fluorouracil*
- *cyclophosphamide/methotrexat/5-fluorouracil*
- *cyclophosphamide-methotrexat-5-fluorouracil*
- *cyclophosphamide, methotrexat és 5-fluorouracil*
- *cyclophosphamide, methotrexat, 5-fluorouracil*

Tudományos közleményekben miként írjuk ezeket?

Berényi Mihály

A köznevesült gyógyszernevek egyik részének írásmódjában (kis kezdőbetűvel, magyarosan) könnyen megegyezhetünk (*penicillin, ciszplatin*), ugyanígy a legújabb Magyar gyógyszerkönyv szerint: *ciklofoszfamid*.

Gyógyszerkombinációval végzett kezelés hatóanyagainak kiskötőjeles tagolását (*aszpirin-folsav*) nagyon rossznak tartom: úgy kapcsolja össze a két hatóanyagot, mintha azok egyetlen molekulát alkotnának (vö. *etil-acetát*). Ha a hatóanyag eleve kötőjeles kémiai neve köznevesül (*N-etil-anilin*), a kétféle jelentésű kiskötőjelek további zavart okoznak. Felsoroláskor elfogadható a nevek tagolása vesszővel. A + jel használata akkor lehet zavaró, ha a gyógyszer nevében kötőjelek vannak: mintha plusz- és mínuszjelek váltakoznának. Megfontolásra érdemes volna a nagyköötjel alkalmazása a tagolásra (*aszpirin-folsav-kezelés*), ámbar sokan nem ismerik, valószínűleg kiskötőjelet írnának helyette. A gyógyszernevek bármilyen

tagolásából még nem következik, hogy azokat a beteg egyidejűleg szedte, ezért előnyben részesíteném a kissé bővebb írásmódot, különösen címben (*Egyidejű aszpirin- és folsav-kezelés; Kezelés aszpirin és folsav kombinációjával*). Didaktikai szempontból sem tetszik például az *acetyl-ciszteinkezelés*, hiszen ez a ciszteinkezelés acetilezett származéka. Nem ott tagol a kötőjelet, ahol értelemszerűen kellene (*acetyl-ciszteinkezelés*), ezért inkább előnyben részesítem az egy szóval bővebb változatot (*Kezelés acetyl-ciszteinnel*).

Laczkó Krisztina

A fenti kiinduló példában voltaképpen erről a helyesírási szabályról van szó: *zöldség- és gyümölcsáru*, azaz itt a következő forma lehetne a szabályos: *ciklofoszfamid-, metotrexát- és 5-fluorouacil-kezelés*. Az utótag ebben a példában azért kötőjeles, mert az utolsó gyógyszernév kötőjelet tartalmazó forma, méghozzá olyan kötőjelet, amelyet nem lehet mozgatni, így tehát az utótagot is kötőjellel kell hozzákapcsolni. Ugyanígy járunk el, ha az a gyógyszernév, amelyhez az utótagot kapcsoljuk néma betűre vagy a magyarban szokatlan betűegyüttesre végződik. Ha pedig olyan gyógyszerneveket kapcsolunk össze, amelyek között van többtagú, különírt elemekből álló, akkor ez után értelemszerűen nincs kötőjel, illetve ha ez az utolsó elem, akkor az utótag különírandó.

Megfontolandó lehet még a gyógyszernevek nagyköötjeles összekapcsolása is, annál inkább, mert ezek tulajdonnevekből lettek, rendelkeznek bejegyzett márkanevvel is, a tulajdonnevek összefűzése pedig nagyköötjellel lehetséges. Ezt a nagyköötjelet „örökítenénk” át erre az esetre: *ciklofoszfamid-metotrexát-5-fluorouacil-kezelés*.

ÖSSZEGRÉS A több gyógyszeres kezeléseket összetevőit kétféleképpen írhatjuk: a) egymással nagyköötjellel, szóköz nélkül összekapcsolva, vagy b) felsorolásszerűen, egymástól vesszővel vagy kötőszóval elválasztva, ügyelve az összetett formára utaló kiskötőjelekre. Az utótagot az előbbi formában kiskötőjellel, az utóbbinál egybeírással (vagy egyéb helyesírási oknál fogva kiskötőjellel) társítjuk. Ha az utótag szó szerkezet (*együttes kezelés*), akkor a nagyköötjeles írásmód esetében a szerkezetet különírjuk, a második esetben azonban a következő eljárást célszerű követni: a vesszővel és a kötőszóval tagolt gyógyszernevekből elmarad a kiskötőjel, és a szó szerkezeti utótagot különírjuk (ez egyfajta egyszerűsítő eljárásnak is tekinthető).

Példák: *ciklofoszfamid–metotrexát–fluorouracil-kezelés*
ciszplatin–doxorubicin–taxol-együttes
metotrexát–fluorouracil-kemoterápia

Megjegyzés: ha az utótag elé jelzőt iktatunk, az utótagot különírjuk (*ciklofoszfamid–metotrexát–fluorouracil együttes/kombinált kezelés*).

Vagy:
ciszplatin-, doxorubicin- és taxolkezelés
egyidejű ciszplatin-, doxorubicin- és taxolkezelés
ciszplatin, doxorubicin és taxol együttes kezelés

A SOKSZAVAS GYÓGYSZERNEVEK ÍRÁSA A gyógyszerek angol nevei között jó néhány három-öt vagy még több szóból álló készítmény is található: *progesterone antagonist*, *estrogen receptor antagonist*, *beta 2 receptor antagonist*, *gonadotropin realising hormone agonist* és így tovább. Közülük bizony soknak nincs meg a magyar neve, de a magyaros írásmódját sem szabályozták. Milyen irányelvek fogalmazhatók meg ebben?

Berényi Mihály

Én az egybeírás mellett döntenék, így: *progeszteronantagonista*. Az antagonista gátol valamit (tárgyeset) abban, hogy az a receptorához kötődjön, és a hatását kifejtse. Ha birtokos ösztetételnek tekintem (a progeszteronnak az antagonistája), akkor is mindenképpen egy szó. Az *agonistára* is ez érvényes. Az *ösztrogénreceptor-antagonista* egyértelműen az ösztrogénreceptornak az antagonistáját jelenti.

Érdekesebb a *béta 2 receptor antagonista* írásmódja. A *béta 2* nem „fedi fel magát”. Szerintem egyetlen kis kötőjelen múlik az összetétel jelentése. Ha a receptorok egyik fajtája a *béta-2-receptor*, akkor kötőjeles a csatlakozásuk: *béta-2-receptor-antagonista*. Ha a receptorantagonisták alfájáról van szó, akkor a *béta-2-receptorantagonista* volna a helyes írásmód.

Az utolsó példát – találékonyan – én a *GnRH-agonista* formával kerülöm ki, vagy szerkezetes megoldással (*a GnRH valamelyik antagonistáját javasoljuk*). Gondot a *realising* okoz, nem tudom a magyar helyettesét. Furcsa, áttekinthetetlen és felfoghatatlan volna a *gonadotroprealisinghormon-antagonista* forma. Akkor inkább legyen külön az első három szó.

Nyitrai József

A több szóból álló kémiai nevek helyesírására nem tudunk ilyen egyszerű szabályt adni, mert a helyesírás attól is függ, hogy a nevet milyen nevezéktani művelettel képeztük. Például: *etil-metil-ke-ton* (csoportfunkciós név) a funkciós csoport (*ke-ton*) neve előtt betűrendben felsoroljuk a csoportok neveit, és azért teszünk kötőjelet közéjük, hogy jelezzük, a csoportok nem egymáshoz, hanem a funkciós csoporthoz kapcsolódnak. Az angolban szóköz (space) van az ilyen nevekben. *1,2-dimetilciklohexán* (szubsztitúciós név): a *metil* és a *ciklohexán* (alapszó) közé nem teszünk kötőjelet, jelezve,

hogy a metilcsoportok közvetlenül az alapvázhoz kapcsolódnak. Magyarán, a magyar nyelv helyesírási szabályait nem lehet alkalmazni a szakmai nyelvekre. A most készülő akadémiai helyesírási szabályzat előszavába javasolni fogom, hogy a szaknyelvi szavak helyesírásához adjuk meg azt a forrást, ahol a szakma ezt nyelvészek bevonásával szabályozta (a kémiai nevek magyar nyelvi ellenőre például Fábian Pál volt).

ÖSSZEGZÉS A sok szóból álló gyógyszerek hatóanyaganeveit nemzetközileg egységesítették, angolul írják. Legtöbbjük hivatalos magyar vagy magyarosított nevét még nem alkották meg, írásmódjuk ezért gondot okozhat. Az ilyen gyógyszervek írására a helyesírási szabályzat sem utal. Fogódzó csupán a szakszavak megfelelő értelmezése és a helyesírási szabályok józan alkalmazása lehet: *progesterone antagonist* – *progeszteronantagonista* (a progeszteronnak az antagonistája). Egyéb hasonló példák:

- *estrogen receptor antagonist* – *ösztrogénreceptor-antagonista** (az ösztrogénreceptor antagonistája)
- *estrogen receptor modulator* – *ösztrogénreceptor-modulátor** (az ösztrogénreceptor modulátora)
- *selective estrogen receptor modulator* – *szelektív ösztrogénreceptor-modulátor**
- *beta-estrogen receptor agonist* – *β-ösztrogénreceptor-agonista*
- *selective COX 2 inhibitor* – *szelektív COX2-gátló*
- *tumor necrosis factor inhibitor* – *tumornekrózisfaktor-gátló, daganatelhálásifaktor-gátló*
- *tumor necrosis factor alpha inhibitor* – *tumornekrózisfaktor-α-gátló, daganatelhálásifaktor-α-gátló*

A * -gal jelölteket a 6 : 3-as szabály szerint írjuk kötőjellel.

A nagyon hosszú nevek helyett rendre betűszókat használunk: (*selective estrogen receptor modulator* – *SERM*; *tumor necrosis factor alpha inhibitor* – *TNFα-gátló/inhibitor*).

A *beta 2 receptor antagonist* nem szerencsés példa, mert kétféleképpen is értelmezhető. A *gonadotropin realising hormone agonist* magyaros írásmódja nehézkes: vannak, akik a *releasing* szót megtartják (*gonadotropinrealisinghormon-agonista*), ez nem helyes, mert a szó egyik fele magyarítva van, a másik nem, s ezt mindenképp el kell kerülni. A *releasing* angol kifejezést a magyar szakkifejezésekben *kibocsátónak* mondhatjuk. A *gonadotropin* egyszerű szó, mert önállóan sem a *gonado*, sem a *tropin* szóösszetétele tag nem fordul elő. A *gonadotropinkibocsátó* szókapcsolatot egybeírjuk, mivel kétagú összetétel, és jelöletlen tárgy szerkezet (*gonadotropint kibocsátó* helyett). Az összetétel utótagját, a *hormon* szót már különírva kapcsoljuk, hiszen a kétagú igeneves szerkezettel (*gonadotropinkibocsátó*) nem írható egybe (*gonadotropinkibocsátó hormon*). Az *agonista* utótagot a második mozgósabály szerint kell csatolnunk (*gonadotropinkibocsátóhormon-agonista*). Ez olyan hosszú szó, amelyet el kell kerülni szerkezetes (*gonadotropint kibocsátó hormon agonistája*), de még inkább betűszavas (*GnRH-agonista*) megoldással.

Bősze Péter

A daganatgyógyászati idegen szakszavak magyar megfelelőinek egységesítése: vitaanyag

Közreműködők: Berényi Mihály, Kálmán Endre, Mikó Tivadar

BEVEZETÉS A következő, többrészes szószorozat a daganatgyógyászat (onkológia) és határterülete szakszavainak, szak kifejezéseinek magyarításával és írásmódjával foglalkozik, továbbá megkísérli a már alkalmazott szakkifejezések egységesítését. Nem állásfoglalás, hanem vitaanyag. Felkértünk hozzászólókat, bírálókat, és kérjük az olvasókat is, hogy fejtsek ki véleményüket, tegyenek javaslatokat. Az egységesítés csak közös gondolkodással valósítható meg.

Tudjuk, hogy számos kifejezés már átment a gyakorlatba, és ezeket talán nem is érdemes magyarítani. A cél nem a mindenáron való magyarítás, de szeretnénk lehetőség szerint ezek magyar megfelelőit is megalkotni, akkor is, ha ezek nem szorítják ki az idegeneket. Kérjük, hogy az ilyen szavaknál is tegyenek javaslatot, foglaljanak állást.

	Berényi Mihály	Kálmán Endre	Mikó Tivadar
necrosis	<i>Elhalás</i> , bár önmagában nem fejezi ki a szövet- vagy szervelhalást, de összetételekben igen: <i>veseelhalás, papillaelhalás. Elpusztulás</i> is lehetne.	<i>Széteséses sejt- vagy szövetpusztulás</i>	<i>Elhalás</i> (amely mindig az élő szerv/szervezet körülírt részét érinti – az elhalást meghatározásszerűen az élő szövet veszi körül, és reaktív elváltozásokat mutat. A halál nem necrosis.)
apoptotikus daganatsejtek	<i>Daganatsejtek programozott elhalása, programozott elhalású daganatsejtek, programozottan elhaló daganatsejtek</i>	<i>Zsugorsejthalál, zsugorsejtek, zsugordaganatsejtek, töppedt sejtek</i>	
morula	<i>Szedercsira</i>	<i>Szederszerű, szeder alakú például sejthalmaz, sejtcsoport</i>	<i>Szedercsira</i>
glandularis	<i>Mirigy</i>	<i>Mirigyos</i>	<i>Mirigyos</i>
villoglandularis	Az Egészségügyi Minisztérium 2007-es szakmai protokollja szerint: <i>villoglandularis</i> (endometriumrák)	<i>Szemölcsös, mirigyos</i>	<i>Bolyhos és mirigyos</i>
secretorios	<i>Kiválasztó</i>		<i>Elválasztó, elválasztást végző vagy vmit termelő</i>
serosus		<i>Savós</i>	<i>Savós</i>
papillaris	<i>Szemölcs</i>	<i>Bimbós</i>	<i>Szemölcsös</i>
micropapillaris		<i>Bimbócskás</i>	<i>Mikroszkóppal láthatóan (szabad szemmel nem láthatóan) szemölcsös szerkezetű</i>
tubularis		<i>Csőves</i>	<i>Csőves</i>
trabecularis		<i>Gerendás</i>	<i>Köteges</i>
pleiomorf, pleomorf		<i>Változatos</i>	<i>Sokarcú, sokalakú, változatos struktúrájú</i>
atípusos	<i>Nem szokványos</i>	<i>Szabálytalan</i>	<i>Nem szokványos, nem kiérett</i>
szimplasztikus		<i>Ez a bizarrnak megfelelő, ezért ijesztőnek nevezném.</i>	<i>Sejtek összeolvadása révén kialakult</i>

bizarr leiomyoma		Ijesztő simaizom-daganat	Bizarr simaizom-daganat
epithelioid		Hámszerű	Hámszerű
myxoid, myxosus		Nyákos	Sok kötőszöveti nyákot tartalmazó
gelatinosus		Nyálkás	A sejtek közé jutott, hámeredetű nyákot tartalmazó
villosus		Szemölcsös	Bolyhos
solid		Tömör, fészkes	Nem folyékony, nem üreges, tömör, tapintható
cysticus		Tömlős	Üreges
polip, polypus; polipok, polypusok	A polip a közismert. Például <i>polypus urethrae</i> = húgycsőpolip		Ortográfia kérdése
stroma	Támszövet	Talán alapállomány, amely lehet kötőszövetes a helynek megfelelő jellemzővel, például laza rostos, a méhben pedig a méhbelhártya sejtes alapállománya.	Összes sejt- és sejt közötti állomány, az adott szerv parenchymasejtjeinek kivételével; az adott szerv támasztószöveve.
psammomatest		Homokszemcse	Gömb alakú, lemezes szerkezetű méskicsapódás
subserosus daganat			Savós hártya alatti
pedunculált		Nyeles	Nyeles
plexiform, plexiformis		Hálózatos	
endometrialis	<i>Endometrium</i> = méhbélés	Méhbelhártya	Méhtest-nyálkahártyai
endometrioid		Méhbelhártya-fajtájú (jellegű)	Méhtestnyálkahártya-szerű
endometrialis carcinoma		Méhbelhártyarák	Méhnyálkahártyarák
endometrioid adenocarcinoma		méhbelhártya fajtájú mirigyrok	méhtestnyálkahártyára emlékeztető/hasonló mirigyes rák
tumor, blastoma, neoplasma (Mi a különbség? Mi a magyar nevük?)	Blasztóma: magzatszövet-tumor (medulloblastoma). Neoplasma: esetleg jó- vagy rosszindulatú és bizonytalan természetű tumor.	Tumor: duzzanat/dagadás/daganat, amely nem feltétlenül rosszindulatú újdonszövődés. Blastoma: rosszindulatúan elfajult (daganatos) újdonszövődés. Neoplasma: elfajult (daganatos) újdonszövődés.	A tumor és a neoplasma daganat; a blastoma éretlen/differenciálatlan sejtekből kiinduló daganat, amely gyakran az adott szerv korai fejlődési struktúrájához hasonló.
immunhisztokémiai fenotípus		Immunhisztokémiai jelleg	
phyllodes			Lemezes/levélszerű
botryoid		Fürtös	Szőlőfürtyszerű
hydropicus		Vizenyős	Fokozott víz- vagy folyadéktartalmú
infiltráló tumor		Terjeszkedő daganat (szemben például az expanszív, azaz nyomuló daganattal, vagyis az alaphártyán áttörő, a környező rostos kötőszövetben tömör fészkekben csövecskésen terjeszkedő.)	Környező szövetekbe betérjedő daganat
mesothel daganatok		Savósejtes daganat	Savóshártya-daganatok
mesothelialis			Savós hártyai
endometrialis adenocarcinoma + góccok			Méhtestnyálkahártya-mirigyesrák

Bősze Péter

Helyesírási-nyelvhelyességi szemeztetések

A minap egyik tudományos rendezvényünk előadásait hallgattam, közben olvastam a vetített szövegeket. Lépten-nyomon helyesírási-nyelvhelyességi hibák ötlöttek a szemembe. Ezek közül jegyeztem fel keresetlenül néhányat, az összesnek még töredékét is alig. Miközben azon gondolkoztam, hogy a magyar orvosi nyelv műveléséért tett erőfeszítéseinknek van-e egyáltalán értelme, ha foganatja ennyire semmi. Vagy talán az alapiskolai tanulmányok hagytak kívánnivalót maguk után? Mégis, töretlen bizakodással adom közre szemeztetéseimet.

KÜLÖNÍRT ÖSSZETETT SZAVAK

**carboplatin kezelés* – helyesen: *carboplatinkezelés*

Megjegyzés: a *carboplatinkezelés* jellegzetesen jelentéstömörítő összetétel, a carboplatinval végzett kezelés egyszerűsített, jelöletlen (jel és rag nélküli) formája. A jelentéstömörítés két tag között (*carboplatin* és *kezelés*) jön létre, ezért az ilyen összetételeket egybeírjuk.

**intervallum műtét* – helyesen: *intervallumműtét*

Megjegyzés: a két tag ugyancsak jeletéssűrítő összetételt alkot, így csak az egybeírás a megfelelő forma.

**fibroma csoport* – helyesen: *fibromacsoport*;

**stroma sejt* – helyesen: *stromasejt*

Megjegyzés: mindkét esetben bitrokviszonyról van szó: valaminek a valamije; a *fibromának a csoportja*, de mivel jelöletlen (jel és rag nélküli), összetett szóvá válik. Hasonlóan: a *stromasejt a stromának a sejtje* birtokos szerkezet jelöletlen formája, a példaszó ennek *-s* melléknévképzős változata. Az orvosi-biológiai irodalom helyesírási hibáinak zöme a birtokos jelző helytelen írásából származik.

**granulosa sejt daganat* – helyesen: *granulosasejt daganat*

Megjegyzés: a *granulosasejt* szakfogalom, bizonyos sejtfeleség neve, ezért egyetlen összetétel, amelynek egybeírását, ha képzőt kap (*granulosasejt*), akkor is megtartjuk. Elviekben birtokos szerkezetnek is gondolhatnánk: a *granulosának a sejtje*, a *granulosa* azonban nem főnév, hanem előtagként működik, tehát nem lehet birtokos szerkezet; ez a szó szokásosan csak szóösszetételekben fordul elő.

**staging vizsgálat* – helyesen *stádiumvizsgálat*

Megjegyzés: A *staging* szó az angol irodalomban használatos, a magyar orvosi nyelvben a *stádium* terjedt el helyette.

A kétagú összetett szavakat akkor is egybeírjuk, ha idegen szavakból állnak.

**platina kombináció* – helyesen: *platinakombináció*

Megjegyzés: jelöletlen birtokos szerkezet, azaz a platinának a kombinációjáról van szó, így összetétel, azaz csak az egybeírás a helyes.

**ovarium tumorok* – helyesen: *petefészek-daganatok*

Megjegyzés: az *ovariumtumorok* összetett szó (ismét birtokos jelzős összetétel), továbbá kétagú (*ovarium* + *tumorok*), ennél fogva egybeírandó, akkor is, ha idegen szóösszetételi tagok alkotják. Az *ovarium* (latinus írásmóddal: *ovarium*) szakszó magyarul *petefészek*, a *tumor* pedig *daganat*. A *petefészek-daganat* kifejezést mindenki számára érthető, az *ovariumtumor* idegen kifejezés így teljesen szükségtelen, magyar szövegkörnyezetben nem is szerencsés. A *petefészek-daganat* szóösszetétel háromtagú és hat szótagonál több (6 : 3-as szabály), ezért írjuk kötőjellel.

HELYTELEN KÖTŐJELEZÉS

**neo-adjuváns* – helyesen: *neoadjuváns*

Megjegyzés: a szóösszetételt alkotó idegen előtagok kapcsolása kötőjellel terjedt el, ám ezt semmi nem indokolja. A magyar helyesírás a kötőjeleknek efféle alkalmazásáról nem szól. Ezen az alapon a *prae-* vagy *post-* előtagokat is kapcsolhatjuk kötőjellel: **prae-natalis*, **prae-urethralis*, **prae-menstruum* stb., **post-operatív*, **post-natalis*, **post-axialis* stb. Ez azonban merőben szokatlan az orvosi szaknyelv írásbeliségében. Mindenképpen maradjunk a szabályzat szerinti írásmódnál: *praenatalis*, *praeurethralis*, *praemenstruum*, *postoperatív*, *postnatalis*, *postaxialis*, *neoadjuváns* stb. Az efféle kötőjelezés az angolból átvett helytelen gyakorlat.

**non-invazív* – helyesen *nem invazív*

Megjegyzés: ne vegyük át az angol megoldást, magyar szövegkörnyezetben különösen ne. A fenti példa kevert írásmódú szó is, mert magyarosan írt utótag követi az angol előtagot. Ha valaki mégis angolul (a forrásnyelvnek megfelelően) akarja írni, akkor a *non-invasive* a helyes forma, a mondatban elfoglalt helyétől függően idézőjelben vagy a nélkül. Ne használjuk a magyar nyelvben a *non* szót, a *nem* tökéletesen helyettesíti. Voltaképpen az *invazív* szó is magyarítható, a magyar megfelelőjét a mondandó értelmé szerint választhatjuk.

**nem-platina alapú* – helyesen: *nem platinaalapú*

Megjegyzés: a példában a *nem* tagadósó kapcsolódik kötőjellel, ez ugyanúgy hibás, mint a *non* szócska kötőjelezése. A *nem* tagadósót különírjuk, azon ritka kivételektől eltekintve, amikor gyűjtő- vagy fajtaneveket jelöl, például *nemszteroid vegyületek*. A *platinaalapú* szókapcsolat összetett szó, így egybeírható, hiszen a *platina* összetevőt jelöl, és nem formára utal.

HIÁNYZIK A KÖTŐJEL

**BEP kezelés* – helyesen: *BEP-kezelés*;

**AFP termelés* – helyesen: *AFP-termelés*;

**anti-RGFR antitest* – helyesen: *anti-RGFR-antitest*, *anti-RGFR-ellenanyag*

Megjegyzés: A betűszókat, szóösszevonásokat elő- és utótagjaikkal mindig kötőjellel társítjuk, ha összetett szót alkotnak.

**HER2 tirozin kináz gátló* – helyesen: *HER2-tirozin-kináz-gátló*

Megjegyzés: a *tirozin-kináz* összetett szó, vegyületnév, amelyet a szerves és a szervetlen vegyületek írásszabályai szerint kiskötőjellel fűzünk össze. A betűszóhoz (*HER2*) ezt is kötőjellel kapcsolja (*HER2-tirozin-kináz*). A *tirozin-kináz-gátló* jelöletlen tárgyas szerkezet (*tirozin-kinázt gátló*), és mint minden jelöletlen szerkezet, ez is szóösszetétel. A mozdíthatatlan kötőjeles szerkezetek utótagjait szintén kötőjellel kapcsoljuk.

**TNF- α inhibitor* – helyesen: *TNF α -gátló*

Megjegyzés: Az α a *TNF*-nek tartozéka, bizonyos fajta *TNF*-et jelölő tartozékbetű. A tartozékbetűt egybeírjuk az alapszavával, tehát *TNF α* . A tartozékbetűs betűszó is egységet képez, ezért utótagját kötőjellel fűzzük. Az *inhibitor* a *gátló* szóval tökéletesen helyettesíthető, ekként *TNF α -gátló* és nem *TNF α -inhibitor*, amelyet egyébként ilyen formában írhatunk.

**Krukenberg tumor* – helyesen: *Krukenberg-tumor*, még helyesebben: *Krukenberg-daganat*;

**Hodgkin lymphoma* – helyesen: *Hodgkin-lymphoma*;

**Leydig sejtes* – helyesen: *Leydig-sejtes*

Megjegyzés: személynevek utótagjai mindig kötőjellel kapcsoljuk. Ezek az ún. eponimák, személyből eredő megnevezések (daganatok, betegségek, anatómiai képletek stb. elnevezése).

**grade 3* – helyesen: *grade-3*;

**G 2-3* – helyesen: *G2-3*

Megjegyzés: a *grade* angol szó a hazai orvosi irodalomban elterjedt. Jóllehet magyarítása lehetséges lenne, ám a magyar megfelelője egyértelműen még nem alakult ki. Ezért csak a helyesírásról érdemes szót ejteni. A példában a társuló számok bizonyos, külön-külön fokozatokat, szöveti szerkezeteket jelölnek. A szám tehát szerkezeti egységben van a *grade* szóval, annak tartozékszám. A tartozékszámot vagy egybeírjuk, vagy kiskötőjellel társítjuk. Mivel számot

szóval nem írhatunk egybe, a *grade-3* a helyes írásmód. A *grade*-t kifejező *G* betű (egybetűs betűszó) már egybeírható a tartozékszámával, *G2* vagy *G1* a helyes írásmód.

HELYTELENÜL JELÖLT KÖTŐJEL

**thecoma – fibroma csoport* – helyesen: *thecoma-fibroma csoport*

Megjegyzés: a két szót társító kötőjelet mindig közvetlenül, szóköz nélkül írjuk a kapcsolandó szavakhoz. A nagyköötjel használata is helytelen ebben a példában. Ez jellegzetesen ún. harmadik mozgósabályos szerkezet, a *thecomacsoport* és a *fibromacsoport* azonos utótagú összetételek egyszerűsített írásformája, amely szerint az előtagokat kiskötőjellel társítjuk, az utótagot pedig különírjuk: *thecoma-fibroma csoport*.

**Sertoli – Leydig sejtes* – helyesen: *Sertoli–Leydig-sejtes*

Megjegyzés: a nagyköötjel írása ebben a példában helyénvaló, mert a tulajdonneveket nagyköötjellel társítjuk, ha alkalmi kapcsolatot jelölünk, ám ezt is közvetlenül, szóköz nélkül írjuk. A másik hiba, a fentebb már tárgyalt jelenség, a tulajdonnév és utótagjának kiskötőjeles kapcsolása.

**PARP – BRCA1* – helyesen: *PARP-BRCA1*

Megjegyzés: a betűszókat is kötőjellel, méghozzá kiskötőjellel kapcsoljuk egymáshoz. A nagyköötjel alkalmazása hibás, hiszen nem tulajdonnevekről vagy tól-ig viszonyról van szó.

TERJENGŐSSÉG

I. stádiumban kerülnek felismerésre – helyesen: *I. stádiumban ismerik fel*

Megjegyzés: elterjedt, hogy valamely cselekvő igével egyszerűen kifejezhető mondanókat két szóval, főnevesített cselekvő igével és tartalomtalan funkcióigével fejezzük ki. Példánkban a *felismer* igéből képeztünk -és képzővel elvont főnevet, és a *kerül* funkcióigével láttuk el (*kerül felismerésre*), jóllehet a *felismer* cselekvő ige többes szám harmadik személyével (a határozatlan alany lehetséges kifejezőeszköze) is ugyanezt fejezzük ki (*I. stádiumban ismerik fel*). Az efféle terpeszkedő kifejezéseket a szenvedő igék helyett kezdjük el kényesítésből használni (a szenvedő képzővel ellátott igealakok kiveszték a nyelvhasználatból), és annyira általánossá váltak, hogy még akkor is használjuk őket, ha más kifejezőeszközök is a rendelkezésünkre állnának. Az előadók többségétől is hallhattunk ilyeneket. Igényes beszédben lehetőség szerint kerülni kell őket. Érdemes megfontolni, amit a Nyelvművelő kézikönyvtárban erről olvashatunk: „A terjengő kifejezések többnyire szükségtelenül hivataloskodnak; a tudományos és szakmai zsargon eszközeiként pedig köntörfalaznak, fontoskodnak. Gyakori használatuk gondolati önállótlan-ságra, sablonosságra, olykor a személyes felelősségvállalás kerülésére vall. A terjengős kifejezések, mivel általában pontatlanok, őszintétlenek, rombolják a bizalmat a nyelvi érintkezésben is. Egy részük ráadásul idegenszerűség (általában germanizmus, ritkábban latinizmus).”

ZÁRÓGONDOLATOK A szemeztetésben csak a helyesírási-nyelvhelyességi hibákra hívtam fel a figyelmet, teljességre messze nem törekedve, a magyarítás kérdését mellőztem, legfeljebb csak egy-egy példában érintettem. A hibákat igyekeztem csoportosítani, és az egyes csoportokba tartozóknak csupán töredékét adtam közre. Nem láttam értelmét, hogy egyazon hibaféleségből még sokkal többet felsoroljak. Rávilágítani a különböző hibafajtákra célravezetőbb, mert megkönnyíti a tanulást.

Az előadásokon vetített szöveg, jóllehet „elszáll”, de mégsem annyira, mint a szavak. A helyesírási, nyelvhelyességi hibák árulkodnak, a szöveg íróját minősítik. Tudom, hogy minden

előadó izgul, beszédében óhatatlanul vét hibákat, ám a vetített anyagot előre elkészíti, amikor még nincs izgalom, és ideje meg lehetősége is bőven van az írottak helyes megfogalmazására, többszöri átnézésére. Ne szégyelljünk szótározni, esetleg mások segítségét kérni. Nagyszerű szótárak, útmutatók jelentek meg, könnyen beszerezhetők, és szerfelett hasznosak. A szóbúvárkodás gyönyörködtet, a helyes fogalmazás, írás biztonságot ad, míg az íráshibák igénytelenségről tanúskodnak.

AJÁNLOTT IRODALOM

Bősze Péter (szerk.) *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. Medicina, Budapest, 2009.

NYELVÉSZETI FOGALMAK

- **morféma:** a legkisebb nyelvi jel, a nyelvi rendszer legkisebb jelentéssel rendelkező eleme. Szerepe a szavak, szóalakok létrehozása. Két fő fajtája: tö (*ablak-*, *bokr-*, *olvas-*, *esz-*) és toldalék (*-ban/-ben*, *-k*, *-ság/-ség*).
- **paronímia:** hasonló alakú szavak. Olyan szavak, amelyeknek hangalakja nagyon közel áll egymáshoz, sokszor jeletésük is hasonló. Ennek az az oka, hogy a paronimárok többnyire azonos tőből származnak. Például: *egyelőre* – *egyenlőre*, *fáradtság* – *fáradtság*, *helység* – *helyiség*.
- **poliszémák:** olyan szavak, amelyeknek több, egymással összefüggő jelentése van. A szavak első jelentéséhez viszonyítjuk a többi jelentést. Például: *láb* 1. ember vagy állat végtagja; 2. tárgy alkatrésze, amelyen áll; 3. hegység, földhányás alsó része; 4. telek, udvar hátsó része; 5. versláb; 6. régi hossz mérték.
- **pragmatika:** a nyelvtudománynak az az ága, amely a nyelvi megnyilatkozások és a beszédhelyzetek viszonyát kutatja.
- **szemiotika:** jeltudomány. A nyelvi és nem nyelvi jelek általános leírásának és elméletének tudományága.
- **szinonimák:** rokon értelmű szavak. Azok a szavak, amelyeknek hangalakjuk különbözik egymástól, de az a fogalom, amelyet megjelölnek, és a jeltárgy, amelyre utalnak, azonos vagy nagyjából azonos. Például: *fut*, *rohan*, *szalad*, *robog* stb. 'gyors mozgással helyet változtat'.
- **szintagma:** szó szerkezet. Két alapszófajú szó nyelvtani kapcsolatából létrejövő nyelvi egység. Két fő típusa az alárendelés (*sebet varr*, *műtőbe menni*, *képzelt beteg*) és a mellérendelés (*biológia és fizika*; *súlyos*, *de reménytelen*).
- **szintaxis:** a szó szerkezetek és a mondat szerkezetek tanának összefoglaló elnevezése.
- **szociolingvisztika:** a nyelvtudománynak az az ága, amely a nyelv és a társadalom szerkezetének összefüggéseit kutatja.

Az összeállítás teljes egészében Kugler Nóra–Tolcsvai Nagy Gábor: *Nyelvi fogalmak kieszótára* című munkáján alapul (Korona Kiadó, Budapest, 2000)

Bősze Péter

Gaál Csaba: Anekdoták, adomák, érdekességek, különösen a (seb)orvoslás területéről

Medicina Kiadó, Budapest, 2009

Rohanó, taposómalomszerű világunkban mosolyfakasztó, felüdítő könyvecskét vehetünk a kezünkbe. Nem csak orvosoknak. A „Nem csak orvosoknak” a könyv borítóján olvasható, a szerző ajánlása. Valóban ez a kis gyűjtemény az orvoslás, a „borbélymesterség” területéről mindenkit megkacagtat, barátaim sokszor a hasukat fogták, úgy nevettek rajta. Mindenkinek jó szívvel ajánlom, sőt vénymentes orvosságként javaslom.

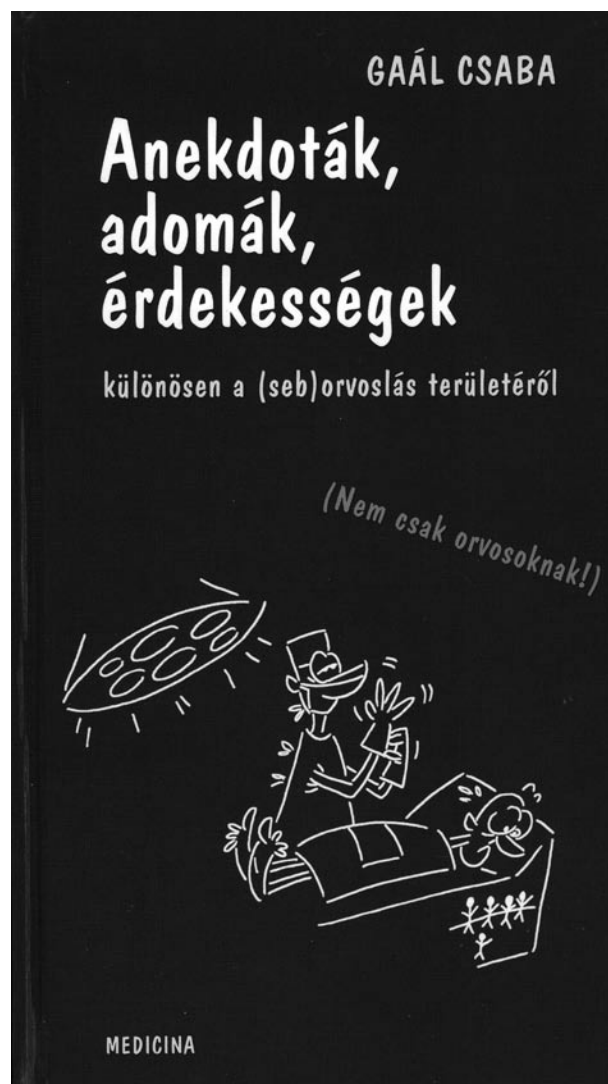
A csattanós történetek, a szóban terjedő mondások összegyűjtése sok évtizedes kutakodás eredménye, gazdagítva a saját élmények gondos feljegyzésével. A fel- és megjegyzésekből, a történetecskékből, az érdekességekből hihetetlen tudás sejlik ki. A leírt történetek újságokból, könyvekből, színészek, politikusok, államférfiak, tudósok, orvosok, sőt szerzetesek, egyházi méltóságok, zenészek stb. magyar, német, angol, sőt francia nyelvű írásaiból, jegyzeteiből származnak, nem beszélve az ókori görög–latin forrásokról, a Bibliáról, festményekről, szobrokról, templomi freskókról no meg a borról írtakról. Ilyen gyűjtésre csak különleges érdeklődési körű ember, „reneszánsz műveltségű” orvos képes.

A könyv 51 részre tagolódik (340 oldal), az orvosvilág arcultainak mindegyikére kiterjed. A Medicina Kiadó gondozásában jelent meg 2009-ben. Választékosan szép kiadvány.

A bevezetőben a szerző a nevetésről ír, mondván, hogy a nevetés az Isten ajándéka, a Homo sapiens sajátja. A nevetés testmozgás, a nevetés gyógyít, a nevetés a legfontosabb emberi jellem, „az én-tudatosságban gyökeredzik”. De a nevetés, a vidám derű átültetése a betegbe az orvoslásban is segít, sőt az orvosnak is a mindennapi munkájában, elviselni a sok szenvedés, nyomorúság, a végzetes betegségek megtapasztalását. Könyvét a szerző nevetetésre szánja, és ekként gyógyítókönyvecskének is nevezhetnénk. Olvasgatása valóban felüdülést hoz, nevetet. Együttében végigolvasni nem lehet, mindig csak néhány történetnyit, és ez is elég ahhoz, hogy kikapcsolódjunk.

A másik cél, ahogy a szerző írja, a szürke egyhangú előadások feloldása. Az előadás tárgyhöz kapcsolódó csattanós történet áldásos hatását minden előadó ismeri. Gaál Csaba köny-

ve ebből a szempontból is egyedülálló forrás, és nem csak orvosoknak. Keserűen, de derűs bölcsességgel tudomásul véve írja, hogy a történetecskéket, az érdekességeket saját majdani orvosegyetemi előadásainak fellazítására gyűjtögette hangyszorgalommal, de sorsa másként alakult. Amit magának

szánt, most közreadja, hogy velük mások színesíthessék az orvosképzést.

A könyv kor és jellemrajz is, az ókor emberétől, szokásaitól napjaink világáig, hiszen az efféle elbeszélések, rövid tréfás történetek „pontosan megvilágítják az illető személyiségét, valamint a kor adottságait”. Ám a könyvben olvasható „előző korok orvosi vonatkozású eseményei” orvoslásunk, tudományunk gyökereinek apró részei is, az orvostörténelemhez tartoznak.

Az írások az önmegismerésre is alkalmat adnak. Butaságok, hibák, még ha oly tréfások is, elgondolkoztatnak, énünk szembesül velük. Mások döreségéből sokat tanulhatunk.

„Mindezen túl – írja a szerző – a gyűjtemény alapján a medikus elgondolkodhat pályaválasztásának felelősségteljes voltáról, az orvoskolléga tanulságos, megszívlelendő és vidító-vigasztaló történeteket olvashat, a laikus pedig betekinthez a fehérköpenyesek világának kulisszái mögé, hogy ócsárlás és mítosz helyett való képet alkothasson egészségének óráról.”

A könyv végén a nyelvről, valamint a gyógyítás és a művészet összefüggéseiről írt csattanós történetek olvashatók, és jóllehet a szerzőnek fenntartásai is voltak ezzel kapcsolatban, ez

a rész is szervesen illeszkedik az egészbe. A nyelv az orvos munkaeszköze, a művészet pedig az orvoslás szellemiségének tartozéka.

Az írottakat találó, néhol meghökkenítő karikatúrák egészítik ki. Ezek jó része Dr. Volker Lange, berlini orvos művei, a többi a szerző ötletein alapul, illetőleg a szerző gyűjteményeiből származik.

Az irodalomjegyzék többoldalnyi; ide a szerző csak az általa olvasottakat vette, azokat, amelyek könyvtárában mind megtalálhatók.

Befejezésül utalok a szerző figyelmeztetésére: „A mai ember hajlamos az évezred(ek) előtti, sőt még a századokkal korábbi szellemi élet képviselőiről lenézően vélekedni, pedig ők semmiben nem álltak hátrább a maiaknál.” E figyelmeztetés igazát ez a könyv is tanúsítja.

Az efféle történetek összegyűjtése nemes feladat, mert különben a homályba vesznek, így pedig az utókor is okulhat belőlük.

Kérem az olvasót, szerezzé meg a könyvet, ne fossza meg magát ettől a szellemi, lelki felüldüléstől.

József Attila

POGÁNYOS HITVALLÁS MAGYARUL

Hol vagy erős pogány sereg,
Hős Vata, bálványos berek?
Hol alszol bátor Bocskay?
Kossuth dicső csapatjai?!

A bős magyar vér nem buzog?
Mint gyáva, hitvány koldusok
Könyörgünk már az életér’?
Hadúr öszvérként mendegél?

Ó nem, ilyet ne higgyetek –
Hadúr itt van közöttetek,
Hadúr a roppant Öspogány
Űget sötétpej vadlován.

Szegődjünk hát nyomába mi
Gyávaságot irtani,
Álljuk helyünket emberül –
Ki küzd, megél, más elmerül.

Megáll Isten, meg a világ,
Gyönyörrel bámul ily csudát,
Hogy vasököllel, ha akar,
Szabad s egész lesz a magyar.

1922. júl.–aug.

MEGJELENT

A MAGYAR ORVOSI NYELV *tankönyve*

Szerkesztette *Bősze Péter*